

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

МОТУЗ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94 (477.7):261.8“1819/1896” П. Лебединцев

**РЕЛІГІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА ТА
АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО
ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА (1819 – 1896 рр.)**

07.00.01. – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Дробот Іван Іванович,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Історіографія проблеми.....	12
1.2. Джерельна база дослідження.....	33
Висновки до розділу 1	51
РОЗДІЛ 2	
ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА.....	53
2.1. Умови формування світоглядних, морально-етичних і громадських поглядів протоієрея Петра Лебединцева.....	53
2.2. Роль протоієрея Петра Лебединцева в розвитку шкільництва в Україні.....	72
Висновки до розділу 2	94
РОЗДІЛ 3	
РЕЛІГІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА.....	97
3.1. Вплив протоієрея Петра Лебединцева на формування та розвиток духовно-просвітницького життя та українське національне відродження.....	97
3.2. Внесок протоієрея Петра Лебединцева у реформування церковного судочинства.....	113
Висновки до розділу 3	129

РОЗДІЛ 4

ОСВІТНЬО-НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА.....	131
4.1. Місце протоієрея Петра Лебединцева в дослідженні історичного краєзнавства.....	131
4.2. Науково-археологічна діяльність протоієрея Петра Лебединцева.....	157
Висновки до розділу 4	171
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	178
ДОДАТКИ.....	258

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДАК – Державний архів м. Києва

ДАКО – Державний архів Київської області

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

КДА – Київська Духовна Академія

КДС – Київська духовна семінарія

МДА – Московська Духовна Академія

ПЗВРІГТ – Південно-західний відділ Російського імператорського географічного товариства

РПЦ – Руська Православна Церква

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УПЦ – Українська Православна Церква

ЦДІАУ в м. Києві – Центральний державний історичний архів України, м. Київ

ЦПШ – церковнопарафіяльна школа

ЦУШ – церковно-учительська школа

ВСТУП

Актуальність дослідження. Повернення до проблеми національної самоідентифікації як перспективи входження рівноправним партнером у світовий культурний простір вимагає пильної уваги до минулого, коли в українському суспільстві спостерігалися перші інтенції до самостійності. У ході відновлення української державності важливе значення має вивчення історії церкви як вагомого чинника, що впливає на самовизначення українців як окремої національної, культурної та політичної спільноти. З огляду на це віддаємо належне особистостям, які були рушійною силою цих процесів. Духовне життя України ґрунтується на глибоких релігійних традиціях. Суспільство, незважаючи на тривалий ідеологічний тиск, змогло зберегти притаманну йому духовність та релігійний потенціал.

Процес вивчення духовної культури нерозривно пов'язаний з завершенням періоду войовничого атеїзму й відновленням інтересу суспільства до Православної Церкви, з якою тісно пов'язані формування та розвиток національної культури, традицій, активізація творчих контактів. У даному контексті слід зауважити, що зацікавленість визначними церковними постатями пов'язана з суспільною переоцінкою особистості.

Актуальність теми пов'язана зі зміною акцентів щодо Православної Церкви, яка тривалий час розглядалась лише як об'єкт благодійності. Натомість просвітницька та наукова діяльність Православної Церкви вивчалась лише в контексті державної і громадської парадигми, що не дозволяло повною мірою висвітлити її особливості. Таким чином, вибір теми дисертаційного дослідження зумовлений необхідністю розв'язання важливої наукової проблеми, пов'язаної з вітчизняним історико-релігійним напрямком, як частини загальної історії України.

Одним з видатних діячів Православної Церкви в минулому був протоієрей Петро Лебединцев (1819–1896). Великий інтерес у дослідників викликає, перш за все, його різностороння особистість та широкий спектр охоплених протоієреєм Петром Лебединцевим сфер діяльності. За життя

він був послідовним проповідником православної віри в Україні в умовах впливу католицизму та зародження сектантства, науковцем, філософом, громадським діячем, котрий охоплював багато сторін життя Київської єпархії. Окрім того, П. Лебединцев був знаним натхненником та розповсюджувачем ідей просвітництва у православному Києві. Водночас багатогранність його особистості залишається маловідомою для широкого загалу. Тому одним із завдань, яке стоїть перед дослідниками історії України, зокрема Української Православної Церкви, є повномасштабне та всебічне вивчення діяльності протоієрея Петра Лебединцева в релігійно-просвітницькій, науковій та адміністративній сферах. Саме в цих напрямках його діяльність була найбільш плідною, сприяла розвитку Православної Церкви та утвердженню християнських цінностей тогочасного суспільства.

Посилює актуальність дисертаційної роботи відсутність комплексного наукового дослідження, присвяченого діяльності протоієрея Петра Лебединцева. З огляду на це проблема дисертаційної роботи вимагає проведення спеціального цілісного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота «Релігійно-просвітницька, наукова та адміністративна діяльність київського протоієрея Петра Лебединцева (1819–1896 рр.)» входить до плану науково-дослідних робіт кафедри історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за темою «Державницьке, суспільно-політичне життя та освіта в Україні» та затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (26 квітня 2016 р., протокол № 10).

Мета дисертаційної роботи полягає в науковому комплексному дослідженні на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів особливостей релігійно-просвітницької, наукової та адміністративно-правової діяльності протоієрея Петра Лебединцева (1819 – 1896 рр.) та його ролі в релігійному та суспільному житті Київської єпархії.

Досягнення мети передбачає **розв'язання** таких *завдань*:

- проаналізувати стан наукового дослідження діяльності протоієрея Петра Лебединцева в українській та зарубіжній історіографії, дослідити наповненість її джерельних досліджень;
- виявити чинники впливу на формування світогляду, морально-етичну та громадську еволюцію протоієрея Петра Лебединцева;
- висвітлити основні напрямки, особливості організації та результативність просвітницької діяльності протоієрея Петра Лебединцева;
- дослідити основні напрямки та зміст наукової діяльності протоієрея;
- розглянути співпрацю П. Лебединцева з різноманітними громадськими та державними організаціями;
- вивчити адміністративно-правову діяльність протоієрея Петра Лебединцева та дослідити його вплив на реформування церковного судочинства;
- визначити внесок П. Лебединцева в розвиток релігійного та суспільного життя Київської єпархії.

Об'єктом дослідження є суспільне, соціокультурне, церковно-громадське життя в Україні в другій половині XIX ст.

Предметом дослідження є діяльність протоієрея Петра Лебединцева в релігійно-просвітницькій, науковій й адміністративній сферах та загальний його внесок у розвиток релігійного і соціокультурного життя Київської єпархії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1819 – 1896 рр. – період життя Петра Лебединцева. Для кращого розуміння мети та ідей протоієрея, умов формування його особистості в роботі здійснюються історичні екскурси в родовід Лебединцевих та історію родини.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію Київської єпархії, що на той час збігалася з межами Київської губернії. Такий вибір був продиктований тим фактом, що життя та діяльність протоієрея Петра

Лебединцева була зосереджена в межах єпархії та спрямована на розвиток саме цього регіону.

Методологічна основа дисертації базується на таких принципах: об'єктивності, історизму, науковості, системності, діалектики, суспільного принципу міжконфесійної толерантності, християнського гуманізму.

Реалізація поставлених завдань стала можливою завдяки використанню загальних, наукових, спеціальних засобів вивчення історичного процесу, а також засобів історіографічного та джерелознавчого аналізу (здійснено зовнішню та внутрішню критику історичних джерел з проблеми дослідження) та джерелознавчого синтезу (дав можливість сформувати сукупність наукової перевіреної інформації, яка стала матеріалом аналітичного дослідження), джерелознавчої евристики (дало змогу здійснити пошук необхідної інформації та відбір достовірної інформації).

У процесі вирішення дослідницьких завдань були застосовані такі **методи**: загальнонаукові (описовий, аналізу та синтезу, порівняльний) і спеціально-історичні, зокрема конкретно-пошуковий (систематизація та аналіз джерел з проблеми), проблемно-хронологічний (розчленування теми роботи на кілька напрямків, кожен з яких розглядається в хронологічній послідовності), порівняльно-історичний (виявлення особливостей розвитку початкової шкільної освіти), історико-генетичний (еволюція ставлення П. Лебединцева до інших конфесій впродовж життя), історико-статистичний (дослідження кількісних показників щодо освітнього рівня в початкових школах), персоналізації (визначення особистого внеску протоієрея в національно-культурний розвиток України), історичної ретроспекції (аналіз впливу родинних традицій на формування світогляду П. Лебединцева). На основі застосування конкретно-історичного методу вдалося реконструювати малодосліджені факти життя протоієрея Петра Лебединцева, дослідити його участь в релігійно-просвітницькій, науковій та адміністративній діяльності, участь у роботі вищих законодавчих

органів у межах Київської єпархії. Метод персоналізації дозволив визначити місце та роль протоієрея П. Лебединцева в розвитку суспільно-політичної думки України ХІХ ст. Використання історико-аналітичного методу сприяло об'єктивному аналізу подій суспільно-політичного, наукового та культурного життя України ХІХ ст., їх впливу на формування світогляду, еволюцію ідейних позицій, громадсько-політичної та науково-творчої діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

У роботі використано міждисциплінарний підхід з застосуванням складових релігієзнавства і соціології.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що дисертація є першим в історичній науці узагальнюючим, комплексним дослідженням життєвого шляху, основних складових релігійно-просвітницької, наукової та адміністративної діяльності протоієрея Петра Лебединцева. До наукового обігу вперше залучено значну архівну інформацію, проаналізовано бібліографію праць про діяча, здійснено комплексний аналіз епістолярної спадщини церковного діяча. На основі архівних документів уточнено і відтворено цілісну картину релігійно-просвітньої, наукової та адміністративної діяльності протоієрея Петра Лебединцева в період становлення української національної свідомості, особливою сторінкою якого була трансформація церковних стосунків, їх більша інтеграція в суспільне життя тогочасного українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

- здійснено історіографічний аналіз рівня розробки досліджуваної теми, охарактеризовано інформаційний потенціал дослідження;
- визначено чинники впливу на еволюцію світогляду Петра Лебединцева;
- проаналізовано громадську та публіцистичну діяльність протоієрея;
- з'ясовано роль П. Лебединцева в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель, взаємини з тодішніми громадськими та

політичними діячами, його редакційно-видавничу та журналістську діяльність;

- розкрито участь протоієрея в українських національних процесах в роки українського національного відродження в середині XIX століття.

удосконалено та доповнено:

- джерельну базу за рахунок матеріалів приватного листування;
- дослідження релігійно-просвітницької та адміністративно-правової діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

отримали подальшу розробку:

- вивчення ролі та місця діяльності протоієрея Петра Лебединцева у період українського національного відродження у 2-й пол. XIX століття;
- дослідження напрямків і змісту науково-дослідницької діяльності П. Лебединцева.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактичний матеріал та отримані щодо внеску П. Лебединцева в розвиток релігійного та суспільного життя в Київській єпархії висновки можуть бути використані для узагальнюючих досліджень з історії України, всесвітньої історії, біографістики, археології, краєзнавства, історії церкви, історії освіти в XIX ст., етики, журналістики, підготовки навчальних курсів для вищої та середньої шкіл, спеціальних розробок у галузі міжнародних відносин та релігійно-освітньої політики держави. Матеріали роботи можуть бути застосовані в процесі релігійно-етичного виховання громадян України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації доповідалися та отримали схвалення на 8 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях і круглих столах, зокрема «Заснування Київської Митрополії та християнізаційні впливи на Русі–Україні за часів Великого князя Київського Оскольда: 1150 років»

(Київ, 2012); «Духовні цінності християнства в українській культурі: віхи тисячоліть» (Київ, 2013); науково-практичній конференції «Сучасні вектори розвитку художньої освіти в умовах формування нової культурної реальності в суспільстві» (Київ, 2015), науково-теоретичній конференції з міжнародною участю «Дискурсивний вимір сучасного мистецтва: діалог культур» (Київ, 2016), науковому круглому столі: «Шляхи подолання релігійного розколу та об'єднання Церков в Україні» (Ужгород, 2013), всеукраїнських конференціях: «Українська регіоніка у контексті діалогу культур: теоретичний та прикладний виміри» (Київ, 2013); «Філософія і релігія в просторі сучасної культури» (Київ, 2014); «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс» (Київ, 2015), звітних науково-практичних конференціях викладачів, докторантів, аспірантів кафедри історії та філософії історії НПУ імені М.П. Драгоманова (2015–2017 рр).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 6 одноосібних наукових публікаціях. Серед них 5 статей у фахових виданнях МОН України, одна з яких опублікована у науковому збірнику, що індексується міжнародними науково-метричними базами даних.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями дослідження, логікою розкриття теми та побудована за хронологічно-проблемним принципом. Рукопис складається зі вступу, чотирьох розділів (8 підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних архівних джерел та наукової літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок, з них основного тексту – 177 сторінок, список використаних джерел та літератури – 71 сторінка (724 найменування). Додатки становлять 20 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Українська історична наука все частіше звертається до дослідження минулого Православної Церкви та найвідоміших її діячів. Це пояснюється насамперед відсутністю об'єктивних праць у попередній – радянській – період, протягом якого ця тематика практично замовчувалась або фальсифікувалась. Натомість саме церква відігравала в різні періоди історії України провідну роль у формуванні духовних підвалин суспільного розвитку, сприяла соціальному захисту населення.

Останнім часом історія Православної Церкви все частіше стає предметом дослідження сучасних суспільствознавчих наукових праць. Особливий інтерес становить ХІХ століття, впродовж якого відбувався процес українського національного відродження та формування нації сучасного типу. Протягом радянського часу про об'єктивне висвітлення подій цього періоду не могло бути й мови, оскільки завданням вчених-суспільствознавців було виконання ідеологічних настанов комуністичної партії, які полягали в применшенні ролі імперської влади та окремих діячів в розвитку суспільства.

Водночас потребує неупередженої оцінки й діяльність визначних персоналій попередніх епох. Сучасні методологічні підходи дозволяють стверджувати, що пріоритетом історичних досліджень мають стати не події, які відбуваються навколо особистості, а сама людина, яка є учасником тих чи інших подій. У цьому контексті великий інтерес

становить особистість П.Г. Лебединцева, багатогранна діяльність якого сприяла суттєвим змінам в церковному, освітньому та громадському житті українського суспільства.

Характер вітчизняної та зарубіжної історіографії дає підстави для визначення основних концептуальних підходів до тлумачення ролі протоієрея Петра Лебединцева в розвитку Православної Церкви в Україні та його участь в становленні українського національного відродження. Діяльність протоієрея Петра Лебединцева розглядається, перш за все, на фоні суспільно-політичних подій, які відбувались на українських землях, зокрема на території Київської єпархії.

Упродовж XIX – початку XXI ст. накопичено значний історіографічний доробок про різні аспекти розвитку Православної Церкви на території України та діяльність П. Лебединцева. З огляду на це наукові дослідження з досліджуваної проблеми можна умовно поділити на три основні групи за проблемно-хронологічним підходом: 1) дореволюційна історіографія (друга половина XIX ст. – 1917 р.), 2) дослідження радянських часів (1917–1991 рр.), 3) сучасна історіографія (1991–2017 рр.).

В основу періодизації літератури з досліджуваної теми покладено такі критерії: основні етапи соціального, економічного, політичного, суспільного розвитку України у складі Російської імперії, СРСР та як незалежної держави; рівень і стан розвитку української історичної науки.

Праці з визначеної в дисертації наукової проблеми змістовно поділяються на такі групи: загальні дослідження з історії духовної, благодійної та суспільної місії Православної Церкви на українських землях в період формування української нації; праці з історії Православної Церкви, присвячені релігійно-просвітницькій діяльності Церкви; роботи, предметом яких є історія Київської єпархії; дослідження з історії

євангельського руху. Опрацювання цих досліджень дозволяє проаналізувати історичні умови, на тлі яких розгорталась діяльність протоієрея Петра Лебединцева.

Праці першої групи досліджень – дореволюційного періоду – дозволяють визначити основні концептуальні підходи до тлумачення ролі протоієрея П. Лебединцева в розвитку Православної Церкви в Україні та його участь у становленні українського національного відродження. Діяльність протоієрея П. Лебединцева розглядається насамперед через призму суспільних процесів, які відбувались на українських землях, зокрема на території Київської єпархії. Початковий етап в історіографії відображає основні напрями та аспекти вивчення теми і бере свій початок з середини XIX ст. Перші історичні дослідження з визначеної в дисертації наукової проблеми пов'язані з реалізацією завдань розвитку Православної Церкви в духовному житті країни. Серед великої кількості праць загального характеру слід відзначити праці Н. Зернова [537], Н. Нікольського [604], Г.Флоровського [681], А.Шнемана [690].

Наукові праці, видані в дореволюційний період, стали одними з найбільш плідних і тематично наповнених. Це було обумовлено, перш за все, вільним розвитком церковно-історичної науки і, як результат її піднесення, — фіксуванням біографій сучасників та ознайомлення громадськості з історичними персоналіями. Предметом дослідження науковців стало насамперед визначення суспільної ролі Православної Церкви. Саме в цей час з'являються праці, у яких була охарактеризована діяльність Православної Церкви в контексті розвитку тогочасного суспільства та взаємини духовенства із світськими чиновниками та вищими органами влади. Особливо відзначимо роботи професора канонічного права Т. Барсова: «Константинопольский патриарх и его

власть над русской церковью», «Об управлении русским военным духовенством», «О каноническом элементе в церковном управлении», «О последствиях расторжения брака в случае нарушения одним из супругов супружеской верности», «О втором браке для священнослужителей», «Святейший синод в его прошлом» [495].

Великий інтерес становлять праці О.Пороховщикова [622] та Л. Тихомирова [673]. Ці роботи цікаві тим, що автори простежують взаємозв'язок релігійної та суспільної складових тогочасного суспільства та їх взаємодію на різних рівнях.

Ранні спроби характеристики становища Церкви в період правління імператора Олександра II належать досліднику П. Знаменському [539; 540]. Водночас варто зауважити, що роботи з історії державної політики щодо духовенства носять оглядовий і фрагментарний характер. У 1870-ті рр. також з'явилися біографічні роботи, присвячені найбільш яскравим і активним представникам парафіяльного духовенства, націленим на діалог з суспільством [493; 529].

Наприкінці XIX – початку XX ст. у світ виходять наукові публікації, що відображали церковні події часів імператора Олександра II. Процес підготовки перетворень в Церкві в 1850–1870-ті рр. став предметом дослідження Н. Руновського [641]. Автор, залучивши архівні матеріали, розкриває особливості правового регулювання діяльності православного духовенства в період правління Олександра II. Вчений А. Папков узагальнив основні напрямки дискусій 1860-х рр. з питань участі Церкви в суспільному житті [612]. Опрацювавши значний масив періодичних видань, науковець приділив багато уваги відродженню православних парафій в Російській імперії.

Історія синодального періоду Православної Церкви досить детально відтворена в працях таких видатних істориків Церкви, як Філарет (Гумілевський) [547], С.Рункевич [640] та деяких інших авторів [546]. З-поміж них окремо варто виділити працю С. Рункевича «Русская церковь в XIX в.», яка цілком присвячена історії Церкви в XIX ст. та розкриває всю панораму подій церковного життя. Спираючись на першоджерела, автор звернув увагу на особливості внутрішнього становища Церкви і релігійно-морального стану суспільства. Найбільше уваги в дослідженні науковець приділяє вивченню становища Православної Церкви в окремих регіонах імперії. Крім того, С. Рункевич ілюструє дослідження загальноцерковної історії провінційною статистикою. Проте, і ця праця з історії Православної Церкви не позбавлена типових ознак досліджень періоду царської Росії: у ній цілі розділи присвячені життєписам імператорів та дещо коротшим біографіям найвидатніших вищих ієрархів. Інформативно цінні такі праці для нашого дослідження тим, що в них нерідко подаються відомості про ті події у вищих сферах державного і церковного управління, котрі мали значний вплив і на становище церковних ієрархів та білого духовенства Київської митрополії у XIX ст. Проте, без доповнення місцевим матеріалом така інформація не відбиває реального стану справ у церковному житті Київської єпархії. Закономірно, що один з київських вікаріїв називав «скелетною» ту церковну історію, котру викладають з подібних підручниках студентам духовних навчальних закладів [59, арк. 5].

З набагато більшою увагою до місцевої церковної історії ставилися ті автори, чії праці створювалися в Києві із залученням джерел регіонального характеру. Так, Київський митрополит Євгеній (Болховітінов) фактично став першим біографом своїх попередників на

київській архієрейській кафедрі XIX ст. Наслідком кропіткої праці владыки стали написані й опубліковані ним роботи «Описание Киево-Софиевского собора», «Описание Киево-Печерской лавры» [530]. Переважну більшість джерел, залучених для дослідження, митрополитом було віднайдено в церковних і монастирських бібліотеках, а також у бібліотеці Київської Духовної Академії. Проте, слід зауважити, що митрополит Євгеній (Болховітінов) у своїх біографічних дослідженнях набагато більше уваги приділив діяльності колишніх київських митрополитів до призначення їх у Київ, а тому його праці не можуть претендувати на вичерпну характеристику.

Праці, присвячені вивченню релігійно-просвітницької діяльності духовенства, почали виходити друком лише на початку XX століття. Зокрема, у дослідженнях М.Остроумова містився значний фактичний матеріал, розглядалися різні аспекти діяльності Православної Церкви щодо розвитку освіти та особливо взаємин Православної Церкви із світським освітнім відомством [610]. Церковно-шкільна проблематика в її історичній площині стала предметом наукових студій представників духовенства, зокрема Н. Белгородського [497], Ф. Благовидова [499], К. Королькова [566], С. Миропольського [591], А. Петрищева [618], П. Смирнова [654]. Саме в цих працях детально розкрито місце духовенства в освітній системі держави у XIX ст., взаємини духовенства та керівництва народних шкіл, а також визначені заходи, які вводились для поширення початкової освіти.

У роботах П. Ігнатовича [543] та І. Малишевського [584] розглядалися питання становлення та розвитку церковних початкових народних шкіл в окремих регіонах України. Автори також торкнулися проблем, з якими стикались школи протягом свого існування, розкрили роль духовенства в розвитку початкової народної освіти.

Однією із важливих проблем дореволюційної історіографії була історія євангельського руху. Більша частина відповідних досліджень – це результат творчого пошуку істориків церкви. Серед них помітне місце займають дослідження священників та єпископів Олексія Дородніцина [524], Х. Корчинського [567], М. Кутепова [572], С. Маргаритова [585], І. Недзельницького [599], П. Оболенського [607], А. Рождественського [638], І. Стрельбицького [667], О. Ушинського [678]. Вони присвячені символу віри євангелістів, вивченню історії окремих течій протестантів на території Російської імперії, заходам Православної Церкви для протидії поширенню сектантства.

На тлі численної, переважно публіцистичної літератури, спрямованої проти так званих антицерковних проявів, публікації Т. Зінківського [538] та В. Ясевич-Бородаєвської [692] вирізняються спробою об'єктивного аналізу причин розвитку релігійних рухів, у тому числі й євангельського, позитивними оцінками й, подекуди, ідеалізацією їх ідейних програм, що було пов'язане з демократичними уподобаннями самих авторів.

До теми євангельського руху в Україні звертались М. Грушевський [519] та М. Драгоманов [526–528]. Саме М. Грушевський пов'язав активізацію протестантських процесів в Україні з тими національно-культурними змінами і національно-релігійними рухами, які мали місце в Україні у ХІХ сторіччі. Йшлося, зокрема, про нав'язування російських культурних та національних традицій. Спроби дослідження протестантських вчень в Україні робив М. Драгоманов. Він розглядав український євангельський рух як складову частину українського національно-визвольного руху.

Наукові роботи, присвячені старообрядництву ХІХ ст., є незначною через малочисельність цих громад в Україні. Проте, ці праці допомагають реконструювати картину старообрядницького руху, у тому числі на регіональному рівні, зокрема, в Київській єпархії. Увага дослідників А. Бороздіна [505], І. Івановського [542], І. Плотнікова [620], О. Пругавіна [632; 633] до старообрядництва була викликана переважно практичними цілями його викорінення, як одного з основних конкурентів офіційної церкви.

У переліку церковно-історичних праць помітне місце займають роботи, присвячені державній та церковній політиці щодо неправославних конфесій в Україні кінця ХІХ ст., у тому числі римо-католицизму. Так, у дослідженнях С.Познишева [621] і Г.Цветаєва [684; 685] розглядалися проблеми відносин між православною, греко-католицькою та римо-католицькою церквами, досліджувався правовий статус конфесій та нормативно-правові основи міжконфесійних відносин.

Окремо треба виділити наукові праці В. Белолікова [498] та Л.Похилевича [626], у яких досліджувалася історія розкольніцьких рухів Києва та Київської губернії.

У різнобічній тематиці церковно-історичних досліджень значний інтерес викликають міжнародні церковні зв'язки другої половини ХІХ ст., участь духовенства в діяльності православних місій за кордоном. Зокрема, місіонерську діяльність православного духовенства РПЦ на території східних патріархатів висвітив у своїй праці І. Соколов [657].

Окреме місце в історіографії проблеми належить роботам, присвяченим життю та діяльності самого протоієрея Петра Лебединцева, Передусім, це праці, що стосуються часів його перебування на різних посадах в Київській єпархії. Серед них варто виділити ґрунтовні

монографічні дослідження, що в цілому охоплюють різні аспекти його діяльності, зокрема і щодо відкриття перших церковнопарафіяльних шкіл у м. Біла Церква.

Перші роботи, присвячені П. Лебединцеву, були написані істориками Іоанном Гордієвським [515], Володимиром Науменком [597] і Федором Титовим [671; 672] та були опубліковані вже після смерті протоієрея. Вони є найгрунтовнішими дослідженнями життя П. Лебединцева, оскільки були написані людьми, які знали його особисто. Особливу цінність вони становлять для висвітлення раннього періоду життя протоієрея, про який сам Петро Лебединцев не залишив жодних спогадів.

Найбільш ґрунтовним життєписом П. Лебединцева є його біографія, складена священником Іоанном Гордієвським, яка була опублікована на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» в п'яти номерах у 1897 р. [515]. Цінність цієї праці полягала в тому, що автор зібрав спогади сучасників Петра Лебединцева, котрі знали його за життя, і зосередив особливу увагу саме на моральному аспекті П. Лебединцева. Окрім того, І. Гордієвський детально описав дитинство Петра Лебединцева, період його навчання в Богуславському духовному училищі, Київській духовній семінарії та Київській Духовній Академії.

Інші дослідники, в тому числі В. Науменко [597] та Ф. Титов [671; 672], у публікаціях, присвячених протоієрею, вказували лише на його здобутки в дорослому житті. Пізніше ряд сучасних дослідників, зокрема К. Крайній [568], у своїх публікаціях користуватимуться даними, зібраними І. Гордієвським.

Біографічні відомості про П. Лебединцева містяться в інформаційно-тлумачних джерелах – енциклопедіях, довідниково-статистичних виданнях. серед них варто відзначити енциклопедичні видання

дореволюційного періоду, зокрема, публікації в «Большой энциклопедии, или Богословском энциклопедическом словаре» за редакцією А. Лопухіна та Н. Глибоковського та в «Русском биографическом словаре» за редакцією А. Половцова [644].

Окремо слід виділити праці, присвячені історії Православної Церкви, одним із сюжетів яких було дослідження впливу протоієрея Петра Лебединцева на конфесійні й соціокультурні процеси в Україні в другій половині XIX століття. Погляди авторів М. Грушевського [519], Д. Дорошенка [525], І. Огієнка [608] базуються на дослідженні діяльності протоієрея в конкретних історичних і політичних умовах життя тогочасної України.

Отже, наукові дослідження другої половини XIX – початку XX ст. заклали основу для вивчення діяльності П.Г. Лебединцева. Вони дозволяють простежити соціально-політичні та культурні умови розвитку Російської імперії, вивчити особливості становища Православної Церкви в її взаєминах із владою та іншими релігійними конфесіями. Саме в цей період з'являються і перші роботи, присвячені життєвому шляху видатних церковних діячів, зокрема П. Лебединцеву. Разом з тим, констатуємо, що вони відзначались недостатньою увагою до ряду аспектів життя та діяльності протоієрея.

Набагато менш інформативними є роботи другої групи – з 1917 по 1991 рр. Насамперед вони представлені публікаціями радянського періоду історії. Прихід до влади більшовиків та встановлення марксистсько-ленінської ідеології в суспільстві, яка передбачала в тому числі й атеїстичну пропаганду, практично унеможливили об'єктивні дослідження з історії Православної Церкви та її визначних діячів. Висновки науковців того часу базувались в основному на засадах реакційності церкви й

виходили, передусім, із твердження про шкідливість і навіть ворожість церковного життя як явища соціального порядку, як частини експлуататорського класу.

Дослідники радянської історичної концепції, яка базувалась на принципах партійності та класової боротьби, обходили стороною питання, пов'язані з церковною проблематикою на теренах України та всіх епізодів, що стосувалися національного визвольного руху. До таких досліджень слід віднести роботи істориків релігії радянського періоду Є. Грекулова [516; 517] і М. Рейснера [636]. У цей період у вітчизняній історіографії міцно встановлюється концепція реакційності і паразитизму церкви.

Серйозною перешкодою в справі вивчення державно-церковних відносин у радянські часи була обмеженість джерельної бази через закритість архівів. Натомість важливим джерелом інформації є дослідження, які розглядають історію церковних, державних та земських шкіл, присвячені вивченню становлення народної освіти в Наддніпрянській Україні, підготовки вчительських кадрів, розвитку освіти в окремих регіонах. З-поміж них вирізняються дисертаційні дослідження В. Борисенка з проблем початкової освіти в пореформений період [696] та Н.Заволоки, у якій розкрито питання становлення загальноосвітньої школи [699].

Більшим ступенем об'єктивності вирізнялись роботи науковців української та російської діаспор, зокрема І. Власовського [509], І. Огієнка [608] та М. Тальберга [669]. У цих працях вперше комплексно розглянуто історію та здобутки Православної Церкви на території України. У вказаних публікаціях велика увага приділяється основним подіям, які стосуються центрального церковного управління та взаємин церкви та влади. Натомість, недостатню увагу було приділено церковному життю окремих

адміністративно-територіальних церковних одиниць, котре подекуди ще зберігало залишки колишнього колориту. Наприклад, у монографії М. Тальберга подано досить широкі характеристики особистостей російських імператорів, обер-прокурорів Синоду і столичних ієрархів, натомість діяльність київських митрополитів XIX ст., вплив яких часто відчувала вся держава, розкрита достатньо описово. Про це свідчить згадування автором в одному абзаці одразу по декілька митрополитів.

У дослідженні І. Власовського «Нарис історії української Православної Церкви», проаналізовано церковне життя України XIX – початку XX ст. Цій темі присвячено значну частину третього тому роботи. У цій праці, написаній з позицій україноцентризму, автор тлумачить поняття «церковнопарафіяльна українська культура», засуджує русифікаторські заходи в шкільній справі, наводить багато прикладів зберігання народом національно-релігійних традицій у побутовому житті. Саме в роботі І. Власовського на фактичному матеріалі розкрито роль і місце українського духовенства в системі національних відносин. В монографії міститься також важливий фактичний матеріал щодо участі духовенства в організації шкіл для народу.

Окремо серед праць представників української діаспори слід виділити монографію С. Сірополка «Історія освіти в Україні», яка належить до кращих досягнень історіографічної спадщини. Це дослідження освіти України, починаючи з найдавніших часів і до 1920 р. Автор аналізує освітню політику Росії, участь духовенства в справі відкриття і діяльності церковнопарафіяльних шкіл, а також порівнює внесок земських установ Правобережної і Лівобережної України у розвиток початкової освіти.

У радянський період вивчення євангельського руху та його складових відбувалося в руслі загальної спрямованості ідеологічної пропаганди. Дослідники переважно розглядали на історію євангельського руху вкрай негативно. З-поміж цілого масиву праць можна виділити дослідження О. Клібанова, який намагався послідовно дотримуватись принципу науковості та об'єктивності, хоча й був суттєво обмежений методичними принципами партійності і класовості [558].

Праці дослідників радянських часів С. Мельгунова [588] та В. Миловидова [590], присвячені вивченню історії старообрядництва, у тому числі й кінця XIX ст., також відзначаються ідеологічною спрямованістю та носять здебільшого пропагандистсько-публіцистичний характер.

Важливим джерелом інформації є історично-освітні дослідження, які розглядають історію церковних, державних та земських шкіл. Наука та освіта – це фундаментальні складові державного устрою та культурної організації. У перші десятиліття розбудови радянської влади кількість спеціальних наукових публікацій і узагальнюючих досліджень з питань дореволюційного розвитку освіти помітно зменшується. Коло наукових досліджень пов'язується з актуальними завданнями того часу – нової моделі освіти і має конкретно-історичний характер. Центральними темами праць цього періоду стають трудова школа і позашкільна освіта як необхідна умова швидкого піднесення освітнього і культурного рівня країни [682]. У 1920–1930-ті рр. переважали публікації в періодичній пресі, які мали описовий і мемуарний характер. Вони не відрізнялись глибиною наукового аналізу, а містили в основному критику дореволюційних освітніх закладів та установ. З-поміж узагальнюючих робіт цього періоду, слід відзначити дослідження Є. Мединського [587] і М. Чехова [686]. У

своїй роботі М. Чехов підсумовує діяльність основних типів початкової школи в Російській імперії, подає їх чітку класифікацію, аналізує основні тенденції розвитку [686]. Ґрунтовною роботою цього періоду є праця Є. Мединського з історії педагогіки [587]. Автор детально аналізує основні етапи розвитку системи народної освіти до 1917 р., але робота не позбавлена ідеологічної концепції безкомпромісного атеїзму. Є. Мединський категорично оцінив розквіт церковно-шкільного будівництва як «педагогічну реакцію», що відбувалася в контексті наростання шкільних контрреформ. Оцінки шкільної політики та провідних тенденцій педагогічної думки автором подані в руслі офіційної точки зору вищого партійного керівництва й ідеологічних стереотипів радянської історичної науки.

В працях С. Каменєва [552], Ф. Ковальова [562], К. Троїцького [675] піддавалась нищівній критиці ідея участі духовенства в освітніх процесах. У другій половині ХХ сторіччя вийшла ґрунтовна праця М. Константинова та В. Струминського «Очерки по истории начального образования в России» [564], яка була присвячена тенденціям розвитку освіти в ХІХ ст., зокрема, діяльності церковно-парафіяльних шкіл до 1917 р. Автори стверджували, що питання освіти розв'язувались в Російській імперії успішніше, ніж в країнах Західної Європи.

Отже, протягом більшої частини радянського періоду вплив Православної Церкви та церковнослужителів на розвиток освіти в Україні досліджувався з позицій ідеологічної заангажованості, багато її аспектів залишались нерозкритими. Діяльність церковних шкіл висвітлювалась здебільшого в контексті розвитку початкової освіти. Залишився поза увагою і колосальний масив джерельної бази, який зберігався в архівосховищах з імперського періоду.

До кінця 1980-х рр. діяльність Церкви вивчалася, головним чином, з точки зору її відповідності радянському законодавству. У світських і навіть церковних виданнях отримали поширення судження про вільний розвиток Православної Церкви і невтручання держави в церковні справи в зазначений період. В силу об'єктивних історичних умов, наявності елементів цензури і самоцензури, діяльність державних органів щодо Православної Церкви не піддавалася критичному аналізу, що призводило до спотворення реальності. Зокрема, заперечувалися гоніння на віруючих, репресії проти духовенства, замовчувалися факти участі Православної Церкви в Другій світовій війні, її внесок у збереження культурної спадщини. Серйозною перешкодою в справі вивчення-державно-церковних відносин в радянські часи була обмеженість джерельної бази через закритість архівів.

Новим етапом у розвитку радянської історіографії став період кінця 1980-х рр. Він тісно пов'язаний з політикою «гласності», лібералізації архівної справи, що дозволило підвести під дослідження серйозну документальну базу. Саме в роки «перебудови» формується нова історіографічна школа, представлена численними роботами найрізноманітнішого характеру: від журнальних публікацій до ґрунтовних узагальнюючих досліджень. Їм притаманна, перш за все, спроба вперше за багато років об'єктивно осмислити історію церкви і точно подати біографічні відомості про діяльність її видатних особистостей. Фундаментальний прорив у науково-дослідній діяльності співпав зі святкуванням 1000-річчя хрещення Русі. Серед тогочасних досліджень відзначимо роботи М. Кириченка [557] та Ю. Розембаума [639], присвячені вивченню проблеми свободи совісті в СРСР. Помітним явищем кінця 1980-х рр. став вихід збірки «На пути к свободе совести», в якій такими

провідними дослідниками, як А. Абдулгані і Т. Рябіковою були визначені нові напрямки вивчення історії відносин влади і церкви [598].

Отже, за порівняно короткий період часу – з другої половини 1980-х до 1991 рр. – склалися сприятливі передумови до переосмислення радянського досвіду державно-церковних взаємин.

Особливий інтерес становлять праці третьої групи – з 1991 до 2017 рр. Із розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності зникає цензура та починають з'являтися об'єктивні дослідження з історії православної церкви та її видатних представників. Публікуються монографічні роботи та узагальнюючі колективні праці з даної тематики, джерелознавчі публікації, дослідження з проблем інституційного розвитку православної церкви та правового статусу духовенства.

Саме з початку 1990-х рр. спостерігаються зміни у вивченні історичних аспектів діяльності Православної Церкви на території України. Її розвиток став розглядатися як у контексті загальних суспільно-політичних процесів, так і в межах проблематики збереження традицій українського православ'я.

Це, перш за все, наукові праці О. Сагана [649; 650], Н. Шип [688; 689] та ін. Велику роль відіграла робота Г. Надтоки «Православна церква в Україні 1900–1917 рр.: соціально-релігійний контекст» [595]. Ця праця цікава, перш за все, тим, що в ній комплексно розкрито історію та традиції Православної Церкви.

Отже, наприкінці ХХ століття з'явилося багато робіт з історії Православної Церкви. Їхній зміст полягав у детальному розгляді церковної системи управління, духовної освіти, міжконфесійних відносин та суспільної місії православного духовенства. Нові аспекти вивчення історії Православної Церкви в Україні другої половини ХІХ ст. розкрито в

дослідженні В. Меші [589]. У цій роботі автор характеризує її як потужну і розгалужену організацію, позбавлену права дотримуватися національних віросповідань та соціотворчих традицій.

Пожвавлюються й вітчизняні дослідження з історії старообрядництва в Україні. Автори розглядають дану проблему як у межах всієї Наддніпрянської України, так і окремих її регіонів. Зокрема, дослідник С. Таранець присвятив свою монографію історії старообрядництва м. Києва та Київської губернії [670]. У роботі автор розглянув соціальну структуру та еволюцію правового статусу місцевого старообрядництва, дослідив особливості монастирського життя, церковного будівництва, книжності, підприємництва (торговельного, промислового і сільськогосподарського) старообрядців. На підставі результатів історико-археографічних і етнографічних експедицій, проведених автором, показано сучасний стан старообрядницьких громад регіону.

Значне місце в сучасній історіографії проблеми православно-іноконфесійних відносин в Україні посідають праці О. Безносової [695], В.Любащенко [583], В. Потоцького [709], Ю. Решетникова [710], С.Савинського [648], Л.Шугаєвої [716]. У цих роботах була поставлена й теоретично обґрунтована проблема конфесійної й політичної емансипації євангельських рухів в Україні XIX ст. Серед закордонних дослідників даної проблематики слід відзначити роботу Л. Жабко-Потапович [532].

Після замовчування історії релігійного життя в XIX ст. радянською історіографією сучасні українські науковці тільки започаткували цей напрям вітчизняної історіографії. Так, четвертий том академічного видання «Історія релігії в Україні» за редакцією П. Яроцького (2001 р.) присвячений історії католицизму в Україні [550]. Учений В. Меша в своїй монографії «Конфесійний та суспільний аспекти розвитку Православної

Церкви в Україні 1875-1900 рр.» досліджує православно – римо-католицькі відносини в Україні останньої чверті XIX ст. [589]. Розвиток римо-католицької конфесії на регіональному рівні, зокрема, в Києві та на Київщині, знайшов відображення в працях О. Горбик [514] і Т.Палладіної [611].

У переліку сучасних зарубіжних праць з історії церкви найбільш узагальнюючими є роботи російських науковців О. Єршової [531] та М. Нікольського [604]. Так, праця О. Єршової відзначається неупередженим підходом до вивчення розкольникського руху дореволюційної епохи [531].

Пожвавлюється на сучасному етапі й вивчення персоналій церковної історії, зокрема й постаті П. Лебединцева. У сучасній історіографії, починаючи з 90-х років XX ст., з'являються публікації із загальними біографічними відомостями про Петра Лебединцева, в довідкових та енциклопедичних виданнях переважно релігійного спрямування, зокрема в енциклопедичному словнику «Християнство».

Після проголошення незалежної України змінилися пріоритети дослідницької роботи в галузі просвітницької діяльності православного духовенства. В новітній українській історіографії висвітлюються проблеми історії початкової освіти в Україні в цілому та в її окремих регіонах. Дисертаційне дослідження Т. Кравченко «Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині XIX – на початку XX ст.» [703] розглядаються на регіональному рівні однокласні та двокласні церковнопарафіяльні школи, передумови їх створення, а також зміни в системі їх реформування. Новизна роботи полягає в тому, що це була перша спроба всебічного вивчення початкової освіти в окремому регіоні України в зазначений період, одним з типів якої і були школи духовного

відомства. Практичні висновки з роботи є важливим підґрунтям для подальшої розробки досліджуваної теми.

У колі наукових питань дослідження Г. Надтоки «Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект» розглядаються основні тенденції, особливості, динаміка розвитку церковнопарафіяльної освіти на українських землях [595]. Автор аналізує соціальний статус учителя церковнопарафіяльної школи, участь у ній духовенства, а також розкриває причини неприйняття її передовою громадськістю. Окрім того, у роботі вміщено цінні підрахунки про чисельність церковнопарафіяльних шкіл Лівобережної України, витрати на їх утримання, кількісний склад учнів і вчителів.

Окремо відзначимо роботи історика В. Перерви. У кандидатській роботі «Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священництва в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст.» науковець робить спробу реконструкції механізмів та обставин функціонування єпархіальних органів влади і діяльності парафіяльного священства у різних сферах церковного та суспільного життя [616]. У своєму дослідженні через призму церковнопарафіяльної шкільної справи автор висвітлив просвітницьку та адміністративну діяльність протоієрея Петра Лебединцева. Автором констатується важлива стабілізуюча роль священнослужителів у взаємодії різних етносів та конфесій. Влада відводила священству важливу роль у боротьбі з впливом польської шляхти, який був вагомим протягом майже всього XIX ст. Проте, неприйняття православними духівниками і мирянами польських повстань і наступні заходи російського уряду поглибили процес національної переорієнтації духовенства. Звинувачення в «спольщеності» ще довго не знімалися з православного священства. Більше того, після польського

повстання 1863 р. генерал-губернатор О. Безак надіслав до Петербурга проект виселення місцевого українського священства і заміни його великоросійським. І лише негативна оцінка цього проекту в столиці та особистий вплив на генерал-губернатора протоієрея Петра Лебединцева змогли врятувати тисячі родин від розорення. Згадав В. Перерва у своєму дослідженні роль П. Лебединцева у «створенні духовного часопису українською мовою» [616].

Монографія В. Перерви «Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст.» присвячена історичним аспектам шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. [613]. Вчений детально проаналізував церковнопарафіяльне шкільництво, учнівський контингент, матеріальне забезпечення, учительський склад, відносини між державними і церковними навчальними закладами в містах і селах Київщини. Дослідник побіжно згадав про участь земств у розвитку церковнопарафіяльних шкіл.

Грунтовна монографія В. Перерви «Церковні школи в Україні кінця ХУІІІ – початку ХХ ст.: забутий світ» базується на опрацюванні декількох тисяч документальних актів з архівів Києва, Санкт-Петербурга та інших міст [615]. В праці досліджується історія церковнопарафіяльна шкільна справа дев'яти губерній Наддніпрянської України. Для нашого дослідження цінність цієї роботи полягає у розгляді «київського почину» протоієрея Петра Лебединцева. Автор доводить, що почин Петра Лебединцева вперше дав приклад постійної мережі з окремими приміщеннями та наставниками, чітко розробленою програмою та регулярним навчальним процесом.

На особливу увагу заслуговують дисертаційні роботи молодих вчених останніх десятиліть. У цих дослідженнях, які базуються на

залученні нових методологічних підходів, уточнена типологія початкових шкіл церковного відомства, доведено, що саме з початку 1880-х рр. відбувалось піднесення ролі церковнопарафіяльних шкіл у поширенні початкової освіти в Україні. Зокрема, навчально-виховний процес у церковнопарафіяльних і земських школах висвітлено в роботі О. Драч [698]. Територіальні рамки її дисертації охоплюють дев'ять губерній України, які перебували у складі Російської імперії. Дослідниця С. Бричок свою дисертацію присвятила церковнопарафіяльним школам в системі початкової освіти на Волині у другій половині XIX – 20-ті рр. XX століття [697]. У роботі здійснено цілісний аналіз діяльності шкіл даного типу в системі початкової освіти Волинської губернії, виявлено їх навчально-виховні засади й особливості. Розкрито сутність і зміст кадрового та науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в церковнопарафіяльних школах.

У кандидатській дисертації Г. Степаненко «Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.)» [713] охарактеризовано політику уряду і Синоду щодо участі православного духовенства в справі початкової народної освіти. Автор висвітлює і розкриває роль, яку відіграли церковні школи у справі підвищення рівня грамотності народу. В дисертації також виокремлено регіональні особливості діяльності духовенства в царині народної освіти. Праця являє собою спробу першого комплексного аналізу освітньої діяльності духовенства XIX – початку XX ст. в Україні. Рамки роботи охоплюють всі тогочасні губернії України.

Перша спроба дослідити благодійну діяльність церкви здійснена в кандидатській дисертації О. Кравченко «Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799-1917 рр.)» [702]. Автор

на базі архівних документів розкриває напрямки і прояви благодійної діяльності Православної Церкви, а також по-новому оцінює внесок православного духовенства у підтримку церковнопарафіяльних шкіл. У праці комплексно досліджено благочинність Православної Церкви на регіональному рівні, а саме в Харківській єпархії, а також її роль у створенні та підтримці початкових шкіл для народу.

Отже, аналіз новітньої історіографії свідчить про те, що сучасні дослідження українських істориків відзначаються якісно новим рівнем публікацій. Він виявився, зокрема, у зміні оціночних акцентів щодо релігійно-просвітницької діяльності Православної Церкви.

Таким чином, проведений історіографічний аналіз свідчить про наявність великої кількості праць, що прямо чи опосередковано стосуються історії Православної Церкви в Україні та діяльність П.Г. Лебединцева. Незважаючи на це, аналізована проблема розглядалась переважно в контексті більш загальних питань. Найбільшу кількість становлять роботи, видані в XIX ст. Однак діяльність П. Лебединцева розкривається в них побіжно та опосередковано. Протягом радянського періоду спостерігалась необ'єктивна оцінки місця та ролі Православної Церкви в суспільстві та упереджене ставлення до діяльності окремих церковних діячів.

На початку 1990-х рр., у нових політичних та суспільно-культурних умовах, зріс науковий інтерес до проблем історії церкви, з'явилася низка серйозних досліджень. Сучасні гуманітарії намагаються ліквідувати методологічні недоліки попередників, розширюють джерельну базу досліджень, на нових засадах розробляють питання різних аспектів діяльності Церкви. З огляду на це нагальною є потреба комплексного історичного дослідження, присвяченого особистості київського протоієрея

П. Лебединцева. Значне місце в історіографічному полі належить і дослідженням закордонних істориків, насамперед вчених української та російської діаспори. Саме вони вперше загострили увагу на актуальних проблемах, замовчуваних в СРСР, зокрема питаннях духовної діяльності церковних ієрархів.

Наявні праці є достатнім підґрунтям для вивчення релігійно-просвітницької, адміністративної та наукової діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

1.2. Джерельна база дослідження

Висвітлення питання життя та діяльності київського протоієрея П. Лебединцева, з огляду на недостатню інформативність наукової історіографії, спиралось насамперед на ретельному вивченні джерельної бази. Характер використаних джерел обумовлений метою і завданнями дисертаційного дослідження, специфікою та колом проблем, на яких зосереджується головна увага в роботі.

Джерельна база дослідження складається із сукупності архівних та опублікованих матеріалів, які можна умовно поділити на декілька груп: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані збірники документів і матеріалів, у тому числі й статистичні довідники; 3) епістолярна спадщина та мемуари; 4) періодичні видання.

Першочергове значення для висвітлення поставленої проблеми мали архівні документи та матеріали. Під час підготовки дослідження були опрацьовані матеріали 4 державних архівів, зокрема Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України),

Державного архіву Київської області, Державного архіву м. Києва (ДАК), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ).

Комплекси архівних джерел поділяються на такі види документів: законодавчі й підзаконні акти Російської імперії та їх проекти; офіційні документи Синоду Руської Православної Церкви, документи духовних навчальних закладів, зокрема звітна, організаційна та розпорядча документація.

Значна частина документів, використаних у дисертаційному дослідженні, зберігаються в сховищах ЦДІАК України. Передусім, це фонди державних і офіційних духовних установ. З огляду на те, що дисертаційне дослідження присвячене діяльності конкретно протоієрея Петра Лебединцева, першорядними за значенням для роботи стали матеріали персональних фондів.

Деякі документи, які висвітлюють діяльність Петра Лебединцева, зокрема адміністративну та релігійну, зберігаються серед документів фондів Канцелярії Київського митрополита (ф.182) та Київської духовної консисторії (ф.127). Матеріали фондів Київської Духовної Академії (ф. 711), Київської духовної семінарії (ф. 712) цього ж архівосховища дають можливість окреслити внесок П. Лебединцева в розвиток духовних навчальних закладів Київської єпархії. Дослідження ж документів фонду Києво-Печерської лаври (ф. 128) дозволяє глибше розглянути різні аспекти релігійно-просвітницької та адміністративної діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

Значний архівний матеріал щодо освітньої діяльності П. Лебединцева, зокрема щодо заснування Другого єпархіального жіночого училища, представлено в листуванні протоієрея з Київським

митрополитом Платоном (Городецьким) [130] та у відповідних справах фонду Управління Київського учбового округу (ф. 707) [111; 121].

Низка документів ЦДІАК України, що містяться у фондах Канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (ф. 442), та Київської Духовної Академії (ф. 711) допомогли проаналізувати вплив царських урядовців на різні напрямки суспільної діяльності протоієрея П. Лебединцева.

Суттєво доповнили джерельну базу роботи матеріали регіональних державних архівів. Так, документи Державного архіву Київської області, а саме фонду Канцелярії Київського губернатора (ф. 2), допомогли проаналізувати взаємини органів губернської влади та протоієрея Петра Лебединцева.

Документи та матеріали фондів Державного архіву м. Києва – Київського Свято-Володимирського братства (ф. 14) та Київського комітету Православного місіонерського товариства (ф. 286) надають можливість простежити керівну роль протоієрея Петра Лебединцева у розвитку місіонерства в підпорядкованій йому Київській єпархії. Розкрити маловідомі аспекти організаційної роботи протоієрея дозволяють і документи фондів Університету Св. Володимира (ф. 16) і Київського кадетського корпусу (ф. 112). Визначити внесок Протоієрея Петра Лебединцева в справу збереження та примноження монументальних пам'яток дозволяють матеріали фонду Комітету зі спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому (ф. 301), що зберігаються в ДАК.

Документи і матеріали ІР НБУВ мають суттєве значення для розкриття проблеми. Вони дозволяють висвітлити маловідомі аспекти різносторонньої діяльності П. Лебединцева. Основний масив документів зберігається у фондах 3 (Листи П.Г. Лебединцева) та 154 (Особисті

документи Петра Лебединцева). Так, останній складається з 243 одиниць зберігання й містить комплекс матеріалів з життя та діяльності протоієрея періоду 1849 – 1897 рр.

Закономірно, що основний акцент під час дослідження персональних фондів був зроблений на опрацюванні різноманітних матеріалів, які безпосередньо стосуються діяльності протоієрея Петра Лебединцева під час його перебування на різних посадах у Київській єпархії. Передусім, це джерела службового характеру, представлені проектами реформи Православної Церкви в цілому та церковного судочинства зокрема, чернетками й копіями організаційно-розпорядчих документів, зокрема заяв, звітів, службових пояснювальних записок тощо. Їх опрацювання допомогло глибше проаналізувати і дати об'єктивну оцінку діяльності протоієрея П. Лебединцева в релігійно-просвітницькому, науковому та адміністративному напрямку.

Епістолярна спадщина протоієрея Петра Лебединцева складає значну частину його персонального архівного фонду (ф. 154), що зберігається в ІР НБУ імені В. І. Вернадського (близько 170 од. зб.). Фонд має приватний і офіційний характер та висвітлює його церковну й світську діяльність, починаючи з 1839 р. Але, зважаючи на тему дисертації, до уваги були взяті ті листи, які охоплюють весь період його життя та діяльності, а особливо відображають основні моменти діяльності в релігійно-просвітницькій, науковій та адміністративній сферах.

Доповнюють наявну інформацію матеріали інших фондів цього ж архівосховища. Зокрема, джерела, що висвітлюють окремі аспекти біографії та наукової праці Петра Лебединцева знаходяться у фондах 8 (Київський університет Св. Володимира) та 10 (Архів Всеукраїнської Академії наук). Матеріали Архіву Синоду (ф. XIII) дають повне уявлення

щодо процесу прийняття церковних рішень, форм їх реалізації та ефективності.

Загалом, архівні документи є основними джерелами стосовно дослідження розвитку церковнопарафіяльних шкіл Київської єпархії в системі урядової освітньої політики царської Росії протягом 1884–1917 рр., діяльності православного парафіяльного духовенства у сфері початкової народної освіти, а також керівництва цим процесом з боку як центральних, так і єпархіальних місцевих органів влади. Укази, розпорядження, повідомлення вищої церковної та єпархіальної влади, протоколи з'їздів і зборів духовенства, звіти парафіяльних священиків, спостерігачів, благочинних та інших посадових осіб, виявлені у фондах духовних консисторій та інших установ, дозволяють відтворити картину становлення і діяльності церковнопарафіяльних шкіл Київської єпархії та ролі в цьому процесі православного парафіяльного духовенства. Документально відтворити значення церковнопарафіяльних шкіл у системі урядової освітньої політики царської Росії, розкрити суспільні умови процесу співіснування церковної та світської початкової освіти, ставлення простого населення до участі духовенства у галузі освіти дозволили фонди державних і громадських установ. Загалом у роботі було використано матеріали 19 архівних фондів, понад 40 з яких з яких запроваджується до наукового обігу вперше.

Отже, саме документи архівних установ стали основними при написанні дисертаційної роботи. Характеризуючи використані для дослідження архівні матеріали, слід зауважити, що інформативна якість джерел не цілком відповідає їх кількості. Значна частина інформації має локальний характер, майже відсутні узагальнюючі дані. До того ж ця інформація розпорошена серед багатьох фондів. Певну складність

дослідження обраної теми зумовлює те, що більшість доступних нам документальних матеріалів мають опосередкований характер. Ця обставина спонукала автора до ретельного аналізу і пошуку об'єктивної істини шляхом комплексного дослідження, застосовуючи метод верифікації джерел.

До другої групи джерел належать опубліковані документи та матеріали: законодавчі акти Російської імперії щодо громадського опікування, які містяться у «Своде Законов Российской империи», а також закони та розпорядження Святійшого Синоду, статuti духовних училищ. Щорічні звіти обер-прокурорів Святійшого Синоду надають інформацію про кількість церковнопарафіяльних шкіл при церквах і монастирях в єпархіях та їх благодійну діяльність. Особливе місце серед нормативних документів щодо функціонування Православної Церкви займають положення та інструкції з організації окремих ланок церковної інституції; правила з утворення місій та способу дій місіонерів, статuti та штати духовних навчальних закладів, статутні документи церковно-історичних та просвітницьких установ, православних товариств та братств. Більшість з цих документів прямо чи опосередковано стосуються діяльності протоієрея Петра Лебединцева.

Важливою складовою опублікованих джерел є статистичні дані. У середині XIX ст. влада усвідомила необхідність складання історично-статистичних описів єпархій Російської імперії, і 21 жовтня 1850 р. Київському митрополитові Філарету (Амфітеатрову) було повідомлено про це рішення. Владика перебував на цей час архієреєм у Києві, і для виконання урядового доручення утворив спеціальний комітет під головуванням єпископа Чигиринського Аполінарія Шягилянського.

Комісія пропрацювала близько двох років, проте нею так і не було опубліковано історично-статистичного опису.

Натомість вже з 1870-х рр. кількість статистичних видань суттєво зростає. Насамперед до них належать так звані звітні шкільні листки, введені Синодом для щорічної статистичної звітності про церковні школи за встановленим порядком. Ці листки заповнювалися педагогічним персоналом кожної школи, потім перевірялися представниками повітових єпархіальних училищних рад. Більша частина цифрових даних була результатом централізованого зводу, здійсненого безпосередньо статистичним відділом при Училищній раді Святійшого Синоду. Ці дані було опубліковано у вигляді загальних підсумків по імперії, по кожному типу шкіл окремо; число шкіл, кількість у них учнів, а також місцеві кошти на їх утримання подано окремо по кожній єпархії. У роботах даної групи детально охарактеризовано однокласні, двокласні церковнопарафіяльні школи, школи грамоти, другокласні й церковно-учительські, освітній ценз світських учителів, їх педагогічний стаж роботи, вік, стать і сімейний стан. Такі статистичні матеріали є важливим джерелом при дослідженні історії початкових церковнопарафіяльних шкіл і ролі Православної Церкви в їх розвитку.

Звітність духовного відомства про стан початкових парафіяльних шкіл умовно можна поділити на два етапи. Перший – до початку 1880-х років XIX ст., протягом якого у звітах приділялося мало уваги школам, а подавалися лише основні відомості про них. Другий період – з 1884 р., коли було реорганізовано синодальну шкільну статистику. Саме з того часу окремо видаються звіти єпархіальних училищних рад про стан церковнопарафіяльних шкіл у тих чи інших губерніях Київської єпархії [313-316]. Однак, слід наголосити на тому, що у них немає чіткого

розмежування між церковнопарафіяльними школами і школами грамоти. Підрахунки кількості цих шкіл проводилися за період всього навчального року, тому вона іноді дещо перебільшена. Точність даних значно знижувалася практикою внесення у звітні матеріали відомостей про всі школи, які вважалися діючими, навіть якщо заняття у них не проводилися. Чисельність учнів у таких школах часто наводилась у звітах за відомостями попереднього року. Хоча єпархіальні відомості не мають великого статистичного значення, все ж вони дають цінний матеріал для характеристики внутрішнього життя шкіл.

У цілому, довідкові, статистичні, директивні та звітні видання, згадані вище, містять у собі великий за обсягом матеріал, який ще не знайшов належного опрацювання. Разом з тим, він потребує критичного підходу, ретельної перевірки у цифровій частині.

При написанні дисертаційного дослідження цінним джерелом офіційного характеру стало Повне зібрання законів Російської імперії [185–188]. Аналіз систематизованого в цьому виданні законодавства дав змогу проаналізувати правові акти в хронологічній послідовності, які визначали роботу церковнопарафіяльних шкіл, а також проаналізувати еволюцію законодавства царського уряду щодо участі в них православного духовенства.

Важливим джерелом для висвітлення релігійно-просвітницької діяльності Православної Церкви є опубліковані збірники постанов, розпоряджень, актів, наказів, доповідей, звітів центральних, губернських, єпархіальних і місцевих установ. У дисертаційному дослідженні використано звіти обер-прокурора Синоду у відомстві православного віросповідання, циркуляри та інші директивні документи Синоду, навчальні програми церковнопарафіяльних шкіл, інструкції парафіяльним

священикам, історико-статистичні зведення, довідкові книги єпархій, у яких міститься цифровий матеріал, порівняльні таблиці тощо [239; 258–261; 288–294]. Опрацювання цього масиву джерел дозволило дослідити освітню діяльність православного духовенства, зокрема й Петра Лебединцева, у сфері початкової народної освіти,.

Беззаперечною цінністю серед низки джерел мають некрологи, велику кількість яких було надруковано в 1897-1902 рр. після смерті протоієрея Петра Лебединцева. У більшості своїй вони були перейняті панегіричним настроєм і мали популярний характер, що потягло за собою, як наслідок, уривчастість повідомлень, суб'єктивний аналіз життєдіяльності ієрарха.

До третьої групи джерел належать епістолярна спадщина, мемуари та щоденники сучасників П.Г. Лебединцева. Їх залучення дозволило одержати цінну інформацію щодо біографії П. Лебединцева, розширити знання як стосовно діяльності Православної Церкви в Україні, так і щодо суто практичних справ вдосконалення становища духовенства в Київській єпархії.

Уявлення про ранній період життя П. Лебединцева можна певною мірою скласти зі спогадів його рідного брата Андрія Лебединцева [224], який детально описав своє дитинство та навчання в церковно-приходській школі, Богуславському духовному училищі та духовній семінарії. Можна припустити, що описані Андрієм Лебединцевим події та процеси стосувались і Петра Лебединцева, оскільки він пройшов той самий шлях, що і його брат, тільки кількома роками раніше.

Епістолярні джерела представлені листуванням протоієрея – секретним, офіційно-діловим, приватним з Синодом, вищими цивільними установами, консисторією, окремими особами і входять, переважно, до складу його персональних фондів. Більшість листів П. Лебединцева була

адресована до приватних осіб та офіційних установ (рукописи, чернетки, копії), а також респондентам, котрі займали різні посади в церковних та цивільних установах, які досить тісно перетинались з різними сферами діяльності протоієрея.

Цінними є приватні листи протоієрея. Зазначимо, що значна епістолярна спадщина протоієрея Петра Лебединцева ще і дотепер недостатньо досліджена й належить у переважній більшості до корпусу неопублікованих джерел. Є лише кілька публікацій кінця XIX – початку XX ст. В основному ці листи надруковані в журналі «Киевская старина» вже після смерті протоієрея. Серед них варто відзначити листи Петра Лебединцева до митрополита Київського та Галицького Платона (Городецького). Це листування стосується як обговорення питання стану Православної Церкви в Україні, так і суто практичних справ вдосконалення становища духовенства в Київській єпархії. Також матеріали листування з митрополитом Платоном (Городецьким) дозволяють розширити дані щодо процесу побудови Володимирського собору й заснування Другого єпархіального жіночого училища тощо. Листування з графинею Антоніною Блудовою проливає світло на співпрацю Петра Лебединцева з Острозьким братством. Листування протоієрея з братами Данилом, Арсенієм та Феофаном дає чітке розуміння тих чи інших процесів, які відбувались на території єпархії, а також ілюструє умови, в яких діяв Петро Лебединцев.

Епістолярний спадок містить також цінну інформацію щодо особистості Петра Лебединцева, його поглядів, думок та стосунків з сучасниками – визначними діячами політики, науки, культури того часу. Так, у 1898 р. «Киевская старина» репрезентувала епістолярію П. Лебединцева «Письма Ф.Г. Лебединцева к брату в Киев (1865—1867)».

Важливу роль відіграли листи, опубліковані в часописі «Киевская старина» на початку ХХ ст. (Додаток В). Серед них варто відзначити «Письма Митрополита Киевского Арсения к протоиерею Петру Гавриловичу Лебединцеву» (1900, № 10), «К биографии Андрея Николаевича Муравьева и письма его к протоиерею Петру Гавриловичу Лебединцеву» (1901, № 10), «Письма профессора Университета св. Владимира протоиерея Назария Антоновича Фаворова к протоиерею Петру Гавриловичу Лебединцеву» (1901, № 11), «Письма графини Антонины Дмитриевны Блудовой к протоиерею Петру Гавриловичу Лебединцеву» (1902, № 1), «Письма Н.В.Закревского к протоиерею П.Г.Лебединцеву» (1902, № 7/8), «Из переписки протоиерея Петра Гавриловича Лебединцева с Митрополитом киевским Платоном» (1902, № 10). Пізніше в журналі було надруковано анонімну публікацію «Два письма к Н.И.Костомарову» (1903, № 5) з кореспонденціями О. Лазаревського і Петра Лебединцева, а також впорядковану В. Науменком добірку «Переписка М.А.Максимовича с П.Г. Лебединцевым» (1904, № 9).

Отже, залучення джерел особового походження дає можливість більш повно зрозуміти різні аспекти життя і діяльності П. Лебединцева, його світоглядні засади, дії та вчинки, дозволяють ширше висвітлити маловідомі аспекти тогочасної епохи.

Особливості теоретико-методологічної основи дослідження обумовили використання в ньому матеріалів періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст. Складовою частиною культури українського народу, фіксатором релігійної, духовної, моральної сторін життя суспільства виступають релігійні періодичні видання. Останнім часом велике зацікавлення фахівців з історії України і Православної Церкви викликає вивчення цього матеріалу. Дореволюційна церковна періодика під впливом

Російської імперії, в тому числі в губерніях України, відображала державну і церковну політику, яка була панівною в той час. Релігійні видання кінця XIX – початку XX ст. були друкованими органами Руської Православної Церкви, і на їх сторінках висвітлювалася політика Святейшого Синоду. Мова видань була російською.

Офіційні видання Православної Церкви поділялися на центральні та єпархіальні, причому останні з'явилися раніше за видання Синоду. На сторінках єпархіальних періодичних видань постійно і широко висвітлювалися проблеми як народної, так і церковної освіти, містився важливий фактичний матеріал із досліджуваної проблеми.

До фонду релігійної періодики відносяться, перш за все, єпархіальні відомості, із яких дев'ять видавалося на території України. Це були водночас офіційні видання і регіональні.

Важливим джерелом інформації з-поміж інших періодичних видань став часопис «Киевские епархиальные ведомости», редактором-засновником якого був протоієрей Петро Лебединцев. Видання складалося з двох частин: офіційної й неофіційної. У першій публікувалися імператорські маніфести, укази щодо духовного відомства, розпорядження Синоду як загальнодержавні, так і ті, що стосувалися власне Київської єпархії. Окрім цього, в офіційній частині друкувалися розпорядження єпархіального управління, витяги із звітів про різні сторони життя єпархії тощо. Набагато ширшою і різноманітною була друга, неофіційна частина. Оскільки це був церковний часопис, то на перших сторінках цієї частини, як правило, публікувалися проповіді і повчання духовенства, статті про відомих церковних діячів. У неофіційних частинах також вміщувалися дослідження з історії, культури, освіти окремих населених пунктів єпархії тощо. Загальною рисою єпархіальних відомостей був яскраво виражений

місцевий колорит [245–248; 259–261; 262–267; 277–279; 281–285; 288–289; 294–300; 302–317; 322; 323; 328–332; 334–341; 346–350; 352].

Ще одним важливим джерелом інформації з досліджуваної теми стали матеріали журналу «Церковно-приходская школа», який почав видаватися з 1887 р. у Києві. Зміст журналу повністю присвячений проблемам участі Православної Церкви у сфері навчання та виховання [453]. Також у дисертації використано й публікації офіційного спеціального видання, який видавав Синод – «Церковные ведомости» [290; 293; 342; 363]. Це видання вважалось центральним церковним друкованим органом у XIX – на початку XX ст. Цікавим і змістовним джерелом для вивчення теми дисертації є періодичні видання, які видавалися у Москві, Санкт-Петербурзі, Україні. Серед них найбільш цікавими є «Киевская старина» [321], «Киевлянин» [241–244], «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» та інші. У них, крім теоретичних статей, присвячених проблемам навчально-виховного процесу в церковнопарафіяльних школах, міститься інформація із місць про відкриття шкіл даного типу, умови їх роботи, нариси із життя та побуту сільських вчителів, сільських священників, їх життя і діяльність тощо. Загалом, у дисертації використано матеріали близько 20 періодичних видань.

Таким чином, ретельне вивчення матеріалів періодичної преси дозволяють простежити суспільну атмосферу досліджуваного періоду, залучити до роботи низку маловідомих фактів про діяльність духовних і світських навчальних закладів, становище Православної Церкви та окремих її служителів.

Окрім того, великого значення мають богословські та наукові праці самого протоієрея Петра Лебединцева, опубліковані ним на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» у той час, коли він був редактором

видання. Окрім того, підбірка матеріалів та авторів, які з'являлись на сторінках видання, дають нам повну картину наукових поглядів Петра Лебединцева, а також його ставлення до богословської науки та освітніх процесів у Київській єпархії. Погляди протоієрея відображені в опублікованих проповідях, а саме: «Слово в неделю 3-ю по Пятидесятнице» (1861), «Слово при первом священнослужении в Киево-Печерской Преображенской Церкви, в древности известной под именем Спаса на Берестове» (1862), «Слово в день Рождества Пресвятой Богородицы» (1863), «Слово в день св. архистратига Михаила», «Слово при богослужении в день торжественного акта киевских гимназий», «Слово при первом священнослужении в домової генерал-губернаторской Церкви» (1864), «Слово при первом священнослужении в Киево-Софийском кафедральном соборе» (1868), «Слово в день преставления св. Кирилла – просветителя славян 14 февраля 1869 г.», «Речь над гробом б. киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, генерал-адъютанта Александра Павловича Безака» (1869) та ін. Статті, надруковані у виданні, допомогли повніше висвітлити особистість протоієрея, його соціотворчі зусилля в контексті тогочасних церковних та загальнодержавних процесів.

Наукова спадщина протоієрея Петра Лебединцева була спрямована на поширення та популяризацію як загалом історії Церкви, так і зокрема на розвиток історії краю, місцевої церковно-історичної науки. Головним об'єктом наукової діяльності Петра Лебединцева були київські церковні пам'ятки. Готуючи матеріали для створення повної і точної історії Київської єпархії, він багато часу приділив вивченню архівів – синодального, сенатського, головного штабу інженерного управління в Санкт-Петербурзі, Міністерства іноземних справ і Міністерства юстиції в

Москві, різних церков і бібліотек, як київських, так і тих, що були за межами міста. Результатом цих досліджень стала публікація матеріалів переважно з історії Київської єпархії та Православної Церкви в Україні. Відзначимо, що на сторінках журналу «Киевская старина» Петром Лебединцевим було надруковано понад 30 статей та повідомлень за різними темами, серед них: «Почему Десятинная в Киеве церковь известна в народе под именем Десятинного Николая?», «Рассказы старых людей о старых временах», «Открытие древних мозаик в главном куполе Киево-Софийского собора», «Материалы для истории возникновения и распространения штунды в России», «Баптизм или штунда в Киевской губернии», «София – премудрость Божия в иконографии севера и юга России» (Додаток К), «Где жили первые киевские Митрополиты: в Переяславе или в Киеве?», «К вопросу о начале Киевской академии», «Когда и где совершилось крещение киевлян при св. Владимире?», «В каком виде могут быть изображены св. равноапостольный князь Владимир и св. княгиня Ольга, и имеем ли мы их подлинные изображения?», «О начале христианства в Киеве до торжественного принятия христианской веры при св. Владимире», «Святой Владимир, благоверный и равноапостольный князь киевский», «Церковь св. Василия», «Спас на Берестове», «Остатки Церквей на развалинах древнего Корсуня или Херсонеса, их открытие и значение», «По поводу 900-летия Черниговской архиерейской кафедры», «Михаил, Митрополит Киевский XII века», «Тарас Григорьевич Шевченко: Некоторые дополнения и поправки к его биографии» тощо. Як краєзнавець, Петро Лебединцев приділяв особливу увагу минулому Києва, що відбилося у його нотатках «Население Киева в прошлом столетии», «Какая местность в древности называлась Ольговой могилой?», «Где находился киевский дом Саввы Туптала сотника?», «Еще

одна из древнейших Церквей в Киеве», «Исторические заметки о Киеве», «О Копыреве конце г. Киева», «О местоположении древних киевских Церквей», «О планах г. Києва в XVIII веке» та ін.

У часописі «Киевская старина» І. Гордієвський за успадкованими чернетками завершив працю «Святитель Феодосий Углицкий, архиепископ Черниговский» (1903, № 9), а на матеріалах з архіву Петра Лебединцева упорядкував «Записки протоиерея Петра Гавриловича Лебединцева о «козащине» 1855 г.» (1900, № 7–8).

Праці Петра Лебединцева хоча й численні, але, як правило, невеличкі за обсягом. Проте, в його літературній спадщині є і декілька досить значних монографій. Це, насамперед, «Описание Киево-Софийского собора» та робота «Киево-Печерская Лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии».

Отже, опубліковані джерела стали суттєвим доповненням до архівних матеріалів. Документи, опубліковані в XIX – на початку XX ст., подають цінні про діяльність Православної Церкви, а також містять дані про роль П. Лебединцева в реформуванні освітньої та судової системи Російської імперії. Опубліковані джерела періоду незалежності України та сучасні російські видання намагаються заповнити прогалини у висвітленні історії Православної Церкви та її відомих діячів. Критичне використання мемуарної літератури та періодичних видань аналізованого періоду й зіставлення їх з іншими джерелами дає можливість неупереджено підійти до тогочасних фактів і подій.

Загалом, опрацювання всіх вищезгаданих джерел дозволило авторові комплексно дослідити діяльність православного парафіяльного духовенства у релігійно-просвітницькій, науковій та адміністративній сферах, зокрема і діяльність протоієрея Петра Лебединцева. Враховуючи

походження і призначення матеріалів, необхідно їх критично переосмислювати, адже іноді деяка інформація, вміщена в них, не відповідає реаліям, про що дізнаємося з інших джерел. Тому в дослідженні використовувався аналітично-критичний метод з метою наближення до об'єктивного вивчення досліджуваної проблематики.

Таким чином, використання всіх зазначених вище джерел не тільки створило основну базу дослідження, а й допомогло автору у вирішенні основних завдань дисертаційної роботи, при вивченні різних аспектів обраної проблеми. Аналіз історіографії та джерел теми дослідження дає можливість зробити висновок, що з середини XIX – поч. XX ст. було закладено передумови розробки загальних проблем, пов'язаних з розвитком релігійно-просвітницької діяльності в Російській імперії. Була зроблена спроба періодизації історії Православної Церкви, вивчалася діяльність органів державної та громадської освіти, аналізувалися витoki та мотиви релігійно-просвітницької діяльності. Архівні джерела доповнюють видання та публікації, містять чимало нових, ще не відомих дослідникам фактів з історії церкви.

Таким чином, джерельна база дослідження представлена широким колом архівних і опублікованих матеріалів, у яких зосереджено різні важливі аспекти діяльності київського протоієрея Петра Лебединцева. Більшість з неопублікованих документів має фрагментарний характер і потребує уточнення та доповнення інформацією з інших джерел.

У цілому джерельна основа дисертаційного дослідження дозволяє з належною повнотою висвітлити головні проблеми даної теми, адже вона являє собою комплекс архівних і опублікованих документів, більшість із яких вперше вводиться у науковий обіг.

Аналіз джерельної бази дає підстави вважати, що перспективним напрямком дослідження є вивчення історії взаємодії Православної Церкви з католицькою та протестантськими церквами, дослідження її становища окремих регіонів, глибше дослідження педагогічної діяльності діячів церкви в духовних та світських навчальних закладах.

Таким чином, проведений аналіз історіографії та джерельної бази за темою дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що питання діяльності П. Лебединцева певною мірою висвітлювалося в ряді праць історичного, релігієзнавчого та філософського характеру. Проте й досі відсутнє комплексне наукове дослідження, у якому б висвітлювалися різні аспекти суспільної активності протоієрея. Поза увагою дослідників залишилися проблеми науково-археологічної, громадсько-політичної та ряд питань освітньої діяльності Петра Лебединцева, що зумовлює необхідність подальшого вивчення теми.

Аналіз новітньої історіографії свідчить про посилення інтересу як до проблематики дореволюційної релігійно-просвітницької діяльності в Україні, так і до історії Православної Церкви на її теренах. У порівнянні з радянським періодом, у дослідженнях українських та зарубіжних істориків 1991–2017 рр. був досягнутий новий якісний рівень.

Разом з тим, історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що на сьогоднішній день бракує відповідних спеціальних досліджень, які б надавали вичерпні відомості про П.Г. Лебединцева та період його перебування на посаді кафедрального протоієрея Софійського собору

Джерельна база з основної проблематики дослідження, що включає в себе архівні матеріали, опубліковані документи, видані в Російській імперії, сучасними українськими та зарубіжними археографами, літературу мемуарного характеру й матеріали періодичних видань, містить значний

інформаційний матеріал, вказує на інтенсивність та багатовимірність життя і діяльності П. Лебединцева. Більшість джерел лише опосередковано стосуються аналізованої теми та мають фрагментарний характер. Найвагомішими для автора були архівні документи та матеріали, значну частину з яких уведено до наукового обігу вперше. Використання різноманітних джерел дозволило комплексно підійти до вивчення питань історії церкви, висвітлити маловідомі аспекти діяльності П.Г. Лебединцева та переосмислити ряд застарілих тверджень.

Проведений аналіз різнобічного документального матеріалу дозволив реконструювати повну й об'єктивну картину діяльності протоієрея Петра Лебединцева на релігійно-просвітницькому, адміністративному та науковому терені періоду його урядування на посаді кафедрального протоієрея, визначити його місце й роль у різних сферах життя й підпорядкованої йому Київської єпархії і всієї тогочасної України.

Отже, джерельна база роботи є достовірною та достатньо репрезентативною, що дає можливість розв'язати основні завдання дослідження.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА

2.1. Умови формування світоглядних, морально-етичних і громадських поглядів протоієрея Петра Лебединцева

Розглядаючи початковий етап життя протоієрея Петра Лебединцева, нашою метою буде встановити ступінь впливу на формування його світогляду існуючої на той час системи виховання та навчання. Ґрунтовне дослідження раннього періоду життя П. Лебединцева дозволить також визначити ступінь впливу оточення на формування його свідомості, чіткіше зрозуміти, з якими проблемами йому довелося зіткнутись в ході просвітницької діяльності та наскільки отриманий в дитячі та юнацькі роки досвід дозволив йому ефективно вирішувати ті чи інші питання організації освіти в майбутньому.

Петро Лебединцев народився 21 грудня 1819 р. в родині Гавриїла, священика с. Яблунівка Богуславського повіту Київської губернії, і Текли (у дівочтві – Вакуловської) Лебединцевих. Досліджуючи наукову діяльність Петра Лебединцева, український історик К. Крайній вживає термін «феномен родини Лебединцевих», яким позначає п'ять братів – вихідців з невеличкого черкаського села, що «заявили про себе з найкращого боку на різних теренах громадського служіння».

Родина Лебединцевих походила з давнього козацького роду. Прадід протоієрея Петра Лебединцева, Василь Лебединець, був вітчимом Григорія, діда Петра Лебединцева, але ставився до нього як до рідного сина. В листі Петра Лебединцева до свого родича, священика Іоанна

Яновського, він писав: «Розширювати свої володіння не маю бажання. Хутір Лебединцевих хоч і має наше прізвище, але особливого родового значення немає, тому що Василь Лебединець був вітчимом нашому діду Григорію» [527, с. 251]. Василь Лебединець мав 500 десятин землі на Черкащині, які подарував йому і його братам князь Любомирський, «з правом потомственного пользования на черный лес, под названім «Лебединець» с сенокосами там находящимися» [527, с. 252]. Потрібно додати, що Василь був кумом князя Любомирського і був у великій дружбі з ним. Проте, Лебединці користувалися подарованою землею недовго. Жінка Власа, сина Василя, на одному із застіль показала дарчу на землю своїм гостям, а згодом, випадково обливши її горілкою, поклала «бумагу» на гарячу піч для підсихання, де вона і зітліла. Це сталося після смерті князя Любомирського, а тому відновити дарчу було вже не можливо. Таким чином, разом із землею було втрачено і особисту свободу. З дванадцяти синів козака Василя лише двоє змогли «вибитись у люди». Першим з них був Ісидор, який пішов у солдати і, «завдяки природним здібностям», дослужився до майора та вже в літньому віці одружився в Петербурзі. У нього народилося двоє дітей – Георгій і Мар'я.

Життя другого сина Григорія склалося іншим чином. Він пішов духовним шляхом і, пройшовши всі нижчі церковні ступені, став священиком в с. Зелена Діброва Звенигородського повіту Київської губернії, одружившись з дочкою першого священика цього села Марфою Михайлівною Ільшєвічевою [568, с. 37–58]. І. Гордієвський згадує, що в Григорія і Марфи, крім доньок, було два сини, Гавриїл та Василь, який помер малим [515, с.254].

Цікавим фактом з життя родини Лебединців (-євих) є трансформація родового прізвища. В Ісидора та його дітей залишилося родове прізвище –

Лебединці. А от Григорій Лебединець почав зватися Лебединцев, тобто син Лебединця – Лебединцев.

Батьки Гавриїла віддали його на навчання до старої Київської академії, але, пошкодивши ногу, він не зміг продовжувати навчання, і батьки вимушені були забрати його додому. Довгий час хлопець не міг вилікуватись, і тоді його батьки дали обітницю, що в разі одужання віддадуть його в монастир, на службу Богові. Дійсно, після одужання хлопця, батьки віддали його до монастиря, в якому Гавриїл провів два роки. Під час перебування в монастирі Гаврило зарекомендував себе сумлінним помічником і слухяно дотримувався монастирських статутів, за що був «назначений уставщиком, або правящим хором монастирським, а вместе и письменоводителем старца Иегумена». Від Ігумена він отримав повагу і велику довіру. Усіх хто звертався до Ігумена для вирішення будь-яких справ, відсилав до Гаврилки [593, с. 145]. По закінченні строку обітниці, батьки покликали його повернутися на допомогу їм, і юнак обійняв посаду церковного дячка при батьківській церкві [593, с. 145]. У 1810–1814 рр. він був паламарем у батьківській церкві, а в 1814–1816 рр. – стихирним дячком в с. Козацькому. У липні 1816 р. Гавриїл Лебединцев одружився з дочкою священика с. Яблунівка Канівського повіту Теклою Йосипівною Вакуловською. Саме в цьому селі розпочалося священицьке служіння о. Гавриїла, який отримав прихід як придане за дружину.

Доленосним було знайомство Текли Вакуловської і Гавриїла Лебединцева. В 1816 р. донька священика с. Яблунівки, Канівського повіту, Текла Йосипівна Вакуловська, їхала зі своїм дідом священиком із с. Торговці Уманського повіту. По дорозі вони заїхали нагодувати коней до священика с. Зеленої Дуброви о. Григорія Лебединцева. Текла, у силу власної сором'язливості, відмовилася заходити в дім до священика, «не желая стеснять собою никого в доме чужого священника» [527, с. 253]. За

свідченнями А. Лебединцева, її до хати запросила його сестра. Натомість, за свідченнями І. Гордієвського, сам о. Григорій таки змусив дівчину зайти до хати. Священик був вражений «даром слова» дівчини, від неї він дізнався, що вона сама виклопотала для себе батьківську парафію. Коли гості почали збиратися в дорогу, священик умовив їх залишитися на ночівлю. Ще до сходу сонця о. Григорій послав за сином, який перебував стихірним дячком у с. Козацьке. Коли той прибув, то о. Григорій сказав Теклі Іосифовні: «Вот вам, Барышня, и жених, мой единственный сын» [527, с. 523]. Яка подія стала поштовхом для о. Григорія посватати сина, достеменно не відомо, але можна припустити, що для цього було декілька причин. По-перше, приход, який дістався дівчині від батька. По-друге, Гавриїл був молодиком і підійшов час одружуватися. На той час батьки вже підшукали йому доньку багатого селянина [593, с. 146]. І по-третє, поведінка Текли дуже сподобалася священику. Поспілкувавшись з нею, він побачив, що дівчина вихована, чемна, стримана, але впевнена в собі особа. Додало дівчині авторитету й те, що вона походила із сім'ї священиків, хоча мала непросту долю. Її батька-священика спочатку позбавили приходу, а пізніше, через ряд безглузвих відчайдушних вчинків, він був позбавлений ісану. А. Лебединцев в своїх спогадах не подає цього факту, а зазначає: «Батько її, о. Іосиф Вакуловський, був священиком в с. Яблунівка. Втративши жінку, він десь через деякий час помер. Таким чином, донька їхня залишилася круглою сиротою, у віці юної нареченої» [593, с. 145]. За спогадами І. Гордієвського, коли о. Іосифа позбавили приходу, ніхто із родичів не вступився за дівчину і не попросив залишити їй приход. За спогадами А. Лебединцева, навпаки, за неї вступилися прихожани с. Яблунівка і поміщиця цього села п. Михайловська, виступивши з клопотанням перед єпархіальним начальством про «зачислення Яблунівського приходу за священническою сиротою Феклою Осиповною,

клопотання не мало успіху» [593, с. 145]. Подальший розвиток подій співпадає у всіх авторів. Маючи твердий характер, Текла сама вирішила звернутися до митрополита Серапіона (Александровського) із проханням зберегти парафію, яке закінчила словами: «Якщо мій батько винний, то я не винна». Митрополит Серапіон відповів: «Бог з тобою, встань, Яблонівка за тобою, хоча вона й занята» [527, с. 254]. А. Лебединцев з цього приводу зазначає: «Владыка, не уваживший ходатайств помещицы и прихожан, был побежден ораторством простой сельской девушки и зачислил за нею просимый приход» [593, с. 146]. Таким чином, Фекла отримала приход завдяки власному ораторському таланту та сміливості.

Разом з тим, щодо вибору чоловіка, на думку І. Гордієвського, Текла Йосипівна була вибагливою і перебірливою, відмовивши багатьом претендентам. Одним з потенційних наречених дослідник називав священника Стефана Левицького, діда відомого письменника Івана Семеновича Левицького [527, с. 254]. За спогадами А. Лебединцева, після візиту до митрополита Серапіона (Александровського), коли Текла ще перебувала в Києві, до неї одразу посватався молодик, що закінчив курс богослов'я. Дівчина одразу пішла за благословенням до митрополита, однак владика, подивившись на нареченого, не дав благословення, сказавши, що він, «як видно по обличчю, не здоровий». Щоб заспокоїти Теклу, митрополит сказав: «Господь пошле тобі такого розумного і хорошого жениха, як ти сама» [593, с. 146].

Після цих подій Текла залишила Київ і повернулася до рідного села. Невдовзі до неї посватався інший жених, який закінчив філософський клас, і весілля було призначене після Різдва Христового. Однак, через деякий час відбулось доленосне знайомство Текли Йосипівни та Гавриїла Григоровича у Лебединцевих. Під час заручин було вирішено, що одразу після вінчання Гавриїл Григорович займе місце священника в с. Яблунівка,

Богуславського повіту [593, с. 147]. Незабаром дядько Текли, корсунський священик Яків Завадський, повінчав пару.

Наведені факти свідчать, що деякі деталі щодо одруження не збігаються, проте не викликає сумніву той факт, що Текла Йосипівна була неординарною особою. А. Лебединцев з величезною повагою писав про матір: «Чи пам'ятають літописи православного сільського духовенства приклад такої благородної відваги в рядах сільських дівчат, який показала Фекла Йосипівна?» [593, с. 146].

Уже з липня 1816 р., за резолюцією митрополита Серапіона (Александровського), Гавриїл Лебединцев був рукоположений єпископом Іренеем в сан священика в с. Яблунівка. У цьому ж селі 21 грудня 1819 р. народився Петро Лебединцев. Він був третьою дитиною в родині. Крім нього, в Яблунівці в о. Гавриїла народилися ще Матрона, Арсеній, Данило та Єфросинія. У 1826 р. родина Лебединцевих переїхала на батьківщину о. Гавриїла – у с. Зелена Діброва. У родині на новому місці проживання народилися сини Андрій і Феофан та дочка Марфа.

У роботі вже згадувалось, що колись вільні козаки – мешканці Зеленої Діброви, наприкінці XVIII ст. були продані князем Любомирським поміщику Г. Потьомкіну, від якого село успадкував його племінник Енгельгард, а потім воно перейшло до сестри останнього, О. Браницької. Нові господарі села відібрали в о. Гавриїла Лебединцева 5 десятин церковної землі, колись подаровані його батьку князем Любомирським. Через це великій священицькій родині довелося вести досить злиденне життя [527, с. 256]. До 1842 р. о. Гавриїл не отримував від держави жодної платні, а парафіяни, яких усього налічувалось до 900 осіб, не мали змоги давати йому більше, ніж 150 руб. на рік [527, с. 256]. У 1827 р., слідом за старшим братом Арсенієм, Петро вступив до Богуславського духовного училища. Згодом туди ж пішли навчатися його молодші брати.

Проводжаючи кожного з п'яти синів до Богуслава, о. Гавриїл збирав прихожан і прохав допомогти йому грошима для відправки дітей в училище, висловлюючи при цьому сподівання, що ті, «коли виростуть, чимось їм віддячать» [527, с. 256].

Для забезпечення родини о. Гавриїл змушений був займатись сільським господарством, але, разом з тим, знаходив час і для належного здійснення професійних обов'язків, і для здійснення благодійної діяльності. Зокрема, його родина жертвувала чималі кошти на церкву. Так, у 1831 р. була пожертвована нова ікона «Воскресіння Христового», у 1834 р. Текла Йосипівна пожертвувала храму мідну посріблену лампаду вартістю 13 карбованців, а у 1835 р. – шерстяний килим перед престолом з різнокольоровою облямівкою на чорному полі. У 1844 р. о. Гавриїл купив на престольний одяг із золотої парчі за 66 карбованців 50 к. асигнаціями [527, с. 256]. Мати Петра Лебединцева Текла Йосипівна при цьому була невтомна господиня, і односельці говорили про неї: «І коли ця жінка спить? Вдень вона постійно працює, а вночі довго молиться Богу» [527, с. 256].

Гавриїла Лебединцева односельці шанували і допомагали йому. Зокрема, добровільно без примусу обробляли землю, збирали і звозили врожай, відряджали старших синів, щоб вони возили дітей священника «до науки» спочатку до Богуславського училища, а потім – до Києва [593, с. 148]. Наведені факти доводять, що теплі дружні стосунки, які склались між о. Гавриїлом Лебединцевим та парафіянами не були типовими для того часу, так само як і палке прагнення о. Гавриїла дати освіту своїм дітям.

Достеменних відомостей щодо того, де здобув початку освіту Петро Лебединцев, немає. Дослідник І. Гордієвський стверджує, що школи в Зеленій Діброві не було аж до 1836 року, тому Арсеній з Петром навчались у відставного диякона Стрижевського. Андрій Лебединцев, натомість,

стверджує, що він сам, як і його старші брати навчались саме в церковноприходській школі [593, с. 146]. У спогадах Андрія Лебединцева знаходимо свідчення, що в школі вони з братом Феофаном отримували початкову освіту, але окрім неї батько Гавриїл Лебединцев особисто готував його й інших братів до вступу до Богуславського училища – вчив «лічбі», а також каліграфії. Гавриїл Лебединцев сам мав чудовий почерк і прагнув навчити цьому своїх синів. Для цього він на власноруч розлінієних дощечках писав спочатку малі, потім – і великі букви, а згодом – слова, які діти переписували власноруч на інших лінійках [593, с. 151].

Навчання Петра Лебединцева можна умовно поділити на два етапи. Протягом першого було здобуто початкову освіту в церковно-приходській школі, на другому – у Богуславському духовному училищі, Київській семінарії та Київській Духовній Академії.

Роки дитинства Петра Лебединцева супроводжувалися бурхливими процесами в житті церкви в цілому і в церковній освіті зокрема. У 1802–1804 рр. була проведена освітня реформа, яка санкціонувала створення церковно-приходських шкіл в Російській імперії. Метою шкільної реформи стало створення цілісної освітньої системи від нижчої до вищої школи. Відтепер парафіяльні, повітові, губернські училища та університети являли собою єдину структуру, кожна з ланок якої була пов'язана з попередньою і наступною як у навчальному, так і в адміністративному відношенні. Принципово важливим було те, що в школи всіх ступенів приймалися учні незалежно від їхньої статі, станової приналежності і навіть віку, а навчання було безкоштовним. Запроваджувався принцип наочності навчання, велике значення надавалося поєднанню теоретичного і практичного навчання, вербальних прийомів з наочними демонстраціями. У педагогіці утверджувалася ліберальна концепція активного творчого розвивального навчання. Було

визначено, що мета шкільного навчання полягає не в механічному засвоєнні певної суми знань, а в розвитку особистості учня, виховання в нього бажання і вироблення вміння отримувати знання самостійно.

Визначальним в цей період були спроби влади налагодити по всій імперії систему освіти, зокрема початкової. Але історики солідарні в думці, що це не приносило особливого результату. Зокрема, дослідник В. Перерва стверджує, що на Київщині даний указ майже не виконувався [535, 15].

На думку А. Степаненко, активність дійсно спостерігалась, але тільки в роки виходу указів – у 1805 р., 1807 р., 1836 р., 1837 р., 1840 р. [664, с. 320]. Зокрема, це було пов'язано з тим, що в населених пунктах, де проживали державні селяни, відповідальність за відкриття шкіл покладалася на місцеве духовенство, а утримувались вони на кошти сільської громади [656, с. 3].

Основними причинами проблем у розвитку церковнопарафіяльних шкіл, на що вказували члени парафіяльних причтів, були протидія поляків-поміщиків, недостатня забезпеченість спеціальними засобами навчання, брак підтримки з боку місцевої адміністрації, а також відсутність взаємоповаги між пастирями і прихожанами [67, арк. 363]. Додамо, що низький рівень освіченості, а іноді і повна безграмотність самого сільського духовенства був у той час загально визнаною проблемою [67, арк. 11]. Її вирішенням займалися на загальнодержавному рівні [71, арк. 683]. Крім того, для багатьох пастирів характерним був формалізм, який виявлявся, насамперед, у байдужому та споживацькому ставленні до парафіян.

Характерною рисою того періоду було досить неоднозначне ставлення самих селян до освіти. Майже весь час селянина займала робота по господарству. Окрім того, освіта не змінювала його соціального

становища, і він продовжував залишатись кріпаком. І тому, навіть якщо знаходилось все необхідне для організації роботи церковнопарафіяльної школи, вона все одно була незаповнена. Нерідко в той час можна було почути від селян, що їхні батьки жили без освіти, то й їхні діти проживуть. У 1865 році на сторінках журналу «Киевские епархиальные ведомости» зазначалось: «Православне духовенство 6-й рік вже працює в справі народної освіти, і трудиться часто в поті чола одне, без будь-якої зовнішньої підтримки: воно повинне було долати вікове упередження народу проти грамотності, збудити любов до освіти та віднайти кошти до утримання шкіл ... Протидіючих було багато, тих, хто допомагав не було» [334, с. 187]. Зокрема, на сторінках часопису «Киевские епархиальные ведомости» знаходимо свідчення про становище церковної освіти: «Що ж стосується селян, то ось факт, як вони ставляться до справи освіти своїх дітей. Селяни с. Нових-Петрівців Київського повіту отримують від цегельного заводу, рибного лову і шинків до 800 рублів, а коли місцевий священик попросив у них 15 рублів для забезпечення церковно-парафіяльної школи необхідними навчальними посібниками, йому відмовили, хоча чимало з показаних доходів (за чутками, до 150 р.) витратили на громадські могоричі. Що ж, священикові не битися ж об стіну через чужих дітей!» [660, с. 417].

Проте, у випадку Петра Лебединцева була зовсім інша ситуація. Саме завдяки мідним копійкам, які несли парафіяни дітям свого улюбленого священика, отримав освіту Петро Лебединцев [527, с. 257.]. А згодом, дійсно, чим міг допомагав своєму рідному селу. Так, у 1878 р. він приїхав до Зеленої Діброви для складання кошторису на будівництво нової церкви, передавши на цю справу 500 крб. При цьому він просив місцевого священика «не трубити про це трубою» [527, с. 257.]. у 1894 р., у свій останній приїзд крім іншого передав 500 крб. на побудову нової школи та,

за заповітом, відписав на утримання вчителя зеленянської школи 30 десятин землі, придбані ним наприкінці 1860-х років у с. Калинове Черкаського повіту [588, с. 27]. Ці та інші факти засвідчують, що справа розвитку шкіл залежала не стільки від законодавчих ініціатив влади, скільки конкретно від парафії та людей, які в ній проживали.

Таким чином, саме приклад батька вплинув на Петра Лебединцева, показавши в дитинстві йому приклад благочестя та доброго ставлення до простих людей. Окрім того, можна стверджувати, що о. Гавриїл і Текла Йосипівна були талановитими і розуміли практичне значення освіти, яку в повній мірі самі не змогли отримати. Саме завдяки зусиллям Гавриїла і Текли Лебединцевих всі п'ять синів змогли досягти високих посад та поваги в суспільстві. Арсеній, Феофан, Петро, Данило та Андрій Лебединцеви досягли значних успіхів на ниві богослов'я, літератури, журналістики, освіти, історії, археології. Так, Феофан Лебединцев, як і Петро Лебединцев, згодом став видатним педагогом, істориком, громадським діячем, літератором, журналістом (Додаток А5). Феофан та Петро Лебединцеви вважаються батьками-засновниками української періодики, зокрема відомого журналу «Киевская старина», вихід якого став значною подією в українській історичній науці. Старший з братів Арсеній, який був настоятелем церков Одеси та Севастополя, прославився тим, що здійснював церковне служіння під час оборони Севастополя у 1854–1855 рр. під час подій Кримської війни (Додаток А3). Незважаючи на бомбардування, отець Арсеній підтримував поранених, підбадьорював вояків, сповідував та причащав помираючих. Після війни він знову став на стежку науки та освіти. З-під його пера вийшли численні статті та проповіді. Андрій Лебединцев, закінчивши Київську духовну семінарію, викладав у Богуславському духовному училищі (Додаток А2). Починаючи з 1860 р., він заснував у Канівському повіті майже сто церковних шкіл, був

настоятелем Києво-Печерської Ольгинської церкви. Також Андрій написав спогади про свій родовід, які були надруковані в «Киевской старине». Він видав власним коштом п'ять томів своїх повчань і безкоштовно надав їх школам рідного краю. Данило Лебединцев після закінчення духовної академії та викладання у Кишинівській духовній семінарії перейшов на роботу до військового відомства у Санкт-Петербург, де пропрацював більше 40 років (Додаток А4). Саме завдяки Данилу Петро Лебединцев зміг ініціювати скасування в Російській імперії становості духовенства [594].

Роль Петра Лебединцева в кар'єрних здобутках своїх братів була величезною. Арсеній Лебединцев у розмові з Іоаном Гордієвським прямо сказав, що всі брати Лебединцеви зобов'язані своїм становищем Петру Лебединцеву [527, с. 429.].

Наступним кроком навчання Петра Лебединцева, як і всіх священницьких дітей на Київщині, було Богуславське духовне училище, відкрите у 1818 р. Відомо, що на початку XIX ст. Київська єпархія була поділена на благочинні та училищні округи. До Богуславської училищної округи входило п'ять округів Канівського повіту, в яких налічувалось 108 церков, п'ять округів Звенигородського повіту з 61 церквою та два округи Таращанського повіту з 32 церквами. Це училище стало центром регіональної духовної освіти на Київщині в XIX ст. і в ньому були зобов'язані навчатись діти священників з усієї губернії. Подібний статус училища є яскравим свідченням тогочасної замкненості духовного стану. З іншого боку, ставлення до освіти в училищі з боку педагогів було досить прохолодним, та й рівень педагогів залишав бажати кращого, про що під час візиту до училища говорив митрополит Євгеній (Болховитінов): «Чого можна очікувати від учнів, коли вчителі й самі нічого не знають» [527, с. 260.], що напряму впливало на якість освіти. Андрій Лебединцев у своїх

спогадах свідчить про те, що успіхи учнів були слабкі, перш за все, через недостатній нагляд в результаті якого учні не були сконцентровані на здобутті знань займались – прогулянками, відпочинком, тільки не навчанням. При переведенні до наступного класу синів Феофана та Андрія Гавриїл Лебединцев змушений був приїздити до училища та домовлятися з вчителем про їх переведення. Наприклад, за переведення Феофана батько заплатив цілий карбованець, що на той час були чималі гроші для бідного сільського священика [593, с. 153]. Але Андрій Лебединцев не засуджує вчителя, заробітна платня якого становила всього лише 10 крб. на рік [593, с. 153]. Поряд із низькою заробітною платою, за вчителями був встановлений суворий контроль з боку Київської духовної семінарії. З цих причин вчителі не розглядали духовне училище як серйозне та довготривале місце роботи, що не могло не відбиватись негативним чином на якості освіти та ставленні до неї самих учнів. Петро Лебединцев активно займався самоосвітою та, на відміну від інших учнів, не пропускав занять, навіть коли була така можливість. І. Гордієвський зауважував, що успіхи Петра Лебединцева були не дуже високими і батько пояснював це його малим віком, а не недостатньою підготовленістю сина. Не вірячи у здібності сина і з сумом говорив, що він не зможе досягти великих висот [527, с. 259-260]. Свою думку він пояснював мовчазністю сина. Але після подій, що відбулися після переведу Петра Лебединцева до семінарії під час канікул о. Гавриїл був дуже вражений. У селі помер економ, римо-католик за сповіданням. При виносі тіла померлого, завжди мовчазний Петро Лебединцев, в присутності ксьондза, сказав промову польською мовою. В своїй промові, від імені свого батька, висловив подяку покійному за благодіяння. Наступного дня, під час обіду, родичі економа давали Петру Лебединцеву два червінці, але він відмовився, сказавши, що цим образив би пам'ять покійного. Слід зважити, що на той момент Петру Лебединцеву

було лише 13 років, і такий крок юнака зробив селян ще більш прихильними до нього [527, с. 259–260]. Цим кроком Петро Лебединцев продемонстрував власне ставлення до українського суспільства. Воно полягало в розумінні багатогранності та мультикультурності української нації. Слід зауважити, що знання іноземних мов в черговий раз засвідчило всебічну розвиненість Петра Лебединцева та сприяло подальшим кар'єрним здобуткам.

За свідченням І. Гордієвського, Петро Лебединцев в дитинстві був дуже мовчазним, лише глибоко замислювався над тим, що коли-небудь бачив та чув. Одного разу бачене ним закарбовувалось в його пам'яті назавжди. Цей, здавалось би, незначний факт пояснює нам, як в майбутньому Петро Лебединцев міг засвоювати і обробляти великі обсяги матеріалу, що позитивним чином вплинуло на результати його праці [527, с. 259].

Охарактеризувати навчання П. Лебединцева в Богуславському духовному училищі допомагаю відомість за 1829 р., у якій Петро значився 14-м учнем. У відомості він характеризується як «здібностей хороших, поведінки спокійної». Коли у 1833 р. Петро Лебединцев випускався з училища, у списку він значився першим у другому розряді. Розглянувши спогади сучасників, можна констатувати, що в Богуславському училищі Петро Лебединцев вирізнявся феноменальною пам'яттю, на що, за словами священика Матвія Левицького, звернув особливу увагу вчитель географії.

Після закінчення Богуславського духовного училища Петро Лебединцев вступив до Київської духовної семінарії. Освіченість осіб духовного стану з початку ХІХ ст. лише зростала. Це пояснюється перш за все тим, що особа духовного сану без отримання належної освіти не могла бути направлена до кращих приходів.

Цей період в житті держави характеризувався «заморожуванням» владою будь-якого вільнодумства та гальмуванням процесу впровадження передових ідей, в тому числі і в церковній сфері. Царювання Миколи I почалося придушенням грудневого повстання на Сенатській площі. У 1848 р. російські війська допомогли розгромити революцію в Європі. У внутрішній політиці в цей період посилювався репресивний курс. Всяка опозиція викорінювалася в зародку. Політика ця поширювалася і на Церкву. Також цей період характеризувався наступом на українську культуру та гальмуванням розвитку української нації.

Одночасно при Миколі I посилювався обер-прокурорський нагляд за ходом церковних справ на українських землях. Обер-прокурор отримав міністерські повноваження. Встановлення консерваторського курсу та коригування освітнього процесу в духовних училищах пов'язане з ім'ям обер-прокурора Священного Синоду графа Протасова. Це був один з найбільш енергійних і розумних сановників миколаївської епохи. Він отримав виховання у гувернера-єзуїта і від того, ймовірно, не дивлячись на його щире відданість Православній Церкві, в його богословських поглядах завжди був помітний слід католицизму. Але до Риму Протасов ставився недружелюбно, і в своїх церковно-політичних поглядах був далекий від клерикальних латинських тенденцій [682, с. 132].

У цей час провідну роль у системі духовної освіти та збереженні національних традицій у Православній Церкві в Україні відігравали видатні її ієрархи – митрополит Євгеній (Болховітінов, 1822–1837) і святий Філарет (Амфітеатров, 1837–1858). Саме з цими особистостями пов'язаний розвиток духовної освіти в Україні та посилення національних традицій в богослужінні. У перші роки існування Київської Духовної Академії вони очолювали митрополичу кафедру і всіма силами підтримували навчальний заклад та давали поштовх для його розвитку. В

період їхнього керування Академія набула слави однієї з найкращих вищих духовних шкіл православного світу. У 1825 р. з ініціативи митрополита Євгенія (Болховітінова) в навчальну програму було введено викладання польської мови. У 1837 р. як самостійний предмет було виділено канонічне право. У 1841 р. такий само статус було надано громадянській (у нижчому класі) і церковній (у вищому класі) історії. У 1843 р. з ініціативи святителя Філарета (Амфітеатрова) до навчальної програми було введено основи педагогіки. Від них залежав напрям розвитку і вдосконалення методики викладання. Андрій Лебединцев згадував, що коли святитель Філарет (Амфітеатров) був присутнім на складанні іспитів з філософії, студенти одразу «закидали» високого екзаменатора термінами та поняттями, чим збентежили екзаменатора, який не був настільки компетентним у філософських справах. Святителя Філарета «врятував» професор філософії кафедральний протоієрей І. Скворцов, сперечатись з яким учням було важко [593, с. 180]. І все ж святитель Філарет (Амфітеатров) дбайливо опікувався академією і намагався всіляко покращити навчальний процес у межах тогочасного закону та дозволів. Найбільш авторитетними викладачами, котрі вплинули на світогляд Петра Лебединцева, були святитель Інокентій (Борисов), який очолював Академію з 1830–1839 р. (з 1837 р. – в єпископському сані). Його праці, лекції та проповіді стали визначною подією розвитку богословської науки. Саме він ввів нові методи у викладанні богослов'я – історичний та історико-порівняльний, користуючись посібниками західної богословської літератури, переважно протестантської, самотньо працюючи з першоджерелами.

Після закінчення Київської Духовної Академії П. Лебединцев був направлений до м. Орла, де за 1-м розрядом в 1843 р. обійняв посаду вчителя «словесності та з'єднаних із нею предметів» Орловської духовної семінарії [72, арк. 32]. Після отримання звання магістра богослов'я Петро

Лебединцев обійняв посаду професора, виконував обов'язки помічника інспектора та секретаря семінарського правління. Але, будучи патріотом рідної землі та розуміючи своє призначення саме в тому, щоб підтримувати українське національне відродження, Петро Лебединцев прагнув повернутись на Батьківщину. Весь час служби він домагався переведення в Україну. Нарешті навесні 1845 р. П. Лебединцев повернувся до Києва, на кафедру логіки та психології Київської духовної семінарії. Додатково в 1847 р. він викладав у цьому закладі німецьку мову, від 1847 р. до 1850 р. був економом семінарії, а з 1850 р. викладав французьку мову [72, арк. 15].

З часом П. Лебединцева більше не влаштовувала рутинна вчительська діяльність. До зміни діяльності його підштовхувала й особиста трагедія: після двох років щасливого родинного життя помирає дружина Текла [154, арк. 1]. Саме з цього періоду розпочинається активна адміністративна діяльність Петра Лебединцева, яка характеризується втіленням численних планів та проектів у різних напрямках діяльності.

За власним бажанням П. Лебединцев 18 лютого 1851 р. переїздить до Білої Церкви Васильківського повіту Київської губернії, на місце священника Преображенської церкви. 31 березня того ж року йому було надано посаду законовчителя у білоцерківській гімназії. Особисте нещастя не тільки не послабило, а навпаки, підсилило енергію і волю Петра Лебединцева, який з головою поринув у наукову і просвітницьку діяльність. Як благочинний місцевих церков, у 1859 р. він розгорнув упровадження початкової освіти для дітей. За сприяння В. Науменка, митрополита Київського і Галицького Ісидора (Нікольського) та власника маєтку графа В. Браницького священник відкрив чотири школи, що слугували за приклад для організації подібних закладів у Київській губернії і в цілому по Правобережній Україні. Ймовірно, тут розкрився

талант Петра Лебединцева як історика-науковця, що фіксував перекази та спогади своїх прихожан.

Його просвітницькій діяльності сприяло багато обставин., про що згадував в одній із автобіографічних статей сам Петро Лебединцев: «...У 50-х роках, довелося мені жити в містечку Білій Церкві... Дивне, гнітюче враження справляло воно на мене протягом усього часу мого перебування в ньому. Приїжджій людині ця давня козацька твердиня не могла не здатися нічим іншим, як польсько-жидівським містечком. Пам'яток, слідів минулого руського життя не залишилось жодних. Де була, за переказами, перша руська церква, там красувався тепер костьол; на місці іншої православної церкви красувався панський палац; від замку, багато разів перебудованого, ледь виднілися залишки валів та ровів... уся економська інтелігенція складалася виключно з поляків... польська мова чулася в палаці та костьолі, садах і павільйонах, в економській канцелярії та інших установах, у крамницях,... на ринкових майданах та вулицях. Картину довершували, з одного боку, незлічені багатства, розкіш, пишнота... спокій та дозвілля без кінця, а з іншого – похилені хатки, засмагли обличчя та руки й довічна, нескінченна праця» [617, с. 332]. Загальна чисельність мешканців Білої Церкви на той час становила приблизно 20 тис. осіб, з яких половина були поляки та євреї, інша половина – православне українське селянство. «У середовищі закабаленого люду, – згадував Петро Лебединцев, – були старики, що пам'ятали часи золотої волі, панщини, яка ще тільки-но починалася, – часи великого простору і достатку... Я слухав їх з увагою, цікавістю і невимушеним співчуттям, а повертаючись додому, іноді ж на місці, записував їхні розповіді слово в слово... Тут своя історія, незв'язна, неповна, але в коротких простих словах чується іноді більше присутності життя, що вже згасло, ніж у десятках сторінок позитивної

історії» [617, с. 332]. Усі розповіді й народні перекази Петро Лебединцев приводив до системи і, коли з них виходило щось цілісне, публікував.

На викладацькій роботі Петро Лебединцев виявив себе як добрий вчитель. За спогадами І. Гордієвського, він першим серед викладачів почав звертатися до вихованців семінарії на «Ви» замість звичного «ти», чим дуже здивував тодішнього ректора, архімандрита Антонія, майбутнього ректора Київської Духовної Академії та єпископа Казанського і Свіязьського. Також повністю виключив з власного педагогічного арсеналу покарання студентів різками та відмінив стояння в кутку та біля парти за не вивчений урок. За неявку на урок когось із студентів він всього лише просив присутніх передати товаришу, що пропускати навчання не годиться [527, с. 299]. На своїх заняттях Петро Лебединцев відмінив стояння в кутку та за партою семінаристів, які не вивчили уроків. Свої вчинки він пояснював ректору семінарії так: «Що ми посіємо тут, то вихованці наші пожнуть на теренах пастирського служіння, як ми поведимося з ними, так вони чинитимуть зі своїми парафіянами, коли стануть священиками» [588, с. 8].

Зрештою, таке виховання давало свої плоди. Молодий семінарський наставник користувався повагою в учнів та й начальство не обходило його нагородами. Але сам Петро Лебединцев вважав рамки семінарського викладача занадто вузькими, тож почав шукати місце з порівняно широким, живим і відносно самостійним полем діяльності.

Плідна діяльність Петра Лебединцева не залишилася без уваги з боку вищих урядових осіб. Навесні 1860 р. Петро Лебединцев отримав від київського генерал-губернатора в нагороду за самовіддану працю 100 карбованців сріблом. У формулярі записано: «... в выражение признательности гражданского начальства к особенно усердной и полезной деятельности при заведении школ для крестьянских детей.

выдано ему 100 р. из сумм, назначеных в награду лицам отличающимся в крае полезною деятельностью» [617, с. 332].

Влітку 1860 року закінчилося майже десятирічне перебування Петра Лебединцева у Білій Церкві. Того ж року він був переведений священником до київського Подільського Свято-Успенського собору, а також законовчителем до 2-ї Київської гімназії, де залишався до 1868 р. (Додаток В). Значним поштовхом для розгортання просвітницької діяльності Петра Лебединцева стало возведення його в сан протоієрея 11 липня (29 червня) 1861 р. Символічно, що ця подія відбулась напередодні свята апостола Петра і Павла, тобто дня ангела П. Лебединцева.

Служіння П. Лебединцева відбувалось у сані протоієрея у визначних київських храмах. З 2 жовтня (21 вересня) 1862 він перейшов настоятелем до Києво-Печерської Спасо-Преображенської церкви (церква Спаса на Берестові), з 12 квітня (31 березня) 1864 — до Свято-Миколаївської церкви при будинку генерал-губернатора, а з 30 (18) липня 1868 і до кінця життя був настоятелем Києво-Софійського кафедрального собору (Додаток В).

Невдовзі П. Лебединцев став наглядцем київських церковнопарафіяльних шкіл, благочинним подільських церков Києва. 1861 р. протоієрей став одним із фундаторів, а з 1862 р. – редактором газети «Киевские епархиальные ведомости». Керівництво цим часописом тривало до 1874 р., а потім, після перерви – від 1886 р. до смерті.

Отже, основними чинниками, які вплинули на життєві погляди та громадянську позицію відомого священника, стали релігійне виховання, любов батьків, родичів, які показували власний приклад віри в Бога, благочестя та поваги до ближніх. Значну роль на формування світогляду П. Лебединцева справило навчання в духовних освітніх закладах. Так, під час навчання в Київській Духовній Академії на світогляд П. Лебединцева значною мірою вплинули митрополит Євгеній (Болховітінов) і святитель Філарет (Амфітеатров), які на той час активно підтримували навчальний заклад та давали поштовх для збереження національних традицій у

Православній Церкві та в богослужінні. Вплив православ'я на формування світоглядних, морально-етичних та громадських поглядів П. Лебединцева був не лише всебічним, потужним, але й дуже стійким, який супроводжував його все життя.

2.2. Роль протоієрея Петра Лебединцева в розвитку шкільництва в Україні

Роки перебування Петра Лебединцева на духовній посаді в м. Біла Церква були періодом, коли уряд готував правову основу для відміни кріпосного права. В цьому контексті розглядались питання інтеграції селянства Правобережної України в культурну та освітню орбіту Російської імперії.

Перша половина XIX століття характеризується розповсюдженням мережі народних шкіл, в число яких входили і церковнопарафіяльні школи.

У другій половині XIX століття під впливом західноєвропейських ідей відбулися ліберальні реформи Олександра II, що призвело до деформації традиційних умов існування початкової освіти. Міністерство народної освіти за тогочасними політичними потребами суспільства вимушене було при реформуванні поєднувати традиційні форми освіти та інновації. Тогочасний міністр народної освіти Д. А. Толстой не зміг поєднати обидва аспекти і його зусилля стали марними. Причина полягала в тому, що інтелігенція того часу розкололася на дві основні течії – лібералів і консерваторів. Різні погляди на одну проблему не надали можливості вирішити її. Крім того, популяризація земських принципів початкової освіти висунула на перший план школи новітнього зразка –

земські, в той час, як церковнопарафіяльні втрачали свою популярність і значущість. Таким чином, зусилля об'єднаного відомства – Міністерства народної освіти і Святійшого Синоду, очолюваного Д.А. Толстим, не принесли бажаного результату в поліпшенні становища церковнопарафіяльних шкіл.

Відставка Д. А. Толстого з постів двох відомств, знову робить їх самостійними. Новий обер-прокурор Святійшого Синоду К.П. Побєдоносцев проводить жорстку політику зміцнення статусу церковнопарафіяльних шкіл (ЦПШ). З цією метою він здійснює нову реформу початкової освіти у відомстві православного віросповідання. Реформа, згідно із задумом її авторів, повинна була зробити церкву головною і координуючою силою в організації початкової освіти. Аж до 1905 р. завдяки цій ідеї становище Церковно-парафіяльних шкіл істотно покращилось. Спостерігалось їх значне зростання.

Але після 1905 р. діяльність К.П. Побєдоносцева було скомпрометовано. У літературі, в тому числі педагогічній, різко виросла критика щодо участі Руської Православної Церкви в організації початкових шкіл. Склалося стійке уявлення про те, чого домагалися ліберали – початкова освіта має бути тільки світською. Тоді, як їх противники, навпаки, вимагали закріпити роль духовенства в організації шкільної справи. Для того, щоб підкреслити свої заслуги і нейтралізувати критику, Церква розробляє і організовує ряд святкових заходів. У 1909 проводиться святкування 25-річчя післяреформеного існування церковнопарафіяльних шкіл, а у 1914 р. відбувається святкування 30-річчя церковної діяльності в галузі освіти. На цих заходах підкреслювалося щорічне зростання чисельності шкіл кожного року. У тому ж, 1914 р. виповнилося 30 років від дня створення «Правил» 1884 р., за допомогою яких церкві доручалося релігійне виховання молоді. Право церкви на цю

діяльність було оскаржено Міністерством народної освіти, а потім і земствами. Обидва соціальні інститути надавали великого значення сільській освіті. В цьому питанні вони були одностайні, незважаючи на різні точки зору в інших питаннях. Зростала і свідомість сільської громади, сільське населення переконувалося в необхідності шкільної освіти. Готовність селян позбутися неписьменності заохочувалося керівництвом церковнопарафіяльних шкіл, які до цього часу були одними з найпоширеніших навчальних закладів на селі. Особливого негативне ставлення з боку земств і депутатів-лібералів до ЦПШ ґрунтувалося на матеріальній основі, оскільки їх фінансування здійснювалося з бюджету Святейшого Синоду. Звичайно, тісний зв'язок між державою і Церквою відіграв досить значну роль в полеміці проти церковної шкільної системи, але не вона була вирішальною. Найбільше критиків дратували православні основи церковної шкільної системи.

Вивчення становлення і розвитку церковнопарафіяльних шкіл дозволяє всебічно усвідомити, чому система початкової освіти в Росії не може бути зрозуміла в повному масштабі, без тієї ролі, яку відігравала Руська Православна Церква в історії народної освіти. Тому керівництво, яке здійснювалося нею над церковнопарафіяльними школами було життєво необхідним, з огляду на реформування всіх сфер життя суспільства.

Сама діяльність протоієрея Петра Лебединцева проходила в межах експериментального проекту Церковної та світської влади Київщини, в якому передбачалась спроба перекладання турботи про відкриття шкіл на плечі місцевого духовенства. Для реалізації даного проекту Київський Митрополит Ісидор дав завдання всім парафіям Київської єпархії відкривати парафіяльні школи. Для реалізації цієї ідеї потрібна була людина, котра змогла б її реалізувати найбільш ефективно. Протоієрей

Петро Лебединцев був ідеальним кандидатом для втілення ініціатив з відкриття мережі шкіл, перш за все завдяки своєму авторитету.

Слід зауважити, що в першій половині XIX ст. уряд робив спроби посилити роль духовенства і церкви в цілому щодо освіти населення. Дослідження цього питання не можна розглядати, не торкаючись загальних тенденцій освітянської сфери. Таке твердження ми обґрунтовуємо кількома причинами: 1) ініціатива протоієрея Петра Лебединцева дала поштовх відкриттю церковноприходських шкіл по всій території Російської імперії [635, с. 75–76]; 2) сама подія стала наріжним каменем для суперечок між Церковною та світською освітою на предмет того, кому саме належить ініціатива відкриття шкіл – церковній чи світській владі [635, с. 68-69].

Впродовж першої половини XIX сторіччя неодноразово виникали спроби перекласти на сільське духовенство турботу про освіту селян. У 1841р. навіть був виданий Статут духовних Консисторій згідно з яким єпархіальним архієреям було доручено залучати духовенство до елементарної освіти селян у межах правил для навчання в парафіяльних училищах, затверджених у 1828 р. Причини таких спроб полягали в ідеологічній площині, оскільки царська влада хотіла, щоб православні парафіяльні школи були противагою впливу поляків, які починали відкривати школи з таємною католицькою освітою, яка набирала поширення на Правобережній Україні. Така освіта була заборонена законом, але викоринити силою її не вдалося. До таких шкіл потрапляли й діти православних селян, котрих виховували там не лише в дусі польського-патріотизму, але й католицизму. І. Васильчиков, генерал-губернатор Подільський, Волинський, Київський у 1852–1862 рр., зауважував, що в деяких державних школах викладачами були «особи не підготовлені до цього звання і в основному поляки місцевої шляхти» [100,

арк. 1–3]. Звичайно місцева та центральна влада були не в захопленні від такого стану справ. І. Васильчиков провів своєрідний експеримент, взявши справу організації освіти під власний контроль [99, арк. 1–18]. Першим його кроком стала пропозиція передати справу освіти селян парафіяльним священикам. Власне на хвилі цих процесів і з'явилась можливість втілити в життя ініціативи протоієрея Петра Лебединцева. Відзначимо, що київський генерал-губернатор не був піонером в організації церковноприходської освіти. Ще в 1859 р. київський митрополит Ісидор (Нікольський) видав розпорядження, щоб у всіх містах і селах, де немає шкіл, повинні бути відкриті у будинках священників, якщо немає інших приміщень [635, с. 69].

Слід зауважити також і той факт, що значним чином впливала на стан справ особистість самого генерал-губернатора. І. Васильчиков, на відміну від свого попередника Михайла Бібікова, був людиною досить ліберальною та прогресивною. Багато в чому завдяки саме цим чеснотам генерал-губернатора стала можливою реалізація ініціатив Петра Лебединцева, яку у дослідницькій літературі пізніше було названо «почином о. Петра Лебединцева».

Ця ідея, отримавши повну підтримку і схвалення центральної влади, була в 1862 р. узаконена, поставивши в обов'язок парафіяльному духовенству південно-західних губерній своїми силами організувати відкриття церковноприходських шкіл.

Архівні джерела засвідчують, що держава схвалювала поширення духовної освіти лише теоретично, не надаючи відчутної матеріальної підтримки. Справа підтримки духовної освіти в такій ситуації цілком лягала на плечі місцевих громад та чиновників. Закономірно, що відкриття Церковноприходських шкіл в цей період було справою нелегкою, з

причини відсутності стабільного фінансування та недостатку кваліфікованих педагогічних кадрів серед священиків.

У 1859 р. протоієрей Петро Лебединцев отримав від митрополита Арсенія (Москвіна) доручення відкрити парафіяльні школи у м. Біла Церква, яка була заселена переважно поміщицькими селянами. Протоієрей Петро Лебединцев розумів, що відкриття шкіл у місті, в якому налічувалось 80 000 населення буде позитивним фактором для розвитку освіти в краї. Для реалізації даного проекту Київський митрополит Ісидор (Нікольський) дав завдання всім парафіям Київської єпархії відкривати парафіяльні школи [635, с. 69].

Розпорядження митрополита проводити навчання селянських дітей у власних будинках членів причту, не могло бути виконане через відсутність подібних будинків у багатьох парафіях. Натомість у парафії Преображенської Церкви, де служив протоієрей Петро Лебединцев, у всіх штатних паламарів були окремі службові будинки, побудовані парафіянами. Ще одним чинником, який заважав священикам вести активну роботу щодо відкриття церковноприходських шкіл в їхніх приватних будинках, був великий склад їхніх родин – до 10 і більше дітей. Це не дозволяло їм вести навчання у себе вдома. Ускладнювало ситуацію і те, що православні священики натикались на явну або таємну (через керуючих) активну і настирливу протидію поміщиків, які в переважній більшості були католиками-поляками. Польські вельможі та працівники їхніх економій ставились відверто вороже до подібної діяльності православних священиків у своїх маєтках. Натомість умови в Петра Лебединцева були набагато вигідніші. Перш за все тому, що П. Лебединцев виконував розпорядження митрополита Арсенія (Москвіна) і проблем з місцевою адміністрацією у нього не виникало. Натомість протоієрей Петро Лебединцев був вдівцем і не мав дітей, через що мав

більше часу на шкільництво. Окрім того, м. Біла Церква була резиденцією польських магнатів Браницьких, які перебували в родинних стосунках з представниками вищої російської аристократії і вирізнялись з кінця XVIII ст. лояльністю до російського престолу. До того часу покійна мати власника, Олександра Браницька (уроджена Енгельгардт), протягом свого життя патрунувала Православну Церкву і селян своїх маєтків. Граф Ксаверій Браницький, в свою чергу, ставився до священника Гавриїла Лебединцева (батька протоієрея Петра Лебединцева) з великою пошаною і разом з дружиною підтримував його починання. Це була ще одна причина, чому Петро Лебединцев користувався прихильністю Браницьких [692, с. 330].

Слід зауважити, що шанували протоієрея Петра Лебединцева і місцеві дворяни, зокрема барон і баронеса Іккуль, котрі ініціювали проведення благодійного вечора на користь церковних шкіл. При явному незадоволенні поляка - керуючого маєтком, протоієрей Петро Лебединцев отримав підтримку, наприклад, станового пристава, завдяки втручання якого не був зірваний благодійний вечір на користь шкіл, що відкривались. Наведені факти свідчать, що Петро Лебединцев міг свій час використовувати не на вирішення матеріальних питань та протистояння з чиновниками, а зосередитись саме на організаційній роботі, зокрема на питаннях популяризації освіти та збільшенню кількості учнів [595, с.393-397].

Перша школа була відкрита 24-го листопада (7 грудня за новим стилем) 1859 р. З усього містечка на навчання прийшли лише 17 школярів з батьками [595, с. 394]. Було продемонстровано півгодинний урок вивчення абетки, який сподобався як учням, так і їх батькам. Методика викладання протоієрея Петра Лебединцева, його люб'язне ставлення до учнів дали позитивні результати. І вже за п'ять днів кількість учнів

училища зроста з 17 до 50 осіб. Тому, виникло питання з розширенням мережі шкіл, а відповідно й фінансуванням цього процесу.

Для вирішення питання з фінансуванням було проведено збори селян, на якому протоієрей вмовив селян додавати по 20 коп. на кожному відрі горілки, який селяни купували в шинку. На рік ця сума становила 500 крб., що було значним внеском у справу народної освіти. Подібний спосіб був не зовсім етичним, але дуже дієвим [595, с. 395]. Згодом у протоієрея Петра Лебединцева з'явилися послідовники, справа набула розголосу і Київський митрополит заборонив фінансування шкільної освіти в подібний спосіб.

Важливо, що підтримка графів Браницьких, навіть суто моральна, була принципово важливою для освітньої ініціативи протоієрея Петра Лебединцева. Зокрема, це підтвердилося на благодійному бенкеті для білоцерківської аристократії, кошти від якого мали піти на розвиток шкільної освіти для селян. У цієї ідеї було чимало прихильників, але більше було тих, хто просто не розумів і навіть намагався шкодити проведенню заходу.

Завдяки згаданим вище чинникам та благодійницькій діяльності білоцерківської аристократії освіта в м. Біла Церква продовжувала розвиватись. У травні 1860 р. в 1-й школі навчались – 43 учні, у 2-й - 14, у 3-й - 9, а в 4-й - 29 [595, с. 397].

Церковноприходські школи, відкриті протоієреєм Петром Лебединцевим, відрізнялися від своїх попередниць своїм устроєм. До цього часу церковноприходські школи відкривались епізодично, без регулярного навчання. Білоцерківські ж школи були прикладом цілої системи постійно діючих шкіл з розробленою програмою, стабільним приміщенням, вчителями та регулярним навчальним процесом [635, с.73].

Результатом відкриття та розвитку білоцерківських шкіл стало розширення мережі освітніх закладів спочатку по всій території Правобережної України. Вже в 1862 р. у Київській губернії налічувалось 1335 шкіл, а в 1863 р. – 1370. З часом ініціатива протоієрея Петра Лебединцева набула широкого розголосу не лише на теренах України, а і по всій Російській Імперії. У 1860 р. імператор Олександр II звернув увагу вищих чиновників на дану ініціативу й наказав надавати йому щомісячні звіти про стан справ у церковнопарафіяльній освіті [635, с.73].

Просвітницька діяльність протоієрея Петра Лебединцева стала широко відомою в церковній публіцистиці у вигляді своєрідного міфу про «київський почин». Він оформився на початку 1860-х рр. в запалі полеміки, що розгорнулася між церковним керівництвом (церковнопарафіяльні школи) і Міністерством народної освіти (народні або міністерські школи) в ході війни за першість у справі організації початкової освіти селян. Не вдаючись у детальний аналіз цієї боротьби, зазначимо, що «змагання та словопренія» з цього предмету велися обома сторонами в стані «запальності і роздратування». Слід зауважити, що суперечка щодо ініціативи відкриття шкіл ще з 1860-х р. набула досить непримиримого характеру. Почалась вона з виходу у 1863 р. у «Санкт-Петербурзьких ведомостях» статті відомого богослова Миколи Барсова, у якій автор зазначав, що прорив в освітньому процесі імперії було розпочато в Білій Церкві вчителями місцевої гімназії. У своїй статті Барсов зауважує, що протоієрей Петро Лебединцев лише брав участь у відкритті шкіл, а основну роботу зі створення і розвитку шкіл провели вчителі та інтелігенція. В тому числі саме їх робота стала прикладом для священників та громадянської влади для подальшого розвитку мережі Церковнопарафіяльних шкіл на території краю. Зокрема автор зауважував, що: «Ініціатива відкриття шкіл належить вченому стану. У Білій Церкві,

де, як відомо, знаходиться тепер гімназія, були відкриті вчителями гімназії, за участю законоучителя протоієрея Петра Лебединцева, п'ять училищ. При всій своїй нечисленності, білоцерківське товариство встигло зібрати на балу, який воно дало на користь цієї справи, до 150 р., при цьому були й інші пожертвування. Як розповідають очевидці, ці школи спочатку розвивались досить добре, при енергійному сприянні вчителів гімназії, і, може бути, це послугувало в тому ж році відкриттю близько 100 церковнопарафіяльних шкіл священиками київської єпархії. У той же час і єпархіальне начальство, на думку князя І. Васильчикова, колишнього начальника краю, звернуло зі свого боку увагу на народну освіту: він зобов'язав священиків відкрити школи з усіх парафіях київської, подільської та волинської губерній» [595, с. 393].

Власне дана публікація викликала досить серйозні дискусії в духовних колах і самого протоієрея Петра Лебединцева, який обурився тим, як автор статті принизив його роль у створенні шкіл. Зокрема, у своїй статті «Открытие первых школ в Киевской губернии» Петро Лебединцев відверто обурюється висловлюваннями М. Барсова [595, с. 394]. Подальша суперечка з приводу першості відкриття шкіл, якщо звернути увагу на тон висловлювань, мала на меті більш далекосяжну мету – довести, що пальма першості у відкритті шкіл належить саме ініціативі церкви, а не світській владі.

Таким чином, ініціатива Петра Лебединцева справила величезний вплив на подальший розвиток освіти не лише в регіоні, а й по всій імперії. З іншого боку, важливим чинником для успіху лебединцевських ініціатив було те, що в її реалізації були зацікавлені як світська, так і церковна влада.

Київський період його життя припав на жорстке протистояння між Православною Церквою та світським навчальним відомством стосовно належності церковнопарафіяльних шкіл.

Після звільнення селянства реформою 19 лютого 1861 р. постало питання більш чіткої організації освіти населення. Серед інших заходів було створення 2 липня 1861 р. Комітету для започаткування та облаштування шкіл з елементарним устроєм. Такі кроки були здійснені урядом з метою розширення мережі парафіяльних шкіл та обмеження розвитку польських народних шкіл [99, арк. 10].

Одразу виникли суперечки – до якого відомства ці школи мають належати. Священний Синод доводив власне беззаперечне право на завідування народною освітою, посилаючись на те, що духовенство вже цілком успішно веде цю справу. Статистика свідчить, що церковних шкіл в імперії нараховувалось в у 1860 р. – 7907, а у 1861 р. – 18 587, а у 1862 р. – 17 342 [635, с.76–77]. Зауважимо, що такий стрімкий зріст був започаткований саме протоієреєм Петром Лебединцевим, при відкритті ним шкіл у Білій Церкві.

Міністерство народної освіти Російської імперії у офіційному звіті про стан народної освіти заявляло, що багато з церковних шкіл існують тільки на папері.

Зокрема, у 1862 р. вийшов указ імператора Олександра II, у якому наказувалось Міністерству народної освіти відкривати нові народні училища грамотності по всій імперії. Натомість уже засновані духовенством школи, а також ті, які воно започаткує в майбутньому, залишити в підпорядкуванні церковного відомства. Але водночас духовенству зобов'язувалось брати активну участь та надавати допомогу у відкритті цивільних училищ [67, арк. 34]. Цей пункт одразу дав основу для протистояння, оскільки не давав чіткого розмежування повноважень та можливостей обох відомств. Тому світські чиновники почали самочинно

займати приміщення церковнопарафіяльних шкіл, роблячи на Церкві, при яких вони були відкриті, жорсткий тиск аж до залучення поліції [67, арк. 11].

Офіційний документ зовсім не вирішив суперечку. Боротьба між відомствами тривала. Протоієрей Петро Лебединцев, як прибічник збереження традицій та самостійності Православної Церкви в умовах тиску з боку самодержавства, брав участь у цій боротьбі саме на позиціях українофільства. Будучи довіреною особою митрополита Арсенія (Москвина), він збирав, опрацьовував і надавав митрополитові всю інформацію, відносно подій щодо відносин між державним та церковним відомствами у справі розвитку початкової освіти.

Про це свідчать такі рядки з листа митрополита Арсенія (Москвина) до протоієрея Петра Лебединцева: «Ви, знаючи мої думки про наші училища, і без особливого мого нагадування, будете вміти діяти в такт в своєму новому положенню члена консисторії і радника в новозаснованому п. Генерал-Губернатором училищному комітеті, а в разі, якби ваш голос не був вшанований, то хоча б він залишався один, написати і подати в комітет сильний протест, копію якого вислати мені. Добре б, звичайно, було, якби і ректор Академії протоієрей Фаворов приєднався до вас, але куди вони схиляються вже, про те знає їх совість, а ми побачимо згодом. Ваша ж справа, у всякому разі, запропонувати їм прийняти Вашу сторону» [231, с.128–129]. Зі свого боку митрополит Арсеній (Москвин), спираючись на підтримку протоієрея Петра Лебединцева зовсім не бажав поступатись позиціями. У листі від 18 грудня 1862 р. він писав Петру Лебединцеву: «Насамперед дякую Вам за розсудливу розпорядливість і пильність Вашу по училищній справі. Потім, статтю про народних училищ ... пустіть з Богом в путь» [231, с.129]. Далі, у тому ж листі сказано: «запекла злість проти нас, «народних просвітників», недивна: їм через нас, ще до прибуття мого до Петербурга послана строга від міністерства догана. Це означає, що на вогонь вилита смола ... Треба тільки поки і нам не позіхати і всюди свої

старання посилити ... За всім «стежте пильно і нічого не залишайте без уваги» [231, с.129]. У наступному листі від 27 березня 1863 р. читаємо: «Цікаво, що п. попечитель відбираючи у нас церковнопарафіяльні школи тут, у Петербурзі запевняє міністра, а міністр мене, що таких випадків не було. Будьте ласкаві, ведіть справи і листування з такими фальшивими людьми. Доведеться доводити цю брехню формальними методами, але для цього треба в кожній місцевості мати надійних депутатів з нашого боку. Добре було б, якби ви цю справу відомими вам шляхами підготували ... Тепер успіх або програш справи в ваших руках. Якщо київське духовенство, яке перед лицем цілого світу так піднеслося, впаде знову в бруд і світською гордістю буде похитане, то воно повинно скаржитися на своїх побратимів, які не мали, або не хотіли підтримати його і словом, і ділом на належній висоті» [231, с.129–130].

Таким чином, як наголошує митрополит Арсеній (Москвин), конфлікт в цій справі полягає в тому, що школи, які були відібрані у духовенства міністерськими чиновниками, були повернені духовенству. Митрополит Арсеній зауважував, що міністерству потрібно працювати над тим, щоб відкрити власні школи, в які є можливість призначити своїх духовних законовчителів, аби тільки дати їм достатнє утримання, а саме - 150-200 крб [67, арк. 3].

Відкриття шкіл, як видно з листуванням між протоієреєм Петром Лебединцевим та митрополитом Арсенієм (Москвіним), відбувалося таким чином, що громадські рішення про народні школи були укладені без «згоди самих громад», за намовою, або навіть наказом з погрозами від окружних інспекторів щодо злиття церковнопарафіяльних, мирових посередників, генерал-губернаторських урядників, повітових старшин, так само як детально було б розкрито, які недозволені засоби для підмови старшин і селян були вжиті тощо [231, с.131]. Прикладом жорсткого протистояння стало відкриття трьох народних шкіл в Радомисльському повіті: в містечках Малині, Хабному та селі Скуратах [67, арк. 3].

Відкриття відбулося наступним чином. Протоієрей Петро Лебединцев повідомив митрополиту Арсенію (Москвіну), котрий у свою чергу довів до Святішого Синоду інформацію про те, що окружний інспектор (Тулов) і повітовий протоієрей Гороновський, приїхавши на місце відкриття школи, звернулись до сільської влади, оголосивши про своє бажання відкрити школу, при цьому просили парафіяльного священика надати допомогу. Після висловленої громадою згоди, склали вирок, в якому вказувалися і зобов'язання, прийняті на себе громадою: давати вчителеві додаткове утримання до призначеного від скарбниці, надати приміщення для школи та вчителя, найняти сторожа тощо – таким чином, без обману і погроз, залагоджувати справу [67, арк. 3]. Для селян було неважливо, хто саме вчитиме їхніх дітей – світський учитель, дяк, або нарешті сам священик. Головною умовою була невисока вартість навчання. Особливого завзяття тоді до навчання не спостерігалось, а питання про те, в чиєму віданні повинна бути школа, для селян було і мало зрозумілим, і мало цікавим. Митрополит Арсеній (Москвин) вказує ряд непорядних дій з боку світської влади; але тоді ж говорилося, що нерідко були такі випадки, коли сільські старости, під впливом священиків, примушували учнів переходити з народних шкіл в ЦПШ. Арсеній вимагав від міністерства просвіти оплати законовчителеві народних шкіл платні 150 – 200 р., сам же зізнаючись, що розуміє – такої суми в повній мірі не дадуть. Митрополит Арсеній (Москвин), не бажав поступатись своїми позиціями, тим більше, маючи солідну підтримку в особі авторитетного протоієрея Петра Лебединцева. А на скільки це протистояння двох відомств було шкідливим для користі справи, показує епізод з життя однієї з трьох вищевказаних шкіл – Скуратівській [67, арк. 10]. У с. Скуратах, завдяки турботам і старанням місцевого священика, облаштована була церковнопарафіяльна школа, в якій викладання йшло досить успішно, так що єпархіальна влада звернула увагу на цю школу, і священику за хороший стан її оголошена була «архіпастирська вдячність» [67, арк. 15].

От чому виникло бажання і у «народних просвітителів» зробити цю школу народною. І тут, як і в інших місцях, відкриття школи відбулося при спільних діях окружного інспектора, повітового протоієрея і участі священика, до якого парафіяни звернулися за порадою – чи погоджуватися їм на відкриття в їхньому селі народного училища, чи ні. Священик радив дати згоду, оскільки всі дані показували, що викладання в народній школі буде краще забезпечено, ніж в Церковно-приходській, і оскільки в матеріальному відношенні для прихожан було вигідніше мати народну школу: від них потрібна була лише доплата 20 крб., замість 60, які вони платили дотепер вчителю, міністерство зобов'язувалося також забезпечити школу навчальними посібниками. Священикові не могло спасти на думку, що його дії виявляться згодом неприйнятними його начальству по тій простій причині, що про відкриття школи клопотав і представник від духовного відомства – повітовий протоієрей. І найближче майбутнє показало, що в цьому випадку і протоієрей, і священик помилялися так, як скоро прийшло розпорядження від єпархіального начальства відібрати у народного вчителя учнів колишньої церковнопарафіяльної школи, а йому надати можливість набирати нових учнів. Це розпорядження через деякий час було підтверджено і особисто митрополитом Арсенієм (Мосвіним), який, оглядаючи влітку 1862 р. єпархію, відвідав с. Скурати, де в Церкві йому були представлені учні і вчитель народної школи. Владика побажав дізнатися, які учні цієї школи взяті з церковнопарафіяльної, а які набрані щойно. Виявилось, що новим був лише один учень. Тоді владика, вказуючи на цього учня, звернувся до вчителя: «ви собі своїх заберіть, а нам наших віддайте». Таким чином, у селах, а в нашому випадку в с. Скурати діяли дві школи підпорядковані різним відомствам. Ця обставина ускладнювалася ще й нечисленним населенням. Село Скурати були так звані семи класним приходом. Священику, що недавно доводив прихожанам про корисність народної школи, тепер, на виконання волі начальства, довелося зворотно доводити корисність і необхідність

церковнопарафіяльної школи. Але скоро воно стало ще неприємнішим. Призначений попечителем округу вчитель виявився вкрай непрофесійним. Священик, як законовчитель, повідомив про це благочинному, благочинний – єпархіальному начальству, а останній – окружному. Учитель, довідавшись про це, став шукати захисту. Боротьба між єпархіальним і окружним начальством перейшла з Києва в сільську місцевість. Обидва відомства проявили в цій боротьбі достатньо енергії. Відряджені «для розслідування справи» чиновники, на чолі з директором 2-ї київської гімназії Валуєвим і попечителем С. Вітте, з рішучістю та ретельністю намагалися схилити на свій бік Скуратівську околичну шляхту [67, арк. 16].

За словами митрополита Арсенія (Москвіна), єпархіальне начальство бажало, в свою чергу, показати, що київське духовенство в справі народної освіти піднеслося перед цілим світом. Зрештою, доведена була повна моральна непридатність вчителя, і він був звільнений з посади, священик же залишився в своїй парафії. Згодом був призначений інший учитель, більш вдалий, і спільними діями із священом, народна школа була знову приведена в належний стан. Цей випадок засвідчує, що протоієрей Петро Лебединцев був людиною авторитетною, а головне – мав достатньо інтелекту, щоб свій авторитет використати на благо Церкви та українського народу.

Особливу увагу слід звернути на участь Петра Лебединцева в розвитку жіночої духовної освіти на Київщині. Зазвичай жіночі конфесійні навчальні заклади утворювалися в єпархіях стихійно. Їхнє нормативне життя регламентувалося окремим статутом і перебували вони у віданні Священного Синоду. Створення жіночих навчальних закладів у структурі Православної Церкви було результатом досить складного процесу визначення місця православних священно- і церковнослужителів і їхніх сімей. Створення в 1840-х роках училищ для дівчат духовного звання

стало значним кроком уперед, але не могло задовольнити існуючої потреби в освіті дочок духовенства.

У 1863 р. до відбудованого Кловського палацу перейшло училище дівчат духовного відомства, і протоієрей Петро Лебединцев став там головним розпорядником [67, арк. 16]. Слід зауважити, що П. Лебединцев брав найдіяльнішу участь у розвитку училища. Про це свідчить той факт, що в ньому була створена премія для кращих вихованок його імені. Але для того, щоб цю стипендію створити, протоієрей пішов на певні хитрощі. Зокрема, він подав прохання про її створення митрополиту Арсенію (Москвіну) в червні 1873 р., пропонуючи приурочити відкриття закладу до 50-річчя хиротонії митрополита. У своєму звіті він зазначав: «Духовенство, бажаючи вшанувати заслуги архіпастиря, запропонувало на знак своєї вдячності його високопреосвященству за батьківське піклування про благо київської єпархії і особливо за знайдені способи утворення священно- і церковнослужительських дочок через пристрій в Києві училища для дівчат духовного звання і таких при київських монастирях Київської єпархії, заснувати в одному або в двох Київських духовноучбових закладах дві стипендії імені митрополита Київського Арсенія (Москвіна), а в залі київського училища дівчат духовного звання поставити його портрет, отримавши на це високого дозволу. При цьому духовенство києво-подільських Церков вважало, щоб обидві ці стипендії були засновані в одному Київському училищі дівчат духовного відомства, які не роздроблені по одній на 2 заклади: семінарію і училище, як передбачається духовенством Києво-Печерських Церков. Повідомляючи про це вашому Високопреподобіє і не сумніваючись, що духовенство Київської єпархії візьме участь в такому вираженні своєї поваги і вдячності найстаршому ієрархові Православної Церкви (...). При цьому вважаю за необхідне згадати, до відома вашого, що на установа двох стипендій в київському училищі дівчат духовного відомства буде потрібно капітал не більше 4000 рублів сріблом» [506, с. 28]. Для протоієрея Петра Лебединцева було

важливим заснувати ці стипендії, як людині, що вболівала за свою справу і робила все, щоб підтримати здібних учениць. Тим більше, що жіноча духовна освіта в ті часи переживала часи становлення і підтримка небайдужих людей була для цього процесу дуже важливою. Саме з цієї причини протоієрей активно включився в процес створення другого жіночого училища духовного відомства [69, арк. 18].

Витоки жіночої освіти в Україні тісно пов'язані з діяльністю Православної Церкви. І особливу увагу слід звернути на участь київського кафедрального протоієрея Петра Лебединцева в розвитку жіночої духовної освіти на Київщині.

У літку 1881 р. протоієрей Петро Лебединцев просив церковну владу дозволити відкрити ще одне жіноче училище духовного відомства в Києві. Роль П. Лебединцева справила величезний вплив на фундацію Другого жіночого училища в Києві та подальший його розвиток. Важливим чинником успіху справи протоієрея Петра Лебединцева було те, що він міг зацікавити і переконати як світську, так і церковних ієрархів у необхідності відкриття Другого жіночого училища. Поширення жіночої освіти в Києві залежало головним чином від фінансових та соціальних питань, які протоієрей Петро Лебединцев вирішував завдяки своєму авторитету на користь Другого жіночого училища.

Зокрема в своїх доводах він зазначав, що в першому училищі бракує місць і вже впродовж кількох років Рада київського жіночого училища духовного відомства змушена відмовляти третині дочок священиків, які хочуть вступити до училища. 1881 р. училищна Рада змогла задовольнити лише 33 із 76 прохань. Протоієрей Петро Лебединцев зауважує, що саме з цих причин у світських навчальних закладах здобувають освіту до двох сотень дочок священиків Київської єпархії, які з великими труднощами сплачують за утримання від 200 до 300 крб. сріблом, замість 90 крб., що вносяться в Київське жіноче духовне училище. Також Петро Лебединцев вважав, що великих незручностей додає потреба розміщати дівчат на

приватних квартирах для проживання, а також проблемою стала відсутність нагляду за ученицями в позакласний час.

Протоієрей Петро Лебединцев зауважував, що вже на той час священики, які не мали можливості направити своїх дочок до духовного училища, двічі надсилали прохання на ім'я митрополита Філофея (Успенського) і просили єпархіальне начальство вжити заходів щодо відкриття в Києві Другого жіночого духовного училища. Тож протоієрей Петро Лебединцев висловлює ініціативу училищної Ради постановити: через благочинних опитати всіх священиків Київської єпархії, чи визнають вони за потрібне відкриття в Києві Другого жіночого духовного училища і якщо визнають, то чи не погодяться вносити на відкриття та роботу його по 50 крб. упродовж двох років або 100 крб. за один рік. Отже, ця пропозиція, хоча й була оформлена у вигляді прохання всієї училищної ради, але належала вона протоієрею Петру Лебединцеву, який завдяки своєму авторитету та вищезгаданим знанням єпархії і особливостей функціонування Православної Церкви в Україні розумів, як оформити такі прохання, щоб вони не залишилися без відповіді.

Наступним кроком у цій справі став вибір місця на будівництво училища. Оглянувши можливі місця, Петро Лебединцев, як голова училищної ради, розглянув три варіанти: садиба, де розміщувалося Перше жіноче училище духовного відомства, садиба митрополичого будинку в місцевості Кудрявець та садиба Трьохсвятительської Церкви, на якій 1874 року планували облаштувати гуртожиток своєкоштным вихованцям. На ці варіанти Петро Лебединцев подав вичерпне резюме, детально обґрунтувавши переваги та недоліки кожної місцевості [70, арк. 120].

Зокрема він зауважував, що хоча й можливо побудувати новий великий корпус на подвір'ї існуючого на той час київського жіночого училища і відкрити в ньому додатково училище у вигляді паралельних класів, але цією побудовою буде стиснено передній двір і буде замало місця для складу дров. Окрім того, він казав про суттєве збільшення

жіночого обслуговуючого персоналу та про складність нагляду за вихованками, якщо їхня чисельність зросте до 600 осіб. За такої кількості учениць у закладі виникне загроза повальних хвороб, таких як віспа, скарлатина. Широка Кудрявська садиба митрополичого будинку, відкрита на горі з трьох боків, була, на думку протоієрея, непридатною до розміщення в ній жіночого навчального закладу. Садиба старокиївської Трьохсвятительської Церкви в центральній частині міста на одній із маленьких вулиць Києва межувала з двох боків із садибами, а з третього боку відкривався чудовий краєвид на Дніпро та Задніпров'я. Тож Лебединцев робить висновок, що саме ця місцевість ідеально придатна до відкриття Другого жіночого училища. Але справа зведення нової будівлі гальмувалася через постійний брак фінансування [70, арк. 56].

У листі до митрополита Платона (Городецького) протоієрей Петро Лебединцев писав: «У жовтні, 15 числа, виповниться 25 років з часу відкриття київського жіночого училища, але як тепер заборонені 25-літні ювілеї, то ми і не мріємо про які-небудь урочистості з цієї нагоди, хоча Царскосільське і Ярославське жіночі духовні училища святкували 25-річчя. Це свято, якщо Господь благословить, заміниться у нас відкриттям нового жіночого духовного училища. Бажано тільки, щоб хоча б цьому училищу було дано, з причини зросійщення краю, ту допомогу від казни, якою користуються жіночі духовні училища Волинської і Подільської єпархій, отримуючи на своє утримання за 12 000 рублів на рік з правом службовців в них осіб на пенсію від Св. Синоду, а не з єпархіальних сум, що існують навіть не на папері, а в уяві. У всякому разі, з огляду на швидке закінчення будівлі для цього училища, існує потреба доповісти Св. Синоду про дозвіл відкрити училище і клопотати про затвердження для нього положення, на якому воно має існувати. Боюся одного, щоб права цього училища не були обрізані, як сталося це при затвердженні статуту першого Київського жіночого духовного училища, за відсутності покійного митрополита

Арсенія з Петербурга» [70, арк 96]. У зворотному листі київський митрополит Платон (Городецький) відповів П. Лебединцеву повною підтримкою: «Дуже добре було б відкрити в Києві нове жіноче духовне училище 15-го майбутнього жовтня, і тому потрібно без затримки скласти «Положення» щодо цього училища, про яке Ви говорите в листі своєму, і надати мені його на розгляд разом із проектом подання Св. Синоду з цього предмету. Зрозуміло, що в цьому поданні ми можемо просити все, що визнаємо потрібним і корисним для училища і єпархії, але не повинні вимагати того, що виконати неможливо» [70, арк 101].

Про успіхи завідування ще першим жіночим училищем протоієрея Петра Лебединцева дав свій відгук синодальний обер-прокурор граф Д.А. Толстой: Під час моє подорожі з ціллю ознайомлення Київського і Одеського навчальних округів, із відвіданих єпархіальних училищ Київському, належить перше місце як за матеріальним благоустроєм так учбово-виховному відношенні, так і по плідним трудам, зробленим за час його існування. Нарешті, як училищні заклади, так і сама місцевість на якій вони розташовані, не можуть бажати кращого і нічим не поступаються кращим закладам для дівиць» [527, 528].

Варто зауважити, що з м. Біла Церква пов'язані і трагічні сторінки життя П. Лебединцева. Саме тут на території церкви св. Марії Магдалини знаходиться могила дружини протоієрея Олександри. Сам же П. Лебединцев помер в 1896 р. в м. Києві та був похований на Щекавицькому кладовищі. Згодом, після руйнування кладовища, його останки були перенесені на Байкове кладовище в родинний склеп Лебединцевих (Додаток Н).

Слід відзначити, що в період незалежності України громадськість починає оцінювати значення П. Лебединцева в духовному розвитку українського народу та вшановувати пам'ять протоієрея. Так, починаючи з

1998 року мешканці Білої Церкви в пам'ять про Петра Лебединцева збираються по кілька разів на рік і проводять молитовно-краєзнавчі зустрічі, в яких звеличують великі заслуги священника для Церкви та народу. У м. Біла Церква його іменем названо вулицю та провулок, а також розміщено пам'ятну дошку на будівлі Білоцерковського національного аграрного університету (Додаток О). Також в Білоцерківському краєзнавчому музеї відбуваються щорічні наукові читання, присвячені пам'яті протоієрея Петра Лебединцева. До 400-річчя заснування Київської Духовної Академії було видано церковний збірник «Професори Київської Духовної Академії», у якому приділена належна увага постаті протоієрея Петра Лебединцева.

Отже, діяльність протоієрея Петра Лебединцева справила величезний вплив на фундацію Другого жіночого училища в Києві та подальший його розвиток. Важливим чинником успіху справи Петра Лебединцева було те, що він міг зацікавити і переконати як світську, так і Церковну владу в необхідності заснування Другого жіночого училища. Поширення жіночої освіти в Києві залежало головним чином від фінансових та соціальних питань, які Протоієрей Петро Лебединцев вирішував завдяки своєму авторитету на користь Другого жіночого училища.

Початок діяльності П. Лебединцева як освітянина відзначався значним реформізмом і наближенням школи до потреб простого народу.

Отже, світогляд Петра Лебединцева формувався під впливом сімейного виховання, навчання в тогочасних освітніх закладах церковно-приходській школі, Богуславській духовній школі, Київській духовній семінарії. Богуславське духовне училище стало центром регіональної духовної освіти на Київщині у XIX сторіччі і в ньому були зобов'язані навчатись діти священників з усієї губернії. Викладацький склад училища

був не компетентним і не професійним, але протоієрей Петро Лебединцев активно займався самоосвітою маючи від народження гарну пам'ять.

У Київській Духовній Академії на світогляд Петра Лебединцева вплинули митрополит Євгеній (Болховітінов, 1822–1837) і святитель Філарет (Амфітеатров, 1837–1858). На той час вони очолювали митрополичу кафедру і всіма силами підтримували навчальний заклад та давали поштовх для збереження національних традицій у Православній Церкві в богослужінні.

Підсумком його десятирічного періоду педагогічної діяльності в Білій Церкві стало насамперед вдосконалення освітніх методів. Водночас саме в цей період протоієрей Петро Лебединцев став одним з перших серед єпархіального духовенства, хто зрозумів важливе значення для науки пам'яток церковної давнини, почав вживати практичних заходів для того, щоб їх зберегти. М. Костомаров, описуючи свій приїзд до Білої Церкви у 1850-х роках, зазначав, що деякі давні церковні будови були врятовані від знищення, яке загрожувало їм, тільки турботами місцевого законовчителя отця Лебединцева. Тут розкрився талант протоієрея Петра Лебединцева як майбутнього історика-науковця.

Значну увагу пастир приділяв громадській діяльності в освітніх реформаційних процесах шкільництва, здійснивши величезний вплив на реалізацію реформи української світської та церковної освіти. Справа підтримки шкільництва завжди була у центрі уваги протоієрея Петра Лебединцева. Закономірно, що відкриття церковноприходських шкіл в цей період було справою нелегкою, з причини відсутності стабільного фінансування та нестачі кваліфікованих педагогічних кадрів серед священників. П. Лебединцев докладав чимало зусиль до розвитку освіти в Україні. Його служіння на ниві освіти стало прикладом для священників та громадянської влади у справі подальшого розвитку мережі церковних

шкіл. В історії України розбудова шкільництва стала важливим кроком у розвитку не лише церкви та духовної культури, а й у формуванні та розбудові держави і політичної культури українського народу. З огляду на це не викликає подиву той факт, що православне духовенство з великою повагою ставилося до власної релігійної історії та національної ідентичності. Метою шкільної реформи стало створення саме цілісної освітньої системи від нижчої до вищої школи. Відтепер парафіяльні, повітові, губернські училища та університети являли собою єдину структуру, кожна з ланок якої була пов'язана з попередньою і наступною як у навчальному, так і в адміністративному відношенні. Принципово важливим рішенням було те, що до шкіл усіх ступенів приймалися учні незалежно від їхньої статі, станової приналежності і навіть віку, а навчання було безкоштовним.

Після переїзду П. Лебединцева до Києва в 1853 р. він стає довіреною особою митрополитів київських, котрі часто змушені були їздити на засідання Священного Синоду, де досить гостро стояла необхідність у відстоюванні прав українського духовенства.

Протоієрей Петро Лебединцев всебічно сприяв зростанню авторитету жіночої освіти, приділяючи особливу увагу розвитку навчальних закладів духовного спрямування – жіночим училищам, зокрема Київському жіночому училищу духовного відомства. За його ініціативою при ньому були відкриті паралельні класи, які згодом стали Другим Київським духовим училищем. При київських жіночих училищах духовного відомства започатковано дві митрополичі іменні стипендії.

Розум та освіченість протоієрея Петра Лебединцева набагато випереджали свій час і, ймовірно, він міг би проявити себе й на державних посадах, якби в той час не була в практиці система становості духовенства.

РОЗДІЛ 3

РЕЛІГІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА

3.1. Вплив протоієрея Петра Лебединцева на формування та розвиток духовно-просвітницького життя та українське національне відродження

Кінець XIX ст. в історії України позначився початком трансформацій у суспільному житті, зокрема і церковного ладу, а також зміцненням позицій православ'я на українських землях. Усі події, пов'язані з цим процесом, відбувалися завдяки активізації населення та громадських організацій у розвитку українського національного відродження. Протоієрей Петро Лебединцев, як видатний релігійний та культурний діяч, а також патріот України та рідної Київщини, не міг залишитись осторонь цих подій. Його діяльність була спрямована на підтримку та розвиток Православної Церкви в Україні, а також на всебічну підтримку українського національного відродження. Про це свідчили сучасники, й зокрема В. Науменко у своїй статті, присвяченій протоієрею Петру Лебединцеву, зазначав: «Как уроженец Малороссии, он с юных лет был украинофилом по воззрениям и убеждениям» [617, с. 331].

Невід'ємною складовою просвітницького апарату були православні братства, відтворення яких в Україні розпочалося 1864 р. Провідним було Київське Свято-Володимирське братство при Софійському соборі, взаємодію з яким митрополит Арсеній (Москвін) розглядав як важливий засіб оздоровлення міжконфесійних відносин. 8 травня 1864 р. за вищим

наказом були затверджені головні правила для православних церковних братств, які суттєво сприяли відновленню окремих православних братств в центральних місцевостях Західного краю та відкриттю по всій Україні нових церковних братств. Під православними братствами закон 1864 р. розумів товариства, до яких входили православні різного звання та стану, щоб служити Православній Церкві, щоб зводити і оздоблювати православні храми, робити справи милосердя, щоб поширювати й утверджувати духовну просвіту. Кожне братство мало свій статут, в якому, за бажанням засновників, могло бути викладено діяльність братств та обов'язки їхніх членів, але не виходячи за рамки окреслених у законі справ і не вдаючись до стягнень чи примусових заходів, які можна здійснити не інакше, як за сприянням урядової влади.

Вивчення документів, які стосуються церковних братств, свідчить про те, що виникнення церковних братств на українсько-білоруських землях в кінці XVI ст. стало результатом поступової еволюції православних об'єднань мирян. Відсутність принципової різниці між основними видами спілок православних мирян Речі Посполитої не дозволяє точно визначити тип об'єднань, який був безпосереднім джерелом виникнення церковних братств кінця XVI ст. Існує значна подібність між церковними братствами та «медовими» спілками, парафіяльними громадами, колективними патронами церков, цехами і парафіяльними братствами. Найважливішими ознаками, що їх мали саме церковні братства, є, по-перше, їх просвітницька діяльність, що виражалася у створенні шкіл і друкарень, а по-друге, вихід братств за рамки свого приходу, їх інтерес до справ церкви в цілому, аж до розробки планів реформування всієї митрополії.

Існувала принципова відмінність православних і католицьких церковних союзів мирян. Можливо, що зовнішні, організаційні форми католицьких братств були запозичені православними городянами для полегшення отримання дозволу на діяльність з боку світських і духовних властей Речі Посполитої, проте, православні братства українсько-білоруських земель не були копіями польських об'єднань, а мали відмінні цілі та види діяльності.

Ця різниця наочно виявлялася, в першу чергу, у підзвітності католицьких братств перед представниками церковної ієрархії. Протягом Середніх століть ця риса поступово посилюється, привівши на початку XVII ст. до повного контролю кліриків над діяльністю об'єднань мирян. У свою чергу, православні братчики самі претендували на право контролювати діяльність кліриків і в статутних документах повністю були відсутні будь-які згадки про можливість перевірки з боку церковних ієрархів.

Іншою важливою відмінністю католицьких і православних союзів є те, що православні братства XVI ст. створювалися не для захисту церкви від іновірців і не для поширення релігійних практик серед мирян. Конфлікти між українсько-білоруськими братствами і католиками почалися тільки в зв'язку з планами підписання церковної унії, тобто не раніше, ніж через шість років після виникнення братського руху. Слід підкреслити, що православні братчики ніколи не вступали в конфлікт з представниками католицьких спілок, що було б неминучим, якби їх сфери діяльності збігалися.

Православні братства об'єдналися і координували свою діяльність, що призвело до формування особливого братського руху. Солідарність учасників руху виявлялася в різній мірі: від визнання старшинства

львівського Успенського братства до близькості ідейних і організаційних принципів, але зовсім не означала однаковість у виробленні статутних документів або відсутність самостійності окремих спілок. Проведене дослідження дозволяє говорити про те, що до 1596 р рух об'єднувало, щонайменше, двадцять три православних братства з сімнадцяти міст і населених пунктів Великого князівства Литовського і коронних земель Речі Посполитої.

При практично повній відсутності в братських статутах механізмів соціального контролю, братства змогли досягти високого рівня солідарності і згуртованості своїх членів. Затребуваними виявилися не стільки певні соціальні гарантії, які могло надати братство своїм членам, скільки обґрунтування і виправдання колективних пошуків релігійної істини простими мирянами.

На помісних соборах Київської митрополії братства домоглися особливого статусу в церкві, який включав в себе визнання існування братського руху, в ряді випадків, виняток братств з ведення місцевого єпископа (ставропігія) і, право на контроль над видавничою і просвітницькою діяльністю в єпархії. На соборі 1594 р. братства за підтримки православної шляхти і магнатів відкрито заявили про свої претензії на лідерство в українсько-білоруської церкві. Реалізація цих планів призвела б до кардинальної зміни структури управління митрополією і, в цілому, ролі мирян у житті церкви. Регулярні зустрічі представників братств під час соборів сприяли консолідації учасників братського руху та вироблення єдиних планів по оновленню церкви.

Популярність церковних братств і їх активність постійно зростали, а це турбувало українсько-білоруських архієреїв, однак, роз'єднаність і низький авторитет єпископату в суспільстві завадили йому реалізувати

відповідні контрзаходи. Провал власного плану реформ і зближення братств з православними магнатами і шляхтою підштовхнув єпископів до заключення унії з католицькою церквою. З іншого боку, неоднозначність сприйняття діяльності братств сучасниками привела до того, що, хоча братства взяли активну участь в антиуніонній полеміці, вони не отримали визнання в якості організуючого і координуючого центру в православному таборі.

Протоієрей Петро Лебединцев був активним членом та натхненником діяльності братства, брав активну участь у рецензії літературних творів протиштундистського спрямування, які можна було б рекомендувати до придбання, видання й поширення в Київській єпархії, про що свідчать звіти братства [366, с. 679-688].

За сприяння Петра Лебединцева, митрополит Київський Платон (Городецький) у Свято-Володимирському братстві 1889 року дав дозвіл заснувати Центральний єпархіальний книжковий склад. Також Лебединцев переймався питаннями грошової допомоги протиштундистським місіонерам та штундистам, які поверталися в лоно православ'я [366, с. 679–688].

У червні 1862 р. побачив світ «Статут для сільських братств у Київській єпархії», надрукований протоієреєм Петром Лебединцевим у «Киевских епархиальных ведомостях». У цьому статуті були закріплені положення: обов'язкове головування місцевого священика, відсутність втручання та контролю мирян над фінансовими та господарськими церковними справами. За структурою він мав загальні тенденції: повага до братських традицій (щорічні вибори, молодші братства, братський суд, штрафи, продаж меду на свята), використання українських термінів (річні ставці, найстарший братчик, нотата, скринька, упис, ставники) водночас із

обмеженнями, які б не давали братству зачіпати сферу дії цивільної влади та церкви. Встановлювалися напрямки діяльності відновлених братств: підтримка парафіяльної церкви, створення та підтримка сільської школи, шпиталів, підтримка бідних субсидіями та кредитами, пильнування християнського благочестя в парафії. Зазначалося, що статут можна використовувати в різних місцевостях.

У жовтні 1862 р. було створено перший проект статуту для братства в Києві, який обговорювався в колах вищого місцевого духовенства. Згодом з'явилася інформація, що думка про заснування в Києві православного братства виникла 1863 року «під впливом скорбних подій останнього польського бунту» [34, арк. 36].

Слід зазначити, що діяльність протоієрея Петра Лебединцева щодо відкриття братств не обмежувалася самим лише Києвом. Велику увагу він приділяв підтримці Острозького братства, відкритого 1865 року графінею Антоніною Блудовою. Протоієрей Петро Лебединцев значився в ньому членом-засновником та старшим братчиком. Діяльними членами та старшими братчиками були і Микола Аркадійович Ригельман та Григорій Павлович Галаган. У листі від 24 лютого 1882 р. до М. Ригельмана, переданому ним Петру Лебединцеву, графиня пише: «Ви один з Лебединцева вірний братчик серед сплячого сонму київського: постарайтеся розбудити інших» [692, с. 331.]. 8 жовтня 1867 року в Острозі було освячено і церкву Братську в ім'я св. Кирила та Мефодія (перше освячення в Російській імперії). У справах братства графиня часто відвідувала Петра Лебединцева і вела з ним листування. У Києві засновано відділ цього братства, справи якого перебували у протоієрея Петра Лебединцева.

Острозьке братство, як і взагалі братства України, намагалося сприяти ділам Православ'я, маючи на меті розширення своєї діяльності у відкритті шкіл, видавництво та розповсюдження корисних для народу книг, а разом із тим і нагляд за храмами. 1867 року перед Святішим Синодом братчики клопотали про дозвіл мати двох збирачів добровільних приношень. На підтримку братства, істинно християнської живої діяльності засновниці камер-фрейліни графині Блудової Святіший Синод надав дозвіл. Сама графиня, зустрічаючись із ревнителями Православ'я, пропонувала їм записатися в члени братства. Зі свого боку Петро Лебединцев чимало робив для того, щоб розширювати кількість братчиків: «по царству Польському він мав діяльного собі помічника в особі директора Варшавської навчальної дирекції Василя Валуєва» [199, с. 571–582].

Діяльність протоієрея Петра Лебединцева щодо підтримки братств стосувалася найбільше матеріальної підтримки як усієї організації в цілому, так і окремих братчиків. Так, Петро Лебединцев замовляв у Києві для Братського острозького училища меблі. Потрібно було надсилати меблі і переказувати грошові рахунки в Острог, на покупку яких отримано ним із Петербурга 1867 р. 1338 рублів [310, с.4].

Свідченням активної підтримки протоієреєм Петром Лебединцевим Острозького братства є його листування з графинею Блудовою. У ньому розкриваються окремі сторінки життя братства. Наприклад, у одному листі графиня повідомляє про те, що отримала лист Петра Лебединцева щодо надсилання меблів братству, і висловлює сподівання, що меблі будуть відмінними та міцними, але з огляду на ціну, виражає певне збентеження: «Вони [меблі] самі по собі так багато грошей зажадають, та ще закупорювання, відправлення і тутешня допомога двом майстровим, та

матерія для покришки, - матерія, яку теж потрібно привезти, бо тут її немає. Звідки ж нам взяти таку суму? Вона, мабуть, дійде до трьох тисяч рублів. Одна надія на київський відділ братства, який, звичайно, подбає в ці чотири місяці про збори коштів для сплати більшої частини цих витрат, бо ми зовсім не маємо більше однієї тисячі в запасі, а в Острозі ми не отримуємо, а витрачаємо тільки гроші» [168, арк. 8].

Окрім того, графиня повідомляла протоіерею, що постійних приміщень для місцевої церковнопарафіяльної школи немає, тому й меблі ніде поставити. П'ять кімнат, нашвидку закінчених в братській будівлі, такі сирі, що в них неможливо жити, деякі речі та книги відсиріли, тому треба їх провітрювати і сушити. Однак усе-таки потрібно їх кудись поставити. А оскільки до жовтня не могли чекати меблів, то братчики змушені були купити кілька шаф та комодів – «берестових і найдорожчих» [168, арк. 8].

Графиня писала 7 липня 1867 р. протоіерею Петру Лебединцеву: «Дякую Вам за листа, якого ми так очікували. Сподіваюся, що все ж таки знайдете можливим що-небудь надіслати з меблів для наглядочки (2 кімнати з передньої), для помічниці (1 кімната), для наглядочки шкільки (1 кімната) ... Що ж стосується аптечної шафи, то мені здається, що для нашої аптеки вистачить зробити шафу, як Ви пропонуєте, з ящиками по 7 вершків висоти і 14 глибини. Що ж стосується до причту, то для нас було б також дорого мати дідка священика, якому б платили платню і мали б давати приміщення тільки за службу в церкві, плата понад те за законовчителем. Нам бажано мати такого священика, як о. Ігнатій, який вже душею віддався справі братства і училища і якому платню і земля буде від скарбниці згодом, а поки ми маємо на увазі придбати за 500 р. будинок, і я купую, якщо Бог дасть поле, яким він буде користуватися до відведення

йому землі. Півтора року близьких стосунків з о. Ігнатієм скріпили міцно узи духовні між ним і дітьми ...» [168, арк. 8].

З іншого боку, протоієрей Петро Лебединцев надавав не лише матеріальну допомогу братству, а й сприяв у уточненні історичних фактів, щоб видання братства були більш точними та історично вивіреними. Також графиня просила прочитати і написати, чи немає грубих історичних помилок в оповіданнях про святого Феодора Острозького, що вона викладала.

Підтримуючи збір коштів на потреби православних братств, Петро Лебединцев сприяв розміщенню оголошень про посильні пожертви на сторінках єпархіальної преси.

Слід зауважити, що пастирсько-просвітницька робота протоієрея Петра Лебединцева включала викладацьку діяльність. Зокрема, перебуваючи у місті Біла Церква, він безкоштовно викладав Закон Божий нижнім чинам у школі 6-го саперного батальйону, також духовно опікувався лазаретом [72, арк 16].

Окрім того, Петро Лебединцев перебував у складі комісії з угамування селянських заворушень, відомих під назвою «Київської козаччини» [548, с. 3-50]. Завдяки пастирському слову протоієрея П. Лебединцева та його розумінню психології простих селян в багатьох містах заворушень вдалося запобігти кровопролиттю.

Невиразні вислови в маніфесті 14 грудня 1854 р., прочитаному священиками в церквах, пробудили в селян спогади про те, як, за їхніми словами «наші діди-прадіди турків на баранів міняли». Протоієрей Петро Лебединцев, як член комісії з угамування заворушень зробив величезний внесок в утихомирення селянства. Цьому сприяла не лише висока освіченість Петра Лебединцева, а й той факт, що він був місцевим

уродженцем і чудово знав менталітет селян. Протоієрей Петро Лебединцев їздив по селах з проповідями, проводив бесіди, вмовляв селян не робити дурниць, роз'яснював суть ситуації [548, с. 4]. З цього ми можемо зробити висновок, що саме віддаленість від народу тих, хто мав вирішувати його долю, створювали чимало проблем й гальмували розвиток суспільства. Разом з тим на такому фоні особистість Петра Лебединцева, його знання місцевих звичаїв та менталітету селянства в багатьох місцях дозволило обійтись без кровопролиття.

На Пасху 1855 р. настали «чорні» дні для священників єпархії. Губернатору потрібен був протоієрей, який би знав народ і вмів спілкуватися з ним. Митрополит Філарет (Амфітеатров) призначив на цю посаду Петра Лебединцева, якому за 2,5 місяці довелося проїхати 1052 версти по охопленій повстаннями єпархії. «Батюшко, ми і самі знаємо, що такого указу нема, коли ж нам хочеться, щоб він був», – довірливо говорили йому селяни. Лише в Корсуні йому довелося рятуватися втечею під захист війська від повсталих селян.

Але Петро Лебединцев не тримав на них зла. Збереглося чимало рапортів і донесень протоієрея Петра Лебединцева. Вони різко відрізняються від донесень інших благочинних, де видно лише дві ворогуючі сторони – священника страждальця і мучителів-селян. Протоієрей Петро Лебединцев розумів, що при сучасному йому становищі останніх «залишки здорового глузду в селянах зникають від потішеного уявлення променя свободи».

Результати його слідства часто спростовують рапорти благочинних або заяви поміщиків. Так, власник м. Ковшевате переконував владу, що в його мастку були хвилювання селян, а Петро Лебединцев спростував ці донесення. Один із благочинних описав жахи в м. Таганча, де селяни, ніби

то зачинившись зі священником у церкві, пили там горілку, палили люльки і навіть відправляли природні потреби. Протоіерей Петро Лебединцев виявив, що і це було далеко не так. Його слова підтвердив і священник, з яким селяни зачинялися в церкві, вимагаючи указу про волю [548, с. 4].

З його рапортів стало відомо, що окремі священники напередодні повстання самі поводитися не зовсім достойно. Наприклад, не святити пасок, бо селяни не всі здали потрібну суму грошей і т.п.

Водночас заступався Петро Лебединцев і за тих священників, які під тиском погрози, змушені були віддати селянам інвентарні книги. Там, де протоіерей бачив, що його розуміють, сам «штрафував» селян кількома поклонами перед іконою і намагався залагодити справу, про що також свідчать документи.

Різна поведінка священників під час «Київської козаччини» змусила його задуматися і над їх статусом. Адже не лише селяни, а й вони перебували у своєрідному кріпацтві – сину священника важко було обрати якійсь інший, життєвий шлях, ніж у його батька. Саме протоіерей Петро Лебединцев, перебуваючи на службі в домовій церкві губернатора, випросив у нього поклопотатися перед імператором про скасування станових перепон для священнослужителів. Сталося це не скоро і закон від квітня 1869 р. залишав величезну кількість обмежень, що викликало обурення і протидію П. Лебединцева. «В інтересах і священників, і держави, – писав він – повернути духовенство в те юридичне становище, в якому воно перебувало до 1796 р. і в якому воно без всякої підтримки могло втримувати боротьбу проти польського уряду, католицького фанатизму...» [548, с. 4].

Посилення позицій Православної Церкви в Україні відбувалось, перш за все, шляхом коригування державно-правових норм, а також

шляхом напрацювання методів комунікації з іншими конфесіями. Протоієрей Петро Лебединцев розробляв методи та способи роботи з представниками різних релігійних течій. Іноді йому доводилось відстоювати свої позиції. Адже погляди у митрополитів київських на ставлення церкви до штундистів були різними. Якщо митрополит Арсеній (Москвін) був більш безкомпромісним, то митрополит Платон (Городецький) віддавав перевагу більш м'яким методам розповсюдження православної віри та спроб навернення представників інших конфесій в тому числі сектантів у православ'я. Протоієрей Петро Лебединцев завжди був противником радикальних методів насаджування православ'я, у тому числі і серед громад штундистів, які в той час почали виникати на землях Київщини.

Особливе значення надавалося проведенню місіонерської роботи з релігійним сектантством. Стрімке розширення мережі сект, паралельно зі досить міцними позиціями римо-католицької церкви суттєво посилювали конкуренцію у релігійній сфері. Вперше в часи синодального періоду перед Православною Церквою постали потужні іноконфесійні виклики, які були посилені розширенням соціальної бази іноконфесійних релігійних громад [190, с. 45].

Саме у 1880-х рр. розпочався новий виток розвитку різноманітних сектантських рухів у межах Київської єпархії та було покладено початок формуванню нових відносин між їх послідовниками та православною церквою. В цей період на перший план виходять нові релігійні громади, які у найближчі 25 років, аж до 1905 р., привернуть увагу всіх, хто звертав увагу на релігійні рухи тогочасної Київщини. Швидкі темпи зростання нових сект особливо штундизму, їх прозелітизм, базою якого була міцна організація та матеріальна база створили нові виклики для Православної

Церкви. На відміну від сект, що виникли у кріпацькі часи та уособлювали собою місце можливої справжньої, або принаймні духовної втечі від суворой дійсності та рабського існування, нові релігійні вчення вимагали від своїх апологетів повного розриву стосунків із офіційною церквою.

Саме тому щороку зростала кількість людей, котрі не приймали хрещення, не заносили свої дані до метричних книг. Ці люди не відвідували школи, одружувалися без вінчання, вмирали без сповіді.

Остання чверть XIX ст. стала часом ускладнення стосунків між Православною Церквою і «пізньопротестантськими соціально-релігійними рухами», найпоширенішим з яких у Київській єпархії був штундизм. У той же час Петро Лебединцев шукав шляхи більш активної комунікації з новими релігійними течіями та сектантськими рухами.

Серед причин поширення сектантства в Україні протоієрей Петро Лебединцев вважав зростання громад колоністів у причорноморських регіонах, поширення ними ідей вольнодумства, а також активний прозелітизм протестантизму в той час. При цьому він закономірно відносив кризу в самій Православній Церкві до причин другого рівня. До того ж самі кризові явища тлумачились як недоліки в організації повсякденного життя церкви. Успіхи сектантства пояснювалися також низьким рівнем освіченості, а відтак віросповідної та побутової культури населення [40, арк 18].

Зважаючи на це, серед заходів, скерованих на розвиток православ'я в Україні та зниження впливу сектантів, протоієрей Петро Лебединцев вважав доцільним використовувати заходи, спрямовані на сприяння релігійно-етичному вдосконаленню народу та його духовних пастирів.

До засобів зменшення впливу іноконфесійного прозелітизму Православна Церква відносила й поширення в народі друкованих видань

релігійно-етичного змісту [293, с. 147–150]. За часів митрополита Платона (Городецького) в листопаді 1882 р. в Києві було створено особливий Комітет для складання й безкоштовного поширення серед народу брошур релігійно-етичного змісту під назвою «Київські листки» [190, с. 49]. Відзначимо, що дії протоієрея Петра Лебединцева щодо взаємин із штундизмом були спрямовані також на глибоке дослідження історичних факторів появи та розвитку штундизму [40, арк. 19]. Якщо говорити про вплив протоієрея Петра Лебединцева на стан боротьби зі штундизмом в Київській єпархії багато в чому визначався особистістю митрополита, який очолював митрополичу кафедру в Києві. Митрополит Арсеній (Москвін) у своїй місіонерській діяльності дотримувався, переважно, практичного шляху вирішення питання боротьби зі штундизмом. Він вважав, що справи, які були винятковою прерогативою духовної влади, повинні розв'язуватися спільно з владою світською й вимагав від неї «вислання ватажків штундистського руху у віддалені райони імперії» [565, с. 428].

Менш активними були комунікативні зв'язки православних священиків зі старообрядцями. Як явище, власне, вітчизняної релігійної культури, розкольники були поширені переважно в північних та північно-східних районах України, жили там компактними громадами.

У різні періоди церковної історії взаємовідносини між офіційно-православним і старообрядницьким релігійними напрямками, коливалися від гострої нетерпимості до відносно мирного співіснування, що спричинялося, значною мірою, державно-політичними чинниками. Зміни у міжцерковних відносинах цих споріднених течій у різні періоди були викликані не стільки конфесійними інтересами на первинному, місцевому рівні, скільки державно-синодальними указами, циркулярами.

Йдеться про акції опечатування віттарів старообрядницьких соборів (1856 р.), які пом'якшувалися указами 1864 р. і 1874 р., що узаконювали метричні записи народжень, шлюбів та смертей старообрядців. За законом 1883 р., усім розкольникам видавалися паспорти. Їм дозволили на загальних умовах вести торгівлю та опікуватися промислами, проводити богослужіння як у приватних помешканнях, так і в призначених для цього будівлях. Спираючись на правові акти можна простежити певний поворот у відносинах держави й церкви зі старообрядницькими общинами, зокрема, Київщини. У 1861 р. старообрядців дозволено обирати на суспільні посади, але на практиці у Києві цей закон був запроваджений раніше, на початку 30-х років XIX ст. Ставлення протоієрея до представників старообрядницьких громад диктувалось тим фактом, що вони фактично були православними з невеликою різницею у обрядах. Відомий випадок, коли старообрядець П. Дехтерьов був обраний першим міським головою. Протоієрей Петро Лебединцев досить помірковано ставився до старообрядців і в силу своєї природної справедливості та людяності ставив людські стосунки на перший план. Про це свідчить такий випадок: розкольник Григорій Єрмолаєв трагічно загинув, будучи на заробітках. За бажанням католички Свиридовської його спробували поховати на православному цвинтарі с. Скелі Таращанського повіту, але священик виступив проти цього, і небіжчика поховали на цвинтарі для розкольників. Дізнавшись про це, Петро Лебединцев домігся вирішення справи, аби уникнути подібних інцидентів у майбутньому. Зокрема, у висновку справи про розслідування даної події зауважується: «Наказали через благочинного оголосити священика Дейнекіна, що він не мав законних причин відмовляти в похованні на православному кладовищі померлого в його приході розкольника Федора Єрмолаєва і католички

Свиридівського і на запрошення повинен був проводити їх туди в церковному одязі зі співом «св. Боже» і записати поховання їх у парафіяльну метричну книгу, так як в с. Скелі немає кат. костелу і немає каплиці розкольницької» [12, арк. 1].

Незважаючи на те, що на початку 80-х років залишалися в силі заборони на відновлення діяльності старообрядницьких монастирів, скитів, шкіл, здійснення хресних ходів, церковних співів за межами молитовень тощо, становище старообрядців поліпшилось, що стало певним значним кроком на шляху до їх суспільної реабілітації в межах держави. Обираючи засоби вмовляння та розповсюдження православ'я в регіонах, де посилювались позиції іноконфесійних утворень, протоієрей Петро Лебединцев виходив із того, що заходи мають бути, перш за все, профілактичними (попереджувальними), спрямованими на зміцнення православної віри, що стане найбільш дієвим засобом для покращення іміджу Православної Церкви. При цьому він спирався на свій багаторічний місіонерський досвід, що базувався на мирних методах місіонерства.

Таким чином, варто відзначити, що протоієрей Петро Лебединцев осмислював роль і значення духовно-просвітницького життя найперше як обов'язковий чинник прогресивного розвитку як окремої людини, так і української нації взагалі. Він вважав, що церковна місія просвіти є складовою формування духовного світу людини. На думку П. Лебединцева, знання потрібні людині насамперед для того, щоб якомога краще зрозуміти все, що відбувається у світі, навколо неї і з нею безпосередньо, і вони повинні слугувати перетворенням в інтересах всього суспільства.

Протоієрей надавав значну підтримку духовним навчальним закладам, зокрема Києво-Подільському, Києво-Софійському,

Богуславському, Черкаському, Уманському духовним училищам, Київській духовній семінарії, Київській Духовній Академії. Завдяки його зусиллям покращувалось духовне й матеріальне становище цих закладів, удосконалювався навчальний процес. Так, Київська Духовна Академія зайняла почесне місце серед інших академічних закладів держави. В академії викладали близько тридцяти професорів, доцентів та лекторів найвищої кваліфікації. Бібліотека академії налічувала близько 40 тисяч томів. На початок 1891 р. Київська єпархія вийшла на перше місце в Російській імперії за кількістю учнів у чоловічих духовних училищах

3.2. Внесок протоієрея Петра Лебединцева у реформування церковного судочинства

Діяльність Протоієрея Петра Лебединцева охоплювала різноманітні аспекти Православної Церкви, а також суспільне та світське життя. До сфери його діяльності входив проект з реформування церковного судочинства. У ньому протоієрей Петро Лебединцев демонстрував високу освіченість та знання «предмету» адміністрування, що було можливим завдяки ґрунтовному знанню церковних порядків та проблем Православної Церкви.

Увага уряду стосовно Церкви була зосереджена на становищі парафіяльного духовенства. Імператорська влада розраховувала на використання духовенства, як гаранта забезпечення власної стабільності і як провідника відповідних перетворень. Духовенство повинно було вчити парафіян благонадійності, боротися з розкольниками, вести метричну документацію, збирати дані для демографічної статистики, зачитувати вголос нові державні закони в Церкві, порушувати навіть таїнство сповіді, якщо справа стосувалася державних інтересів.

За часів царювання Миколи I були проведені дві реформи духовного відомства: перша – у другій половині 1820-х і друга – 1840-х рр. Мета першої реформи була спрямована на підвищення добробуту причта і підвищення його освітнього рівня, що в свою чергу вплине на громадянську свідомість і поширить політичний вплив духовенства. Друга реформа 1840- х рр. переслідувала уже інші, більш глобальні цілі: сформувати таке духовенство, яке відігравало б більш динамічну роль в парафіяльному житті і соціальному розвитку суспільства. Результат, за ідеями державних політиків, повинен був привести до створення священства, здатного як ефективно виконувати свої церковні обов'язки, так і виконувати нові функції - бути вчителем, лікарем, агрономом.

Увагу уряду було привернено до проблем православного парафіяльного духовенства. Однак, незважаючи на значні зусилля з боку держави, навіть створення в 1842 р. спеціального Комітету для вирішення даного питання, в епоху царювання Миколи I так і не вдалося кардинально вирішити проблем матеріального забезпечення парафіяльного духовенства. Реформи призвели до поліпшення становища духовенства лише в Західних єпархіях, де після постанови 1842 р. почалася більш повна інвентаризація і поліпшена кадрова ситуація. Влада, проводячи реформи зверху, домогалася збільшення матеріальної підтримки, але не за рахунок відродження парафій і започаткування ініціативи на місцях, а нав'язуванням парафіянам нових зобов'язань. До кінця 1870-х рр. став очевидний провал запропонованих перетворень у справі матеріального забезпечення духовенства.

До початку епохи Великих реформ ніякої законодавчо затвердженої структури приходу так і не було вироблено. Однак початок реформ незабаром торкнувся і приходу. У 1862 р. було скликано Присутствіє в справах парафіяльного духовенства, якому було доручено подбати про поліпшення його побуту. Відразу стало ясно, що для виконання поставленого завдання необхідно знайти абсолютно новий підхід до

проблеми. Якщо раніше всі парафіяльні реформи зводилися до вкрай рідкісного і нерегулярного підвищення державної платні, то тепер необхідно було шукати зовсім інші засоби забезпечення постійного доходу духовенства. Для цього необхідно було визначитися, перш за все, з виробленням структури самого приходу. Тенденція до такого рішення питання намітилася давно. Було розроблено два проекти положення про організацію парафіяльних рад у забезпеченні духовенства – для розформованих округів колишніх орних солдатів південних поселень і для Приамурського краю.

У розробці положення про церковні ради для південних поселень Синод ніякої участі не брав і дізнався про цю реформу через кілька років після її проведення. Духовенство було практично усунене від участі в справах ради.

У роки Великих реформ відбувається активізація самого духовенства, зростання ініціатив знизу щодо необхідності церковної реформи, проте слід зазначити, що реальною рушійною силою реформ в духовному відомстві виступили державні чиновники. Для ефективної діяльності духовенства необхідно було змінити його статус в суспільстві і матеріальне забезпечення, яке визнавалося незадовільним.

На порядок денний постала проблема о вироблення якісно нової структури парафіяльного управління. Вирішальна роль у визначенні основних завдань і напрямів реформи належала міністру внутрішніх справ П.Валуєву. Саме він і був ініціатором скликання Присутствія у справах православного духовенства. Суть його пропозицій зводилася до перекладання основних питань по забезпеченню духовенства на плечі парафіян, через пробудження в них почуття відповідальності за Церкву.

Однак влада усвідомлювала, що прийняттям законів і примусово зобов'язати прихожан утримувати духовенство нічого не доб'єшся.

Основою реформи мало стати пробудження у прихожан вже давно забутого почуття підтримки Церкви. І, перш за все, потрібно допустити парафіян до участі в управлінні приходом.

У цьому напрямку і діяло Присутствіє. У результаті відбуваються значні зміни в правовому становищі парафіяльного духовенства. Завдання реформаторів були сформульовані наступним чином: зруйнувати станову замкнутість, зменшити чисельність духовного стану, скасувати практику успадкування парафіяльних місць, припинити традицію внутрішньо станових шлюбів, залучити дітей духовенства до державної і громадської службі, розширити права духовенства; встановити цивільний статус дружин духовенства і їх вдів, які бажають покинути духовний стан.

Особливо гострими питаннями були станова ізольованість духовенства та спадковість православних парафій. Перше означало, що до 1869 р. духовенство, як і більшість селянства, також перебувало у своєрідному кріпацтві. Кожен син поповича, диякона, дяка чи паламаря, згідно закону, мав продовжити службу батька у духовному відомстві. Якщо він не мав відповідних знань чи здібностей, то ставав церковним сторожем, але покинути парафію не мав права. Вступ до університетів поповичам до 1869 р. був заборонений, і той із них, хто випадково опинявся поза межами Церкви, міг потрапити або в принизливий для тогочасного духівника оподатковуваний стан, або ж на військову службу. Довгий час поповичі не мали права й на повноцінне особисте сімейне життя – супутниць вони також мали обирати виключно серед дочок духовної верстви населення, що часом було непросто. Така замкненість породжувала спадковість парафій. В багатьох священників налічувалося по троє, п'ятеро, а то й семеро синів – і всі вони до 1869 р. мали служити Церкві саме в даній місцевості. Попит перевищував пропозицію в кілька

разів, а тому київські митрополити дуже дивувалися, коли на вільне місце в одній з привабливих парафій подавалося до півсотні прохань про призначення настоятелем [637, с. 196].

Крім цього, були розроблені заходи, спрямовані на підвищення службових прав священників, перш за все, за допомогою введення різних пільг (покриття дорожніх витрат та нагородження медалями), що ставило священників в один ряд зі світськими посадовими особами. Пізніше, щоб стимулювати релігійну активність духовенства, було дозволено зняти численні заборони цензури, серед яких парафіяльним священникам дозволили читати «публічні лекції з питань християнської віри і моралі за біблійними подіями, історії церкви і т.д.», а також публікувати статті в світській пресі без попередньої цензури з боку Церкви.

Вивчення державної політики щодо парафіяльного духовенства в 1825-1870-і рр. дозволяє зробити деякі висновки і про характер взаємин Церкви і держави в досліджуваній період в цілому. Церква була фактично усунена від реального впливу на прийняття рішень, не мала впливу на суспільство, а отже і непідготовленість до діалогу. Причина такого положення криється у державній політиці, яка проводилась в Російській Імперії. Церкві нав'язувався свого роду диктат, ієрархії позбавилися самостійності в прийнятті основних рішень. Парафіяльне духовенство в результаті державних заходів так і не отримало належного соціального статусу, в результаті чого вплив на населення поступово знижувався, одним із наслідків стала наростаюча духовна криза в значній частині суспільства.

В середині XIX ст. законодавство у веденні церковного суду, крім справ духовенства, були частково підсудні злочини мирян проти віри і моральності, а також справи про розлучення. Найбільш болючим для

суспільства було питання про розірвання шлюбів. Крім того, система формальних доказів, заочність судочинства, свавілля при у визначенні ступеня вини та накладення покарань робили церковний суд вкрай неефективним. Як писав фахівець з церковного права професор М. Соколов: «У той час існував церковний суд, деморалізуючи адміністрацію, розвиваючи в ньому свавілля і схильність діяти на власний розсуд, що майже зовсім вбиває суд, роблячи його покірним знаряддям для прикриття адміністративного свавілля і надання його діям, у разі потреби, зовнішньої формальної законності»[685, с. 586–609, с. 752–768].

Судова реформа 1864 р. стала серйозним приводом для обговорення реформи духовного суду, оскільки церковний суд, як правило, використовував для судочинства ті ж норми, що і цивільний суд, і зміна світських норм тягла за собою зміну церковних. Крім того, оскільки державне законодавство поширювалося на органи церковного управління, діяльність останніх повинна була бути приведена у відповідність із загальними правовими нормами, обов'язковими для всіх громадян.

Основними принципами, покладеними в основу реформи цивільного суду М. Соколов вважав, всестановий характер суду, незалежність суду від адміністрації, незмінюваність суддів, рівність усіх перед законом і судом, гласність, право на захист, участь громадськості у судочинстві [685, с. 973–1010.].

Зіткнення між новими цивільними статутами і духовним судом були неминучі, тому Св. Синод зробив спробу погодити принципи, закладені в Статутах 1864 р., з діяльністю церковного суду. Для цього в 1865 р. був створений комітет під головуванням архієпископа Тверського і Кашинського Філофея (Успенського). Проте, незабаром, стало очевидно, що необхідна кардинальна реформа церковного суду. З цією метою обер-

прокурором Св. Синоду Д. Толстим в 1870 році було засновано спеціальний Комітет під головуванням архієпископа Литовського Макарія (Булгакова). Практикою було прийнято в комітети призначати осіб столичного духовенства. За рекомендаціями Д. Г. Лебединцева, брата протоієрея Петра Лебединцева, який обіймав «високу» посаду в Санкт-Петербурзі, у комітет призначити двох представників московського і київського духовенства [233, с. 169–199]. Серед київських представників запропоновано Петра Лебединцева, як практика, і Назарія Фаворова, як теоретика. Склад комітету виявився вельми представницьким, практично всі його члени були пов'язані з діючими судами.

На початку своєї роботи комітет спирався на проект професора канонічного права МДА А. Лаврова-Платонова (згодом – єпископа Алексія, вікарія Московської єпархії). Він вважав за необхідне зберегти судову владу за архієреєм зі створенням при ньому в якості судового органу з колегії пресвітерів. Гарантію ж незалежності суду він бачив у виборності суддів, змінюваності суддів тільки по суду і в гласності суду.

Багато положень Лаврова піддалися гострій критиці, проте до травня 1872 р. Комітет запропонував свій перший проект, в основі якого лежали пропозиції А. Лаврова. У якості альтернативного був підготовлений проект Петра Лебединцева, підтриманий дев'ятьма членами Комітету. Восени 1872 р. архієпископ Макарій (Булгаков) запропонував виробити новий проект, який «би однаково задовольняв і вимогам каноніки і вимогам новітнього законодавства». У результаті новий проект, що спирався в основному на пропозиції протоієрея Петра Лебединцева, був розісланий для обговорення єпархіальним архієреям і опублікований повністю в «Християнському Читанні» [335, с.630]. Там була також опублікована пояснювальна записка до проекту. Крім того, основні положення

перетворень були опубліковані обер-прокурором Св. Синоду у звіті за 1873 р.

Одночасно архієреям були розіслані книга А. Лаврова «Передбачувана реформа церковного суду» (видання і розсилка були оплачені Н. Єлагіним) і його статті, опубліковані в «Додатку до творінь святих батьків» і «Московских ведомостях». У них А. Лавров виступав з різкою критикою проекту Комітету, за повне збереження Єпископами адміністративної та судової влади і проти передачі шлюбних справ світському суду. Ці публікації стали однією з причин того, що проект отримав різко негативну оцінку єпископату [165, арк. 9].

У якості головних недоліків називалося з'єднання адміністративної та судової влади в одній особі правлячого архієрея, а також формальність діловодства та заочне ведення судового процесу. Підготовлений проект дійсно намагався поставити суд духовного відомства на законну основу, надати йому можливість діяти об'єктивно і незалежно. Комітет припускав скасувати більшу частину статей Статуту духовних консисторій, так як вони не відповідали новим правилам судочинства. Комітет пропонував: а) відокремити судову владу від обвинувальної та адміністративної; б) заснувати суди, ближчі до підсудних; в) замінити письмове провадження усним, з публічністю засідань суду; г) скасувати практику використання формальних доказів [166, арк. 2].

Комітет порушив питання і про юрисдикцію церковних судів. Він припускав, що духовному суду повинні належати всі священно- і церковнослужителі по певному ряду справ, розширивши в цьому відношенні компетенцію духовного суду.

Комітет вважав за необхідне вилучити з відання церковних судів ведення шлюбборозлучних справ, шляхом передачі шлюбних справ в

світські суди. Автори проекту «мали на увазі звільнити духовне відомство від виробництва багатьох нерідко дуже складних наслідків, а духовне начальство від розбору справ, наповнених іноді описом фактів найспокусливіших і обурливих в моральному відношенні» [166, арк. 4].

Організація церковного суду являла собою, за проектом Комітету, кілька інстанцій: духовний суддя (обирається з парафіяльного духовенства), духовно-окружний суд, судове відділення Св. Синоду. Комітет вважав за необхідне винести другу інстанцію за межі єпархії, мотивуючи це, по-перше, забезпеченням незалежності духовних суддів, а по-друге, малою кількістю справ, які церковному суду доведеться розглядати [166, арк. 5].

За єпархіальним архієреєм закріплювалося право затверджувати обраних духовних суддів і членів духовно-окружних судів, порушувати справу, підтверджувати або відхиляти звинувачення, сформульоване в результаті слідства, стверджувати чи не затверджувати вирок судів [166, арк.5]. Організація церковного суду являла собою, за проектом Комітету, кілька інстанцій: духовний суддя (обирається з парафіяльного духовенства), духовно-окружний суд, судове відділення Св. Синоду. Комітет вважав за необхідне винести другу інстанцію за межі єпархії, мотивуючи це, по-перше, забезпеченням незалежності духовних суддів, а по-друге, малою кількістю справ, які церковному суду доведеться розглядати [166, арк. 5].

Комітет коментував цю статтю таким чином: «Єпархіальному архієреєві, як головному князеві єпархії духовній особі, яка має право і обов'язок спостерігати за станом віри і виконанням церковних правил, надається право порушення судового переслідування по всякому злочині проти віри і про всяке порушення церковних правил ... Єпархіальному

архієреєві, як має, по Слову Божому і по незмінним церковними правилами, духовно-судову в єпархії владу ... надається право затвердження або не затвердження судового вироку, постановленого пресвітерами, так що без цього твердження вирок ... не може мати сили» [166, арк. 5].

У проекті передбачалося також створення посади прокурорів. Ці посади мали займати світські особи з юридичною освітою, що контролюють діяльність всіх інстанцій церковного суду [166, арк. 7]. Це було одне з найбільш дискусійних положень проекту. Передбачалося, що прокурори повинні діяти на тих же підставах, що і прокурори світських судів. Вони мали спостерігати за виробництвом наслідків, бути присутнім при всіх слідчих діях, розглядати чинні слідчі провадження і, в разі необхідності, повертати слідчі справи для доповнення. Прокурору належало право складати обвинувальний акт або припинити провадження справи; потім заключний акт надходив на затвердження архієрея. Приводом до введення такої посади, називалася недостатня ясність законів, що діють в духовному відомстві.

Деякі положення проекту викликали жваву дискусію в пресі і запеклий опір ієрархії. По-перше, в ньому пропонувалося поставити під контроль судову владу єпархіального архієрея [166, арк. 6]. По-друге, при створенні духовно-окружних судів, які об'єднували в собі кілька єпархій, суд вилучався зі сфери впливу єпархіального архієрея, який, маючи адміністративні важелі впливу, міг впливати на результат справи [166, арк. 8]. По-третє, з'єднання церковних канонів і світських правил організації суду призводило до суперечності: виходило, що миряни мають судити пресвітерів і позбавляти їх сану. По-четверте, з компетенції духовних судів передбачалося вилучити справи про шлюби та їх розірвання і передати їх в

світські суди, залишивши за архієреєм право умовляння і остаточного винесення рішення про розірвання шлюбу [166, арк. 10]. По-п'яте, критику викликало посилення влади обер-прокурора Св. Синоду.

У 1874 р. публікуються негативні відгуки єпархіальних преосвящених і духовних консисторій про проект перетворення духовно-судової частини. Багато суперечок виникло на ґрунті співіснування церковного суду і світського юридичного права. Найбільше обурення викликали пропозиції про обмеження судової влади єпископів і передачі слідства по шлюбозлучних справ у світський суд. За пропоновану реформу виступили активно тільки єпископ Псковський Павло (Доброхотов) і єпископ Чернігівський Натанайл (Савченко). У підсумку проект Комітету був провалений, а реформа церковного суду відкладена.

Протоіерей Петро Лебединцев разом з братом Данилом брав участь у розробці та реалізації проекту із скасування становості духовенства. Данило Лебединцев у листі до Петра Лебединцева від 10 лютого 1868 р. писав: «Поспішаю повідомити тобі про хід справи по записці Безака про знищення становості духовенства в південно-західному краї. У Синоді, як тобі відомо, справа про цивільні права духовенства вже проводилася, а саме - в комітеті про поліпшення побуту духовенства. Комітет цей вимагав грошей для поліпшення побуту духовенства, але в державному казначействі не надто густо, то комітет і притих. Записка Безака спонукала Синод зайнятися невідкладним обговоренням питання про цивільні права духовенства, не чекаючи того часу, коли стан державних фінансів дозволить поліпшити матеріальний побут духовенства. Але питання це бажають тепер вирішити не для одного південно-західного краю, а для всієї Росії» [169, арк. 1]. Коли справа про цивільні права православного духовенства почала вирішуватись позитивно, Данило Лебединцев у листі

від 3-го вересня 1868 р. повідомляв брату Петру: «Безаку і комусь іншому (мався на увазі Лебединцев), велике спасибі скаже вся Росія, що не дали заснути цій справі. У Синоді трохи не задоволені, що забрали у них честь почину, а я думаю, що без записки Безака вони навряд чи б що зробили, так як з усіх архієреїв тільки Київський митрополит Арсеній (Москвін), та курський єпископ заявили про знищення станового духовенства, та ще херсонський архієрей. Що наше духовенство не було підготовлено до ліквідації його становості, видно з того, що в духовній літературі немає жодного серйозного твору з цього предмету. Таким чином, в канцелярії юрист-консульта довелося писати історико-богословський трактат про початок та поширення духовної касти і про незгоду цієї установи з вченням соборів грецької церкви і духом православ'я. Можливо, це залежало і від того, що духовна цензура чи пропустила такий твір» [169, арк.1]. Данило Лебединцев, висловлюючи думку про користь облаштування загального стану в державі, мріяв про повернення того часу, коли у гетьманщині син священника та син Гетьмана були рівними вільними козаками. В листі до Протоієрея Петра Лебединцева він писав: «Нарешті, справа про скасування становості духовенства пройшла і в загальних зборах Національної ради. Кажуть, що воно прийнято одноголосно і тільки один з членів запропонував питання - чи не станеться через це нестачі в кандидатах на заміщення священнослужительських місцях, але, отримавши заспокійливу відповідь, погодився з іншими. Після закінчення засідання деякі з членів підходили до графа Толстого з поздоровленням. За сім і я вітаю тебе» [169, арк. 1].

Обґрунтовуючи необхідність коригування справ зі становістю духовенства протоієрей Петро Лебединцев зауважував: «У нинішньому законодавстві не рідкість, коли новий закон виявляється якщо не у

прямому протиріччі, то в більшій або меншій розбіжності зі старим щодо відомого роду предметів. На перевірку виходить, що вимоги колишнього закону або не цілком скасовуються новим законодавчим актом або, при одних і тих же умовах, з двох абсолютно однакових випадків в одному допускається застосування старого закону, а в іншому – нового закону» [148, арк. 2]. Основною ідеєю і метою протоієрея Петра Лебединцева було отримання богословської освіти всіма представниками духовенства. І саме в цьому питанні він вбачав недосконалість реформаторських дій церковного судочинства. Саме ці розбіжності у постанові про якість кандидатів у священний сан виданому в 1869 р. він критикує. Духовне звання складається з білого і чорного духовенства таке пояснення дається в статті Статуту духовних консисторій. До білого духовенства до 1869 р. зараховували не тільки осіб, які мали священний сан, а й осіб чорного духовенства – дяків, паламарів, хористів, дзвонарів, церковних сторожів, монахів і монастирських послушників. Особи, що мали священний сан це було духовенство одного стану, якому не заборонялося вступати в шлюб і передавати свій сан як спадщину. Тобто, народжені діти від священника приймали у спадщину духовний стан. І не важливо чи вміє читати і писати, чи має богословську освіту, по народженню має право бути священником. З чорного духовного сану духовне звання приймати дозволялось тільки за свідченнями про поведінку претендентів і, якщо освіта відповідає духовному чину. Але для вступу в монахи, які також належать до духовного сану, за ст. 81 Статуту духовних консисторій потрібна по-перше чернеча вакансія і по-друге, відсутність перешкод з боку громадянського відомства. Хоча і в цьому випадку були протиріччя. За однією статтею Статуту духовних консисторій потрібна освіта для вступників в духовне звання, а за іншою статтею того ж Статуту, вона не потрібна. І вже 16

квітня 1869 р. рішенням Державної ради з зараховування до духовного звання були відраховані всі особи, які не мали священного сану крім штатних псаломщиків. Згідно з цією постановою на штатні вакансії псаломщиків призначаються тільки ті особи, які мають знання і здібності, а отже, і зведені в сан священника. Тобто, тільки ті, що закінчили повний курс богословської освіти. Цим постулатом замінена вищезгадана Стаття статуту консисторій про умови для вступу в духовне звання. Таким чином, головною умовою є не тільки вміння читати і писати, а мати повну богословську освіту. І тільки за таких умов з'являлася можливість для вступу в духовне звання, яке відповідно до цього закону має право і псаломщик і особи, що отримали священний сан. В новому законі йдеться мова про духовенство взагалі, а не тільки про біле духовенство. За його змістом богословська освіта має бути базою для переведення в ступінь диякона та ієрея не тільки особам білого, але і чорного духовенства. Разом з тим не скасовано Статті статуту духовних консисторій або зміни вищезгаданих які вступають у протиріччя з нововведеннями. В попередніх статтях дозволялося вступати в духовне звання, в диякони і священники, без будь-якої освіти, навіть якщо особа не вміє писати і читати. Така особа могла безперешкодно перевестися до владного духовенства в сан ігумена або архімандрита. Що приводило до ситуацій коли «напівписьменні» зараховувалися і ставали на чолі всього духовенства і білого, і чорного. У кожній єпархії можна було зустріти в середовищі духовенства вищих санів виключених з нижчих духовних училищ без відповідних знань та вмінь. Колишні дяки і паламарі та особи, які ніколи не бачили училища, погано знаючих слов'янську або одну російську грамоту. Самоучки «здібні для заняття дрібною торгівлею і роботі в промисловості, які взагалі не дадуть відповіді на питання про віру. Взагалі люди з такою освітою, яким

височайше затвердженим в день 16 квітня 1869 р. Положення не дає права на зайняття посади псаломщика, та й взагалі забороняє доступ до будь-якого ступеня священства і ці особи первентствують всюди перед заслуженими протоіереями, що отримали академічну освіту» [148, арк. 3].

Також протоіерей Петро Лебединцев у своєму проєкті акцентував увагу на тому, що особи духовного звання не можуть бути призначені на будь-яку службу, ані вступати на приватну службу, ні навчатися в навчальному закладі світського або військового відомства, не звільнившись з духовного звання. «Але чи справедливо це, – пише Петро Лебединцев, – діти військових і цивільних чинів, в якому б роді служби вони не перебували користуються правами вільного стану в приватному житті» [148, арк. 3].

Тож, з огляду на наведені аргументи, Петро Лебединцев запропонував внести такі зміни в законодавство: Дітям священнослужителів не числитися в духовному званні, показуючи даний факт тільки для форми у відомості; Надати їм право навчатись у всіх світських і військових навчальних закладах нарівні з дітьми штаб- і обер-офіцерів; дати можливість увійти в усі види світської та військової служби на підставі документів про своє походження та освіту не вимагаючи звільнення з духовного звання; дітям священнослужителів як то: протоіереїв, священників і дияконів надати права особистого дворянства не тільки при призначенні на службу, а й поза нею; службу протоіереїв і священників зрівняти в правах з світськими і військовими чинами, нагородженими за 35-річні вислуги орденом святого Володимира. Тим що закінчили курс семінарії або інші навчальні заклади причетничих посад надати право визначитися на службу не в одній духовній консисторії, а й на інші посади світського відомства [148, арк. 3].

Важливою була і його підтримка тих церковних реформ, які не руйнували традицій, а, навпаки, відроджували їх. Так, він активно сприяв становленню виборності (а не призначення) благочинних священнослужителів. Уперше в XIX ст. вона була відроджена ще Є. Болховитіновим. За активної підтримки протоієрея Петра Лебединцева митрополит Арсеній (Москвін) знову відновив виборність благочинних, за прикладом виборності протопопів XVIII ст., крім того, йому довелося переконувати тих, хто чинив протидію.

З іншого боку, він розумів, що демократизація лише одного єпархіального важеля управління при непорушності інших буде малоефективною, про що також читаємо в його ділових паперах.

Саме тому Петро Лебединцев активно виступає за реформування консисторії, склад і діяльність якої він піддав нищівній критиці. На його думку, одні й ті ж працівники не можуть бути компетентними в усіх галузях церковного життя, тому що деякі з них потребують спеціалізації. Тому він пропонує роз'єднати її функції, розформувати ту жорстку централізацію, яка гальмувала вирішення адміністративних, господарських та судових справ. Наприклад, справа про образу чиновником священника у мирового судді, за свідченням протоієрея Петра Лебединцева, завершується за тиждень-два, а подібна справа про образу священником чиновника духовного консисторією розглядається не один рік. Крім того, Петро Лебединцев пропонує ввести попереднє слідство зі справ; змінити ситуацію, коли митрополит може не затвердити навіть повторне одноголосне рішення консисторії й винести своє; створити в духовному відомстві нижчі ланки суду подібні до мирових судів. Детально розроблено в проекті протоієрея Петра Лебединцева всю структуру

консисторії й підвідомчих їй установ. Але протоієрей не був всесильним. Консисторія працювала по-старому.

Таким чином, служіння протоієрея Петра Лебединцева не обмежувалось лише справами освіти. Він долучився і до проведення церковних реформ у галузі канонічного права Православної Церкви. Навесні 1870 року його було призначено до заснованого при Св. Синоді спеціальним розпорядженням імператора Олександра II Комітету з реорганізації духовно-судової галузі, який працював до лютого 1873 р. Завдання Комітету полягало в узгодженні духовного суду з громадянським судочинством, реформованим у 1864 р. Протоієрей був у цьому Комітеті одним з небагатьох, хто визнавав необхідність цього кроку. Священик у силу свого таланту та знань знаходить себе в розробці судової реформи. Кафедральний протоієрей усвідомлював всі адміністративно-судові недоліки Духовної консисторії, тому наполягав на розмежуванні адміністративної та судової інституцій. Частково протоієрей Петро Лебединцев втілював у життя свій задум реформування адміністративного апарату православної церкви тільки за часів Київського митрополита Платона (Городецького), який збільшив кількість вікаріїв митрополії та розподілив між ними адміністративні обов'язки. Задуми протоієрея щодо децентралізації влади Духовної консисторії полягали в зменшенні бюрократичної адміністративної та судової тяганини серед православного духовництва та мирян.

Пріоритет офіційної Православної Церкви формувался не лише через привілейовані державно-правові норми, а й обмеженнями, пониженнями прав і свобод решти конфесій. Це наочно було видно на виключному праві лише «первенствующої церкви» займатись організаційною діяльністю та пропагандою свого віровчення – керувати життям православного

населення й поширювати православ'я серед осіб, що належали до інших релігій як у межах держави, так і поза її кордонами.

Будучи прибічником національних традицій на терені тогочасної України, протоієрей Петро Лебединцев у релігійному сенсі втілював у життя віросповідні традиції православ'я, а в суспільному – тяжів до збереження дистанції з послідовниками неправославних конфесій та сектантськими утвореннями. Але, разом з тим, він усвідомлював необхідність зняття суперечностей між віросповідними потребами оновленого суспільства й консервативно налаштованим механізмом функціонування православної церкви, протиставивши усталеній місіонерській, здебільшого реакційній політиці останньої, заходи хоча й традиційні, але такі, що базувалися на ненасильницьких засобах впливу.

Зрештою, завдяки енергійній діяльності П. Лебединцеву вдалося повернути на свій бік більшість членів Комітету разом з його головою, тодішнім литовським архієпископом Макарієм (Булгаковим). Однак, представлений до Св. Синоду проект реформи духовного суду не дістав схвалення від єпархіальних архієреїв і був відхилений.

Отже, послідовна реформаторська діяльність П. Лебединцева сприяла впровадженню шкільної та судової реформ і сприяла зміцненню управління в Православній Церкві. Завдяки зусиллям протоієрея було здійснено децентралізацію влади в Духовній консисторії, зменшено бюрократичні перешкоди у відносинах духовенства та віруючих.

РОЗДІЛ 4

ОСВІТНЬО-НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА

4.1. Місце протоієрея Петра Лебединцева у дослідженні історичного краєзнавства

Праці протоієрея Петра Лебединцева були спрямовані на духовний розвиток свого народу, його історії й культури, і мають величезне значення для збереження народних традицій. Джерельну значущість рукописних матеріалів Петра Лебединцева важко переоцінити. Працюючи на різних ділянках єпархіального управління, протоієрей набув неоціненного досвіду, адміністративної діяльності, що й відобразилося в його історичних записках. Він умів бути відвертим перед собою й іншими і був здатний знаходити вирішення різних проблем. Не всі його проекти, в силу різних обставин, втілювалися в життя.

Церковнопарафіяльні школи виникли паралельно з розвитком українофільства, причому під цей вплив підпав навіть Київський митрополит Арсеній (Москвін), росіянин за походженням. У своїх листах до Санкт-Петербурга архіпастир називав український народ саме українським, а не малоросійським, і не раз підкреслював особливості місцевого краю.

Імператорська влада хотіла, щоб місцеві релігійно-освітні заклади нівелювалися, тому віддавала переваги відкриттю державних народних шкіл. Митрополиту Арсенію (Москвіну) було запропоновано проект злиття шкіл за литовським сценарієм, на що той написав обер-прокурору

листа, в якому зауважив, що українські єпархії не схожі на литовські і мають особливості, на які неможливо не звертати уваги. Більше того, митрополит визнав литовську систему шкідливою для українського духовенства. У відповідь чиновники вирішили організувати величезний проект із виселення всіх священників з Київської, Подільської та Волинської губерній. Протоієрей Петро Лебединцев детально обґрунтував, чому цей проект може бути шкідливим: «Виклик з Росії священників на місце нині існуючих визнаю для Київської єпархії не тільки недоречним і зайвим, а й вкрай шкідливим за своїми наслідками, не кажучи вже про величезні і марні витрати на їх переміщення, для яких не мається на увазі джерел. Російські священники, прибувши сюди і не знаючи ні мови, ні звичаїв, ні звичаїв своєї нової пастви, поставлені були б в положення саме жалюгідне і разом з тим саме фальшиве: вони повинні були б всьому вчитися, до всього звикати, все розвідувати і на кожному кроці зупинятись, перш, ніж ознайомляться з речами і особами, що їх оточують. А тим часом польська пропаганда якнайкраще цим скористається» [635,с.89].

Друга половина XIX ст. в історії Православної Церкви є досить неоднозначним періодом. Тодішнє церковне життя проглядається через призму подальшого одержавлення церковних інституцій, коли керівництво країни бачило в церковно- та священнослужителях лише чиновників свого апарату з духовного відомства. Тому серед служителів Церкви цього періоду можна побачити більше добрих чиновників, аніж визначних проповідників, богословів, учених. Особливо це стосується білого духовенства. Серед українських духовних осіб XIX ст. видатне місце посідає настоятель Києво-Софійського кафедрального собору Петро Лебединцев.

Одразу ж після повернення до Києва, у 1861 р., протоієрей став засновником «Киевских епархиальных ведомостей», перебуваючи до 1874 р. на посаді редактора цього часопису, а за дванадцять років потому очолив уже офіційну його частину. Протоієрей Петро Лебединцев друкував на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» численні роботи краєзнавчого та історичного напрямку. Послідовно сприяв науковій розробці ще малодослідженої теми – історії рідного краю. Друкувалися матеріали не тільки з історії Київської єпархії, а й усієї церкви, про київських ієрархів та інших духовних осіб, з історії монастирів, храмів, парафій, розколу та унії. Завдяки його старанням, саме в «Киевских епархиальных ведомостях» вперше з'явилися роботи з історії київської старовини видатного українського вченого М. Максимовича. Був одним із ініціаторів видання тритомного зібрання творів М. Максимовича. Протягом десяти останніх років свого життя, починаючи з 1864 року, М. Максимович співпрацював із «Киевскими епархиальными ведомостями» [225, с. 378].

Творча праця зблизила П. Лебединцева з М. Максимовичем, тим більше, що наукові інтереси вчених збігалися: обох цікавила історія України, зокрема Києва. Восени 1864 р. М. Максимович вирішив провести зиму Києві. На той час «Киевские епархиальные ведомости» вважалися одним із найцікавіших друкованих видань, і він вирішив налагодити з ними співпрацю. З одного боку, обидва, «люблячи здавна старовину Київської Русі, а особливо церковну, і маючи в запасі деякі відомості та зауваження з цього предмету», мали спільні наукові зацікавлення, а з іншого, співробітництво з часописом давало можливість трохи покращити матеріальний стан ученого, оскільки жити на 760 рублів пенсії на рік було дуже складно [225, с. 380].

30 квітня 1864 р. М. Максимович написав листа до редакції часопису з пропозицією співпраці, додавши статтю «Нечто о Межигорьи» (Див. Додаток В). Так зав'язалося його листування з Петром Лебединцевим, що переросло в довготривалі товариські стосунки, які не припинялися до останніх днів життя М. Максимовича. Варто зазначити, що саме на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» були надруковані цінні з наукового погляду праці жителя Михайлової Гори, присвячені Києву та українським старожитностям [225, с. 380]. В одному з листів у 1865 р. протоієрей Петро Лебединцев звернувся з проханням до М. Максимовича дати замітку про Забілу й Мировича з приводу віднайденого слова Феофана Прокоповича на честь шлюбу двох осіб з вказаних родів [225, с. 383]. М. Максимович дав спочатку замітку про це в листі від 26 червня, а потім в листі від 3 липня зробив поправку до неї. Виявилось, що в «Киевских епархиальных ведомостях» була свідомо надрукована перша редакція замітки без додаткової поправки, про що і пояснює у своєму листі від 11-го жовтня протоієрею Петру Лебединцеву. М. Максимович, побачивши, що ця розвідка була опублікована в № 14 «Киевских епархиальных ведомостей» в невиправленому вигляді, у листі від 19 серпня надіслав вже окрему замітку, яка, щоправда, з невідомих причин не була надрукована, так і залишившись прикладеною до листа [225, с. 398]. Крім того, у листі від 10 липня до П. Лебединцева є вказівка на замітку, надіслану до редакції «Киевских епархиальных ведомостей». У ній М. Максимович прагнув висловити думку, що варто зняти церковне прокляття з гетьмана І. Мазепи, яке тоді звершувалось у храмі. Вчений так аргументував свою позицію: «Хотілося сказати б, що можна б, здається, вже зняти анафемське поминання в Києві з того, чиїх пам'ятників стільки в Києві – і Лаврська кам'яна огорожа, і Микільський собор, і Братська

Богоявленська Церква; хто золотив своїм коштом і верхи колишньої лаврської великої Церкви від громового удару згорілі; чийм старанням відновлена стародавня єпархія Переяславська і поставлений там Вознесенський собор та ін. 157 років вже проклинали його щорічно: і якщо прокляття накладено було на нього і його однодумців, і знімалося з останніх - за велінням царського, то і з нього могло б, нарешті, бути знятим, церковним клопотанням Києва...» [225, с. 402].

З листа у відповідь протоієрея Петра Лебединцева від 11 жовтня того ж року видно, що він хоча й не погоджується з М. Максимовичем стосовно гетьмана І. Мазепи, але й не виявляє до його особи великого інтересу: «про зняття клятви з Мазепи небезпечно і заводити мову; його справу програно раз і назавжди, і пам'ять його погібе з шумом» [225, с. 388]. Вже в наступному листі М. Максимович повідомляє Петру Лебединцеву про свої напрацювання стосовно церковної старовини. Зокрема, повідомляє, що прочитавши у «Киевских епархиальных ведомостях» роботу про Андріївський хрест – займався дослідженням Хрестовоздвиженської Церкви і зробив висновок, що треба заново перевірити все, що писано було і Берлінським, і Закревським, і іншими про Старий Київ [225, с. 397]. Ці дослідження давали М. Максимовичу можливість бути запрошеним Митрополитом або Безаком до Києва, на службу у званні археографа з особливих доручень.

З наступних листів Петра Лебединцева стає зрозумілим, що напрямки роботи обох істориків збігаються. Зокрема обидва активно цікавились історією церковної старовини. Вітчизняна історична наука від цього тільки виграла, оскільки обидва вчених робили величезну дослідницьку роботу, виявляючи та зберігаючи раніше невідомі факти. Зокрема, восени 1865 р. протоієрей Петро Лебединцев повідомив

М. Максимовичу про відкриття фресок у Церкві Спаса на Берестові, чим викликав живу цікавість історика. 18 жовтня 1865 р. М. Максимович писав Петру Лебединцеву: «Ви багато повідомили цікавих новин, з яких особливо я порадив Спаським фрескам і приміченим вами рельєфом преподобного Антонія – і як би хотілося поглянути на них! Але доведеться це відкласти вже до наступної весни, якщо дасть Бог мені визимувати благополучно в моєму Михайло-Гірському відлюдді...» [225, с. 398].

Окремим листом М. Максимович відправив протоіерею Петру Лебединцеву початок його «Записок про Київське Братство». М. Максимович вивчивши великий обсяг матеріалу та зробивши глибокий аналіз документів хотів переглянути критично всі повідомлення істориків Київської академії про часи її до кончини П. Могили: «Попрошу Вас тільки викреслити кінець 1-го параграфу про петербурзький календар. За відправку до Вас, я примітив, що цей кінець недоречний, і послав окрему замітку в «День» [156, арк. 6].

У листах до М. Максимовича простежується чітко українофільська та національно спрямована позиція Петра Лебединцева та негативне ставлення великодержавних шовіністів до його наукових досліджень і висновків стосовно української історії: «За статтю по хрестах і стриженних маківках прозвали мене латинником, і уніатом або, принаймні, сином уніатського священика. Один пан прислав навіть лайливого з цієї нагоди листа на мене – Безіменного – у двох примірниках: один – Крамареву, інший – мені. Яких дурнів нема на світі! Мірилом православ'я беруть не історію Церкви, а статус кво Великої Росії і все відмінне від великоросійських звичаїв у південноросійській Церкві таврують титлом католицького. Скільки мені доводилося чути нарікань на звичай в'язати руки у шлюбному обряді, а між тим зі статті про шлюб (у № 20 «Киевских

епархиальных ведомостей») побачите, що і це звичай древньої Церкви. Нещодавно я дізнався, що в Лаврі існував дуже прадавній звичай – у великі свята неодмінно дзвонити в розгін, хоча це вже незручно було, бо новітні дзвони мають величезну вагу» [156, арк. 6].

Далі протоірей Петро Лебединцев повідомляє про свої історичні знахідки у печерних церквах. Всі престоли були кам'яні, приставлені до східної стіни; перероблені в зазначену міру за розпорядженням митрополитів Євгена (Болховітінова) або Серапіона (Александрійського) і виставлені на вказане місце. У Спаській Церкві відкрилися забруднені сухою фарбою зображення Марка, Ісаака затвортніка та інших (часів Могили) з коротким волоссям і в туніках. Моя увага зупинилась ще на вправленому в нижньому поверсі лаврської дзвіниці барельєфі св. Антонія з давнім готичним підписом; він у коричневій туніці, короткій до колін мантиї і в кукуті. Дивуюся, як ніхто з 100.000, що проходять по Лаврському дворі досі не помічав цієї старовини, збереженою Лаврою» [156, арк. 6].

Також варто відзначити, що протоірей Петро Лебединцев і його молодший брат Феофан стали головними ініціаторами заснування одного з найвідоміших українських історичних часописів – «Киевской старины». Саме на сторінках цього часопису і виходили друком публікації самого П. Лебединцева.

З питання дослідження Київського краєзнавства показовою є стаття Петра Лебединцева «Краткие сведения по истории Киева» [170]. Зокрема, у ній він розглядає питання «о начале Богоявленского братского монастыря и Киевской духовной академии» на його думку Богоявленська Церква існувала з с.16 ст., а школа при ній затверджена патріархом Єремією в 1589 р. Досліджуючи «преобразование бывшего в Киеве на Подоле доминиканского костёла св. Николая в православную церковь во имя

св.апостолов Петра и Павла» із листа митрополита В.Ясинського до царя Петра I з'ясовується, що костел збудовано з матеріалів Церкви Бориса і Гліба із Вишгорода і передано православним у 1691 р. З питання поновлення Києво-Софійського собору в XVII ст. протоієрей Петро Лебединцев з'ясував, що будова других поверхів над зовнішніми галереями собору та шість нових куполів велась в 1690–1706 рр., можливо, О. Старцевим. Відомий з 1631 р. дівочій монастир при Києво-Михайлівському чоловічому монастирі приблизно в 1710 р. приєднаний до Йорданського Богословського жіночого монастиря. Цей Йорданський Богословський жіночий монастир не слід плутати з Йорданським Миколаївським жіночим монастирем, зауважує Петро Лебединцев. Цікаві відомості дає протоієрей Петро Лебединцев про Церкву Симеона, яка стояла на південь від Десятинної церкви, а Копирів кінець – це гора Усіпальниця. Церква, що відкрита в 1878 на Кудрявській горі, є Церквою Здвиження 1215 р. З тугою протоієрей повідомляє, що Дніпро поглинув Почайну в XVIII ст.

Працював Петро Лебединцев і в архівах колишніх уніатських консисторій. Владою така діяльність не заохочувалась, але протоієрей Петро Лебединцев використовував ці знання, аби формувати проукраїнську інформаційну політику. Як приклад наведемо його статтю «Несколько дополнительных сведений о мученической кончине млиевского старосты Даниила Кушнера». В ній він зробив акцент на спростуванні популярної в уніатських колах в ті часи тези про те, що в Україні ніколи не було гонінь на Православну віру. Протоієрей Петро Лебединцев зазначив, що події 1766 року в Україні яскраво свідчать про скрутне становище Православної Церкви в ті роки в польських регіонах. П. Лебединцев робить висновок, що ці події пояснювали криваву драму

подій 1768 р., відому як Коліївщина. Ці дослідження дуже важливі тому, що вони зняли з українського православ'я тавро бандитів і вбивць, яке нависли на нього поляки. На думку П. Лебединцева, Коліївщина була наслідком гонінь на православну віру з боку поляків [575].

У одному зі своїх листів до М. Максимовича протоієрей Петро Лебединцев писав: «Мимохідь я заглянув в Архів уніатських Митрополитів і знайшов тут цікаві для Києва документи, наприклад: Інвентаризація та привілеї Лаври Печерської – 1554 року (це старше надрукованого в Актах), опис майна Софійського собору по смерті Рогози і Потія; буллу папську Софійського собору – про перехід Василівської Церкви до уніатів і назад до православних. Вказівку про розташування років за 30-ть до унії на Софійській слободі церков Воздвиження і св. Микити та ін. Нині я займаюся списуванням цих документів, у тому числі одних на польській, інші російською мовою, але премудрі по почерку. Читання їх відгукується болем в очах, але на ці речі самі очі напрошуються» [225, с. 462].

Протоієрей Петро Лебединцев працював у Київській духовній консисторії, потім був переведений служити в домовій Церкві Київського губернатора і в 1868 р. став кафедральним протоієреєм кафедрального Києво-Софійського собору.

Плідною була його робота і в численних наукових товариствах історичного спрямування. Зокрема, він був товаришем голови Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, членом Південно-західного відділу Російського Імператорського географічного товариства, Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, Історичного товариства Нестора Літописця та багатьох інших.

На час наукової діяльності протоієрея Петра Лебединцева статус Київського митрополита відрізнявся від єпископів Російської імперії. Серед відмінностей найпомітнішими були зовнішні регалії митрополита: хрест на митрі; дві панагії на грудях; у дорозі перед Київським архієреєм несли хрест. Ці привілеї були дані Київським митрополитам ще Константинопольськими патріархами і суттєво відрізняли перших серед руських архієреїв, що не могло подобатися прихильникам церковної уніфікації. У своїх статтях протоієрей Петро Лебединцев документально, на основі грамот патріархів і царів доводить законність цих привілеїв. Це не змусило довго чекати недобррозичливих відгуків. Про це згадує протоієрей: «Сьогодні за статтю про хрести на митрах, – писав він брату, – отримав з Житомира анонімного сварливого листа якогось кацапа, де мене названо «хлопоманом», «сином уніатського священика» і т.п. [154, арк. 2].

Активно виступав протоієрей Петро Лебединцев проти нововведень в Києво-Печерській лаврі. Такі його дії вкотре підкреслюють, що вся його діяльність була спрямована на вивчення, збереження, а головне – розвиток вітчизняної культури та історичної науки.

Використовуючи своє посадове становище, він розсилав до благочинних листи, в яких просив заохочувати священників підлеглого їм округу займатися збиранням відомостей з етнографії, налагоджував зв'язки з такими священиками. Наукові дослідження протоієрей Петро Лебединцев використовував перш за все з просвітницькою метою.

Протоієрей Петро Лебединцев надавав консультації чиновникам і науковцям, що працювали над історією Київського краю. Видатний історик-краєзнавець Леонтій Похилевич, працюючи над своєю книгою «Описание населенных местностей Киевской Губернии», звертався до Петра Лебединцева за допомогою. Зокрема, просив його посприяти

отриманню даних про Церкви Богуслава, Василькова. А також, дуже позитивно оцінював статті протоієрея Петра Лебединцева про Білу Церкву [171, арк. 1–2].

Протоієрей Петро Лебединцев одного разу, навіть запропонував брату Феофану нечувану для того часу річ – створити при семінарії духовний журнал українською мовою, тому, що «Воскресное чтение» погано розходитья в Малоросії. Назвати його Петро Лебединцев пропонував «Благочестива мова» або «Недільна бесіда». Проте, брат Феофан висловив йому свої застереження в листі, і протоієрей Петро Лебединцев писав йому: «Моя пропозиція була захопленням народним, яке прокинулося з огляду на те, що роблять інші. Дай то Боже, щоб вона коли-небудь все-таки здійснилася».

Діяльність протоієрея Петра Лебединцева поширилась не лише за кордони Київської єпархії, а й Російської імперії. Він листувався з Вселенськими патріархами і європейськими митрополитами. З огляду на все це, протоієрей Петро Лебединцев намагався поєднати в собі відданість народу і вірність імперії.

Джерельну значущість рукописних матеріалів протоієрей Петро Лебединцев важко переоцінити. Працюючи на різних ділянках єпархіального управління, заслужений протоієрей пізнав усі його тонкощі й нюанси, переваги і недоліки, що і відобразилося на його творчій діяльності.

Серед досліджень священнослужителя особливе місце посідають спогади про Тараса Шевченка, з яким Лебединцеви дружили з дитячих років. Протоієрей Петро Лебединцев був другом юності Т. Шевченка. Малий Тарас у якості кучера возив Петра у Богуславське училище. Потім Кобзар відвідував протоієрея Петра Лебединцева у Білій Церкві. І саме

Петро Лебединцев служив панахиду над тілом Т. Шевченка в Різдвяній Церкві у Києві (Додаток В). Щоправда, через деякий час протоієрей Петро Лебединцев виступав проти традиційної хресної ходи до могили Кобзаря у Каневі, які, на його думку, могли б мати «негативні наслідки».

У вступі до статті про відомого поета Петро Лебединцев посилався на книгу «Життя і твори Тараса Шевченка» М. Чалого, що звернула на себе увагу читацької публіки багатством нових повідомлень з біографії та характеристики поета [592, с. 67]. Протоієрей Петро Лебединцев зауважив, що в цій книзі, як і в усіх працях, написаних про поета, починаючи з його автобіографії, вміщеній колись в «Народному читанні», є досить багато прогалин і неточностей.

Таким чином, завдяки діяльності протоієрея з'являються суттєві уточнення щодо біографії Т. Шевченка. Так, Петро Лебединцев, в першу чергу, згадує свого першого вчителя Т. Шевченка, стихарного дяка с. Кирилівки Петра Федоровича Богорського, сина священника с. Верещаки. Він захищав і навчав книжкової мудрості Тараса, котрий блукав по селу. Познайомив з малярами дияконом м. Лисянки, дяком с. Тарасівки та «іншим грамотним людом», що стояли вище селянського середовища. За свідченням покійного священника с. Кирилівки о. Григорія Кошиця, Богорський сам добровільно прийняв до себе Тараса і ніхто йому за нього нічого не платив.

І. Сошенко, який відкрив Т. Шевченку шлях до вищої освіти, був родом з містечка Богуслава Київської губернії, віддаленого на 40 верст від с. Кирилівки. Як син міщанина, до вступу в Петербурзьку Академію мистецтв І. Сошенко навчався живопису в м. Вільшаній у шляхтича Превлоцького, досить гарного живописця, якого не треба плутати з маляром Ісидором Превлоцьким, що жив в с. Таращі Канівського повіту і

прикрашав Церкви, і будинки священників всього околотку своїм «вельми немудрим пензлем». «Вільшана для Сошенка була особливо близьким і пам'ятним місцем, де, за дорученням Превлоцького, їм написані були мисливські полювання на паркані і воротах Енгельгардтової псарні, по вулиці, якою проїжджають із с. Зеленої у м. Вільшану; видом цього полювання всякий раз милувався і я в дитинстві» [597, с. 561]. Вказує в своїх спогадах Петро Лебединцев, що про своє перше знайомство з малим Тарасом І. Сошенко передавав йому інакше, ніж передано М.Чалим. «Влітку, в один з місячних петербурзьких вечорів, прогулюючись у Літньому саду, Сошенко помітив, що якийсь шарпак в затрапезному халаті, босий і без шапки, копіює олівцем одну із статуй, що прикрашають алеї саду. Помітивши південний тип фізіономії, Сошенко поцікавився поглянути на його роботу. Зайшовши позаду, він побачив, що малюнок вельми не дурний; тоді, вдаривши юного художника по плечу, Сошенко запитав: «Звідкіль, земляче?» – «З Вільшаної», – відповів Халатников. «Як – з Вільшаної? Я сам з Вільшаної, - сказав Сошенко і, зацікавившись земляком, дізнався в цьому Халатникові Тараса Шевченка, кріпака Павла Енгельгардта, законтрактowanego Ширяєву в найми для фарбування даху та парканів. До теперішнього випадку він про Тараса ні від кого не чув. Земляцтво, безсумнівний талант і жалюгідна обстановка Тараса зворушили Сошенка, і він зважився зібрати про нього спочатку відомості, а потім представити його своєму професорові, через якого дозволено було Тарасу Григоровичу відвідувати приватно Академію мистецтв, а згодом він представлений був В.А. Жуковському, вихователю покійного імператора Олександра Миколайовича [597, с. 562].

Цікавими, з історичної точки зору, є дані протоієрея Петра Лебединцева про поховання Т. Шевченка: «Нарада з цього предмету йшла

у М. Чалого, який тоді займав посаду директора Другої Київської гімназії. Зважаючи на те, що тоді брав початок польських та українофільських рухів визнавалося неможливим виконати бажання Петербурга або громади поховати Тараса Григоровича на березі Дніпра за м. Каневом [597, с. 565]. Висловлені були й інші підстави, з яких не слід було позбавляти народного поета поховання на загальному християнському кладовищі. Тому вважали поховати його тіло на Щекавицькій горі. Нарешті прийнято рішення: для уникнення всяких демонстрацій при цьому похованні з боку учнівської молоді, приготувати могилу у Видубицькому монастирі. Але 6 травня, в суботу, близько 4-х годин по полудні, з'явився на квартиру до Петра Лебединцева на Хоривовій вулиці Подолу В.Г. Шевченко з паламарем Києво-подільської Церкви Різдва Христова за дозволом внести труну Т. Шевченка в цю Церкву. В. Г. Шевченко повідомив, що труна вже слідує в місто по ланцюговому мосту, але що настоятель Церкви не вважає себе вправі прийняти його до Церкви без дозволу духовного начальства. При цьому названий брат оголосив твердий намір уповноважених петербурзького суспільства виконати точно волю небіжчика щодо поховання його на горі між м Каневом і Пекарями. Згідно з існуючими законоположенням та повноваженнями благочинного, протоієрей Петро Лебединцев не міг дозволити внести в церкву тіло небіжчика. Про перевезення якого з Петербурга в Київську губернію не було отримано єпархіальним начальством повідомлення від міністра внутрішніх справ. Тому Петро Лебединцев запропонував В.Г. Шевченку їхати до митрополита Арсенія (Москвина) для пред'явлення відкритого листа, виданого міністерством на перевезення тіла. Для того, щоб затримати ходу з труною, процесія вирушила в Лавру набережним шляхом по шосе. Поперед баштовими воротами на шосе вони зустрілися з труною, яку везли студенти та інша молодь, знявши шапки. Важка свинцева труна була в

дерев'яному ящику на дровах і покрита великим покривалом з червоної китайки, на якій виднілося безліч вінків і квітів. За пропозицією протоіерей Петро Лебединцев звернувся до молоді з проханням почекати вирішення ускладнень. Митрополит був уже у своїй молельній для слухання всеношної, що почалася в Хрестовій Церкві при його покоях, але прийняв просителів. Переглянувши відкритий лист і вислухавши протоіерея Петра Лебединцева, сказав: «Ідьте до генерал-губернатора і доповісте, що з мого боку немає перешкод». Але велів Петру Лебединцеву бути в Церкві Різдва Христова невідлучно, поклавши відповідальність за безлад, що може спричинитися. Князь І. Васильчиков зустрівся протоіереєм Петром Лебединцевим на ганку при виході. Після короткої доповіді протоіерея Петра Лебединцева про справу, князь відповів ще коротше: «Стало, нехай внесуть до Церкви». З цією відповіддю В.Г. Шевченко вирушив до домовини на шосе, куди спустився від Миколаївських воріт. А протоіерей Петро Лебединцев поїхав на Поділ в Христорождественську Церкву, де убрався в ризи і з настоятелем Церкви о. Йосипом і його причтом зустріли привезену труну, відслуживши коротку літію над Т. Шевченком в самій Церкві. До церкви вже була приставлена поліція, а вранці надіслані і кінні жандарми, щоб важче було підбурити цікавість всіх проїжджаючих і прохожих по Олександрівській вулиці. У той же час вранці домовину під китайкою винесено було на вулицю для зняття фотографії. До домовини підійшли брати Тараса й родичі, які вийшли з натовпу в своїх свитках. На запитання: «Хто покійник?». Була відповідь: «Мужик, але чин на ньому генеральський». До 4-х годин, коли призначена була панахида та винесення з Церкви до пароплава, що стояв біля ланцюгового мосту, не тільки Церква, а й двір виявилися битком набиті. По Олександрівській вулиці, по шосе, на горах Андріївській та Михайлівській, на горі біля Царського саду стояло народу не менш, як буває 15 липня під час

Володимирського хресного походу. Літургія в Церкві Різдва Христова здійснена з нагоди недільного дня, в звичайний час настоятелем Церкви о. Йосипом Жолтоножським, а панахида за покійного Т. Шевченка відслужена протоієреєм Петром Лебединцевим спільно з о. Йосипом при численному зібранні майбутніх відомих письменників та діячів культури, між якими з відомих осіб можна було бачити М. Юзефовича і Г. Галагана [597, с. 565–567].

Серед досліджень Петро Лебединцев особливе місце займав життєпис 1-го Київського митрополита Михаїла. У одному зі своїх чорнових записів Лебединцев зауважував, що у всіх джерелах День пам'яті Митрополита Михаїла приурочений до 15 червня [145, арк. 2]. В той час серед вчених побутувала думка, що в Києво-Печерській Лаврі знаходяться мощі святителя Михаїла і належать митрополиту Київському Михайлу XII ст., а не митрополиту Михайлу X ст. Так як останній митрополит до ХУІ ст. не згадується ні в грецьких, ні у вітчизняних літописах, а згідно з найстарішим Новгородським літописом 1-м руським Митрополитом був Леонтій. І з приводу цієї думки відомий професор А. Павлов пояснив, що 1-й Митрополит Київський з'явився в «Степенній книзі» під ім'ям Михайла Сирина через непорозуміння її упорядника, який носив ім'я пресвітера Михайла Сінкела, поставив у заголовку настанови, Корсунським єпископом даного святого князю Київському Володимирі при хрещенні в Херсонесі, визнав цього єпископа за Митрополита і незрозуміле слово «Синкел» замінив своїм «Сирин», тобто – Сирієць. Непорозуміння це, санкціоноване саном укладача Статечної книги, повторено усіма подальшими письменниками і увійшло в пізніші літописи, каталоги і хронографи» [146, арк. 1].

Чому залишив Київську кафедру митрополит XII ст. Михайло і яка його подальша доля, – ці питання залишаються досі невирішеними.

Никонівський літопис, а за ним каталоги російських митрополитів повторюють, що митрополит Київський Михайло, званий Другим, пішов з Києва до Царгорода і не хотів повертатися на Русь внаслідок міжусобиць місцевих князів. Митрополит київський Євгеній (Болховітінов) наводить певні дані, що митрополит Михайло II, намагався примирити князів руських, і оскільки не зміг цього зробити, залишив свій престол в 1145 р. і помер в Константинополі в 1147 р., але не вказує джерела, звідки взято ці відомості. Преосвященний Філарет чернігівський, вважаючи також, що митрополит Михайло II пішов у Грецію в 1145 внаслідок міжусобиць князів, додає, що на Русі чекали його повернення або смерті [146, арк. 1]. Митрополит московський Макарій (Булгаков), розділяючи загальну думку наших істориків про від'їзд Митрополита Михайла II в Константинополь в 1145 і про смерть його там, вважає не зайвим відзначити, що про кончину митрополита Михайла II в Греції говорить тільки каталог Новгородської Софійської бібліотеки, але жоден з давніх літописів не говорить про це, і тому в примітці висловлює сумнів про виїзд його до Греції [146, арк. 1]. Стародавні літописи справді не говорять ні про залишення митрополитом Михайлом II своєї кафедри, ні про виїзд його до Царгорода. З Київського літопису відомо тільки, що він залишив «рукописання», яким заборонялося єпископам служити без митрополита в кафедральній Церкві св. Софії і що на це рукописання посилалися в 1147 р. на Київському соборі єпископи, як на перешкоду в тому, щоб поставити в наступники його на Київську кафедру обраного Ізяславом Мстиславичем Климента Смолятича, ігумена Зарубського монастиря. Щоб скільки-небудь усвідомити кінець життя і святительського служіння цього ієрарха Церкви. Протоієрей Петро Лебединцев наводить коротку літописну відомість про нього і про події, які відбувались під час його служіння. Митрополит Михаїл II, цілком ймовірно грек, прибув до Києва влітку 1131 р. і перебував на митрополичій

кафедрі Київській близько 15 років, при великих князях київських – Мстиславі Володимировичі, браті його Ярополку і зятеві Мстиславові та Всеволодові [146, арк. 1].

Впорядковуючи справи в Православній Церкві, митрополит Михаїл брав пряму участь і в державницькій роботі. Так, перебуваючи в 1134 р. у справах Церкви в Новгороді, він намагався відмовити Мстиславичів новгородського князя Всеволода Гавриїла і брата його Ізяслава від походу на їх дядька, суздальського князя Юрія Долгорукого, котрий забрав у них Переяславль. Але войовнича партія перемогла, і митрополит Михаїл, за протидію їй своїми умовляннями, був посаджений під варту. Незабаром почався похід, але коли новгородці програли суздальцям на Ждановій горі, митрополит був звільнений зі свого ув'язнення і відпущений до Києва з честю. Ймовірно, в цей же час послідувало зближення його з новгородським єпископом Ніфонтом, який сміливо відстоював згодом його рукописання на Київському соборі.

Більш важке завдання чекало на митрополита Михаїла за два роки, після повернення в Київ. У 1136 р. мало не виникла війна між синами Володимира Мономаха: Ярополком, Вячеславом, Юрієм та Андрієм, з одного боку і між Олеговичами: Всеволодом, Ігорем і Святославом з іншого. Яблуком розбрату були міста: Переяславль і Володимир Волинський, на володіння якими одночасно пред'явили права та домагалися Мономаховичі і їх племінники Мстиславичі, підтримані зятем своїм, чернігівським князем Всеволодом Ольговичем і його братами. Але «чесний Митрополит Михаїл», як кажуть в літописі, пройшов з хрестом між рядами готових вступити в битву і не допустив кровопролиття, а князь Ярополк, в той же час, віддав Олеговичам володіння їх батька [146, арк. 6]. Таким же ангелом-примирителем з'явився митрополит Михаїл і в 1140 р., за смерті князя Ярополка, коли підступили до Києва з військовою раттю

Всеволод і Святослав Ольговичі, щоб вигнати з Києва В'ячеслава Володимировича, який по праву старшого брата зайняв Київський престол свого брата, на котрий бажав зійти тепер Всеволод, одружений на дочці Мстислава I. Вже війська Всеволода увірвалися в Поділля і стали запалювати двори в Копиревому кінці, на якому стояла Церква св. Симеона; але перед раттю з'явився митрополит Михайло і від імені В'ячеслава оголосив Всеволоду, що В'ячеслав, не бажаючи кровопролиття, поступається йому Києвом. Саме зречення В'ячеслава Володимировича від законних своїх прав на Київський престол, без сумніву, було наслідком архиєпископських умовлянь Митрополита, який проявив вже не раз турботу про примирення ворогуючих.

За винятком цих двох випадків, що закінчилися повним примиренням сторін, під час правління митрополита Михайла руською Церквою до самої смерті Всеволода Ольговича в серпні 1146 р., не було між руськими князями особливих міжусобиць, а, отже, не було і таких причин, які змушували б митрополита Михайла залишити свою першосвятительську кафедру, на якій він користувався такою повагою, що його слова зупиняли готових вступити в кровопролитний бій. Поставало закономірне питання щодо місця поховання митрополита Михайла. Всі митрополити першого періоду погребались в Київській Софії. Але для поховання опального та віддаленого в ув'язнення митрополита, звичайно, не могло бути місця в Київській Софії, на яку, притому, накладено їм інтердикт. Ще менш можливо було поховання його в Десятинній церкві, яку, за її положенням серед княжих палаців, потрібно вважати придворною великих князів. Але не могло бути особливої перешкоди до того, щоб мощі святителя, який 15 років обіймав Київську митрополичу кафедру, були покладені в почесній усипальниці ченців древнього часу в одній з печер монастиря преподобних Антонія і Феодосія, в якому він, ймовірно, і

помер. Митрополит Михаїл міг бути перенесений сюди і безпосередньо, після своєї смерті; могли бути і перенесені сюди його мощі через три роки після смерті його, саме в 1150 р., так як в цей час Юрій Долгорукий, вигнавши Ізяслава Мстиславича з Києва, звільнив новгородського єпископа Нифонта з ув'язнення в Печерському монастирі і дозволив союзнику своєму, Святославу Олеговичу, взяти з Київської Церкви св. Симеона мощі князя-ченця Ігоря Ольговича, який був невинно убитий киянами, прихильниками Ізяслава Мстиславича, і з зарахуванням до святих похований в чернігівському Спаському соборі «в теремі, тобто під балдахіном, для відкритого їх вшанування [146, арк. 6].

Монастирі здавна становили невід'ємну частину давньоруської повсякденності. Уже до кінця XIII ст. на Русі склалася система монастирів. Русь, прийнявши християнство з Візантії, разом з рештою церковної культури сприйняла і чернецтво, як невід'ємну її частину. До часу прийняття Руссю християнства візантійське чернецтво переживало черговий підйом. Ось чому чернецтво Русі відразу зайняло належне йому місце і міцно закріпилося в релігійному житті давньоруського суспільства. Далі монастирі стають символом добробуту князя або архієрея, звідси велике зростання числа так званих «ктиторських» монастирів, тобто обителей, що живуть на кошти титаря – мецената. І тільки лише з появою Печерського монастиря – обителі, заснованої російським ченцем можна говорити про початок власне руського чернецтва.

Важливим результатом дослідження стала розпочата вперше реконструкція обряду чернечого постригу в Стародавній Русі. Основними джерелами стали раніше не опубліковані монастирські статuti і давньоруські требники. Постриг в Стародавній Русі, так само як і до цього дня, складався з принесення обітниць чернечих, символічного постригу волосся і облачення у відповідний одяг. Однак в давньоруський період

постриг носив характер церковного таїнства, тому частиною давньоруського суспільства вважався рятівним сам по собі, без відповідних подвигів.

Інший важливий результат цього дослідження – реконструкція монастирського раціону. Відновлення системи харчування давньоруського монастиря демонструє високу ступінь її ритуалізації. Це пояснюється специфікою побутування харчової культури в монастирському середовищі, завжди підкреслено регламентованої, максимально ритуалізованою і досить консервативною.

Крім того, що монастир – це зібрання однодумців, які проводили свої дні в аскетичних працях, це ще і складний соціальний організм. Головою цього зібрання були священники, пострижені в ченці. Як керівники громад вони іменувалися «ігумени». Іноді ігумени найбільших монастирів Київської Русі носили титул «архімандрита». Для домонгольського періоду властива та особливість, що ігумени в цю епоху в більшій мірі виконували не тільки адміністративні, стільки пастирські функції. Лише пізніше, з ростом монастирських маєтків, пастирство перейшло до ченців-аскетів («старцям»), а ігуменство перетворилося в вищу адміністративно-господарську владу монастиря. Множинність різних сторін монастирського побуту породила необхідність введення численних допоміжних посад. Старшим з господарських питань був келар, з богослужіння – благочинний і т.д. Ченці, які керували різними галузями монастирського господарства, разом з ігуменом становили старшу братію, яка грала визначальну роль в житті монастиря. Таким чином, давньоруський монастир мав досить складну ієрархічну систему. Положення, яке займав кожен інок всередині цієї системи, цілком визначало не тільки його статус в монастирському соціумі, рід його занять, рівень особистого добробуту і навіть ступінь свободи пересування.

Інший важливий підсумок досліджень протоієрея Петра Лебединцева це висновок про те, що всі ці сфери чернечого побуту мали специфіку, як в порівнянні з сучасним їм побутом мирян, так і щодо побуту сучасного їм східно-християнського чернецтва. З одного боку, ченці Стародавньої Русі, усвідомлюючи свою особливість «інакшість», саме зовнішніми, побутовими особливостями підтримували цю видиму різницю. З іншого боку, не всі візантійські звичаї, навіть суто чернечі, прижилися на давньоруському ґрунті. Очевидно, це пояснюється тим, що давньоруські ченці, отримавши східно-християнську аскезу і богослов'я, асимілювали їх з урахуванням чисто слов'янських рис. Давньоруське чернече співтовариство являло складний структурований соціум, з суворою вертикаллю управління. При чому кожен чернець виконував певне завдання і займав строго фіксоване місце в цій структурі. Злагожденість і дисципліна були тими факторами, що дозволили давньоруському чернецтву в короткий термін зійти на організаційну та моральну висоту. Важливо відзначити ту обставину, що в давньоруський період основним джерелом монастирського доходу була не земля, як вважалося раніше, а добровільні пожертвування прихожан. Від ступеня прибутковості монастиря залежав рівень повсякденного добробуту кожного ченця.

Дослідження морального світу монастиря показало, що він сильно відрізнявся від навколишнього його давньоруського соціуму. В цьому і полягав сенс відмови від світу – створити в рамках монастиря близькі до ідеальних умови для здійснення аскетичних праць в ім'я порятунку душі. Саме перебування в обителі повинно було бути подвигом. На це було спрямоване все духовно-моральне життя обителі.

Незважаючи на внутрішню замкнутість, монастир ніколи не був ізольований від взаємодії зі світом. Так, давньоруські ченці, будучи духівниками мирян, безумовно, мали на них вплив. Виявляється це в

«прищепленні» давньоруському суспільству християнських, моральних ідеалів. Природно, що в такому випадку необхідне не стільки умовляння, скільки особистий приклад. І такий приклад був знайдений в особі давньоруського чернецтва. Швидше за все, саме ця обставина забезпечила такий промонашеський, аскетичний погляд всієї давньоруської християнської громадської думки. Чернець – духівник, збираючи «покаяльну сім'ю», служив і особливим консолідуючим елементом давньоруського суспільства.

Крім того, необхідно відзначити активну участь монастирів в суспільному житті соціуму. Ігумени і архімандрити, наприклад, діяли в якості політичних фігур, своїм авторитетом впливаючи на громадську думку. Монастирі займалися великою соціальною діяльністю, що охоплювала практично всі верстви населення.

Завдяки кропітким дослідженням протоіерею Петра Лебединцева, вдалося розкрити чимало темних плям, пов'язаних з історією давніх Київських споруд. Так, спираючись на знайдені джерела з історії міста (плани Києва XVII – першої половини XIX ст. і кілька «розписних списків» XVII – XVIII ст.), йому вдалося на протипагу широко поширеній на той час помилковій реконструкції плану укріплень середини XI ст., запропонувати нову, серйозно обґрунтовану, реконструкцію східної частини міста Ярослава. Архівні дослідження історика підтвердили також факт існування на місці давньої Десятинної Церкви в домогилянський період дерев'яної уніатської Церкви в ім'я Миколи Десятинного.

Зокрема, у «Київській старовині» ці розповіді вийшли під назвою «Рассказы старых людей о старых временах» [578]. Розповідь Лебединцева починається з переказів Бучинського – відставного прапорщика, котрий після відставки оселився у Білій Церкві: «Йому в 1854 р було вже 70 років. Він служив у російській армії при Олександрі I і Миколи I і дослужився до

чина прапорщика, а вийшовши у відставку, повернувся на батьківщину і доживав свій вік на батьківському попелищі. У нього зберігався реєстр прав і привілеїв, даних міщанам Білої Церкви польськими королями; у нього ж був якийсь зошит із записом про заснування Білої Церкви і замку. Зошит цей, за його словами, він отримав від старого польського жовніра, який, не маючи ніде пристанища, жив в руїнах Палієвої Церкви і харчувався милостинею. З цього то зошита і почерпнуті ним передані мені відомості» .

Ці записи цінні, перш за все, тим, що дуже точно передають дух епохи та відкривають історію українського народу в безпосередніх спогадах очевидців давніх подій. Записи протоієрея Петра Лебединцева можна назвати першим дослідженнями з усної історії України – методу історичного дослідження, який базується на розповідях учасників подій. Цінності матеріалу додавав той факт, що вони були надруковані через 30 років після того, як були зібрані.

Як краєзнавець, особливу увагу він приділяв вивченню історії м. Києва, про що склав ряд нотаток: «Население Киева в прошлом столетии», «Какая местность в древности называлась Ольговой могилой?», «Где находился киевский дом Саввы Туптала сотника?», «Еще одна из древнейших Церквей в Киеве», «Исторические заметки о Киеве», «О Копыреве конце г. Киева», «О местоположении древних киевских Церквей», «О планах г. Киева в XVIII веке» та інші [142, арк. 1].

Треба згадати ще один аспект його діяльності, а саме пам'яткоохоронна діяльність. У 1870 р. протоієрей Петро Лебединцев організував комітет зі спорудження в Києві пам'ятника гетьману Б. Хмельницькому (Додаток 3). Саме протоієрей наполягав, пам'ятник обличчям був звернений до Софійського собору. Однак, варто відзначити,

що через переслідування влади, зокрема доноси М. Юзефовича, П. Лебединцев 1881 р. вийшов з комітету.

Протоіерей Петро Лебединцев також входив певний час до міської думи, під час роботи в якій ініціював перейменування Бесарабської площі на площу Богдана Хмельницького.

Важливою була робота протоіерея з відновлення видатних церковних пам'яток. Так, П. Лебединцев очолював термінові роботи з виявлення та розчищення стінопису 12 століття у Кирилівській Церкві (Додаток Ж). 1874 р. обраний товаришем, тобто заступником, голови церковно-археологічного товариства при Київській Духовній Академії. На третьому археологічному з'їзді, що відбувався в Києві, П. Лебединцев головував у відділі церковних старожитностей. Статті Петра Лебединцева друкувались у збірниках «Труды Киевской духовной академии», «Труды Московского археологического общества», «Труды 3-го археологического съезда».

Уже відразу після його смерті піднімалося питання про необхідність створення повного покажчика наукових досліджень Петра Лебединцева. Справа ускладнювалася тим, що він часто підписувався псевдонімами або вигаданими ініціалами. Досі не було створено і цілісного дослідження його життєдіяльності. Всі дослідження стосувались окремих напрямків його роботи, або конкретних фактів з життя. Основний матеріал про життя Петра Лебединцева сучасні дослідники беруть з некрологів та спогадів сучасників, які були опубліковані після його смерті (Додатки И, Л).

Наукова цінність статей цих дослідників знижується тим, що в них простежується яскраво виражений суб'єктивний підхід авторів та фрагментарне використання документальних свідчень. Окрім того, в багатьох з них висловлюються припущення та наводяться неперевірені фактів. Певна упередженість мемуаристів була відзначена навіть редакцією тих видань, в яких публікувалися їх твори. Крім того, автори в

основному зупиняються лише на розгляді відомих аспектів діяльності Петра Лебединцева, майже не піднімаючи завісу його творчої лабораторії.

Очевидно, що праці про П. Лебединцева, опубліковані в друкованих виданнях, особливо в офіційних, пройшли прискіпливу цензурну обробку. З огляду на це, позбутися недоліків у висвітленні життєдіяльності одного з найвидатніших церковних діячів допоможе залучення документальних матеріалів, зокрема величезної рукописної спадщини протоієрея.

Формування інтелектуального та культурно-релігійного світогляду Петра Лебединцева відбувалось ще в дитячі роки під впливом священницької родини та викладачів закладів, у яких він навчався. Подолавши всі щаблі життєвого шляху вихідця з глибокої провінції, він дуже добре розумів, що саме потрібно для духовно-інтелектуального розвитку українського народу.

Слід відзначити, що протоієрей вивчав не лише минуле м. Києва, але й історію Київської єпархії. На всіх посадах, які він обіймав, Петро Лебединцев завжди займався історичними розвідками та дослідженням фактів. І він не просто досліджував історію рідного краю, а намагався її всіляко популяризувати, свідченням чому є його численні статті та праці в багатьох газетах та журналах. Протоієрей об'їздив усі без винятку монастирі Київщини і побував у багатьох архівах, розшукуючи потрібні документальні свідчення. В азарті наукового пошуку він не зупинявся перед недозволеним. «Піймав документ в Білій Церкві, який під великим секретом зберігався у мужиків. Сам боюсь його тримати ... Це значить – заслужив довір'я!» – писав він в Одному з листів до брата [98, арк. 2].

Зрозуміло, що така бурхлива діяльність не могла минути без сліду. Залишилася велика кількість поточних записів протоієрея Петра Лебединцева, які є своєрідним літописом Київської єпархії XIX ст. та певною мірою інших періодів. Серед цих рукописів можна виділити три

великі групи; чернетки наукових праць (опублікованих і неопублікованих), службові записи і особисте листування. Певну їх частину протоіерей Петро Лебединцев заповів Київській Духовній Академії, а решта розпорошена по багатьох фондах кількох архівів. Велика частина з них – маловивчені або не вивчені зовсім. Опублікованими в ХІХ ст. була абсолютна більшість наукових праць і невелика частина листів.

Таким чином, наукова діяльність протоіерея була цілковито спрямована на дослідження національної культури та минувшини. Загалом вона відбивала ті процеси та тенденції, які сприяли утвердженню ідеалів християнства. Окрім того, праці протоіерея Петра Лебединцева були в цілому спрямовані на підтримку діячів культури освіти та науки. Слід відзначити, що саме завдяки Петру Лебединцеву відновили існування чимало церковних традицій Київщини, які нагромаджувалися століттями. Протоіерей Петро Лебединцев, як патріот Батьківщини, спрямував свою діяльність на збереження історичної складової православ'я на теренах України. Його статті, що збереглися як в рукописному, так і в друкованому варіантах, завжди носили гострий полемічний характер. Вони були відповіддю на спроби влади привести церковне життя єпархії до світських зразків.

4. 2 Науково-археологічна діяльність протоіерея Петра Лебединцева

Теми наукових досліджень протоіерея Петра Лебединцева стосувались спірних та актуальних історичних питань, які виникали у науковому та церковному середовищі України. Період його перебування на посаді кафедрального протоіерея Софійського Собору припав на час,

коли українське суспільство було особливо зацікавлене в дослідженні стародавньої національної святині. Робота протоієрея Петра Лебединцева по дослідженню Софії Київської була фактично продовженням праці митрополита Євгенія (Болховитінова), котрий склав опис Софійського собору у 1825 р. Фактично праці митрополита Євгенія (Болховитінова) значною мірою вплинули на проблематику досліджень протоієрея Петра Лебединцева. Це простежується у його наукових публікаціях. Протягом майже трьох десятиріч, упродовж яких протоієрей Петро Лебединцев перебував на посаді настоятеля Києво-Софійського кафедрального собору. Він неодноразово здійснював детальні дослідження цієї унікальної давньоруської пам'ятки. Не вдовольняючись самостійними обстеженнями храму, дослідник залучав до цієї дуже важливої справи відомих київських і заїжджих фахівців. Зокрема над роботами по дослідженню старовинних фресок Собору працювали А. Прахов та М. Врубель [93, арк. 1].

Обстеження Києво-Софійського собору провадилися здебільшого з нагоди реставраційних робіт, головним ініціатором яких був Петро Лебединцев. Улітку 1881 р. він виступив з ініціативою відновити зруйновану на початку XVII ст. паперть із західного боку собору і відкрити у східній паперті одну з трьох закладених у пізніший час арок. Особливу увагу Києво-Софійському собору приділяло також Церковно-археологічне товариство, діяльним членом якого, впродовж майже чверті століття, був протоієрей Петро Лебединцев.

У 1878 р. на території Києво-Софійського собору при проведенні будівельних робіт був знайдений скелет людини з предметами побуту. Протоієрей Петро Лебединцев оглянув знахідку й склав звіт, зробивши висновки щодо її походження: «Знахідка на території Софії. На дворі Києво-Софійського Собору, між вежею і темним собором, для побудови кам'яного флігеля, - на глибині 4-х аршин, в глині, що отримала щільність

материка, виявився шар, наповнений вугіллям і обвугленими залишками дерева, товщиною до 2-х вершків» [78, арк. 17]. Протоієрей Петро Лебединцев зауважив, що в цьому шарі знайдені: череп людський із залишком інших кісток, залізні, з'їдені іржею стремена від сідла і невеликий кинджал з рукояткою, праворуч від цього місця на тій же глибині видно було перемішане з землею вугілля, з залишком між ними кісток. Можна вважати, що тут до часів християнства було влаштовано вогнище, на якому спалений хтось із начальників місцевого племені, трохи південніше від кострища також в шарі глини, що отримала щільність материка, знайдені залишки людського кістяка і при них зеленого скла плоскої форми пляшка, наповнена рідиною до половини, закупорена свинцем. При розкритті пляшки рідина виявилася звичайною водою, знайдені предмети надаються музею університету св. Володимира» [78, арк. 19].

Науковий доробок протоієрея Петра Лебединцева стосовно історії Києво-Софійського собору містить багатий фактаж, який базується на даних писемних джерел, спогадах очевидців та власних спостереженнях і дослідженнях. Вони відзначаються ґрунтовністю та серйозним науковим підходом і є продовженням, а в багатьох випадках завершенням роботи митрополита Євгенія (Болховитінова). Період досліджень протоієрея Петра Лебединцева Софійського собору припав на період масштабної реконструкції Собору. Перша фаза відбулась у 40-х р. XIX ст., друга - на початку 80-х р. XIX ст. Вона передбачала відновлення паперті, влаштування опалювальної системи та промивання сонцевського живопису. Саме тоді у Києві оселився відомий художник, історик, громадський діяч, патріот України професор А. Прахов. Він у 1884 р. з дозволу протоієрея Петра Лебединцева та під його наглядом піднявся на риштування під центральною банею Софії Київської [601, с.195]. Йому

пощастило відкрити нові, раніше невідомі мозаїки. Присутній при роботах протоієрей Петро Лебединцев склав детальний звіт про цю подію, у тридцятих роках ХІХ ст., за часів митрополита Євгенія (Болховітінова). Головний купол, собору був розписаний новим живописом. На ньому були такі зображення: на самому дні купола Спаситель, що благословляє обома руками, і в хмарі від нього виходить Св. Дух. Під образом, по стінках купола 7 архангелів: Михайло з мечем в одній руці і прапором в іншій, Гавриїл з гілкою лілії, Рафаїл з алавастром, Уриїл із запаленими свічками, Салафіїл з чотками та Іегудіїл з вінцем між архангелами, нижче архангелів - собор дев'яти чинів ангельських, що оточують і підтримують престол Вседержителя, ще нижче між 12 вікнами на простінках, 12 апостолів, які стоять на 12 старозавітних і апокаліптичних каменях (Вих. XXVIII, Апокал. гл. 21). Під кожним з апостолів, були золоті зірки, в середині їх вогненні язики, а під ними напис: «На голові вінок від дванадцяти зірок (Апокал. Гл. 12) [93, арк. 1]. У звіті протоієрея зазначається, що при поновленні Києво-Софійського собору в 1843–1863 р., кам'яний купол знову розписаний ієромонахом Іринархом по малюнку академіка С. Солнцева, якому було довірено керівництво роботами з відновлення собору. У цей час зображені: в дні купола замість Вседержителя Бог Отець, під ним 4 шестокрилаті серафими, 2 ангели, що тримають нерукотворний образ Спасителя і 2 ангели, які тримають земну кулю; нижче - архангели: Гавриїл, Рафаїл, Уриїл, Салафіїл, Іегудіїл, Варахіїл і Ієреміїл. 12 апостолів між вікнами ліхтаря переписані наново [93, арк. 1].

Протоієрей Петро Лебединцев додає, що описує подорожі антіохійського патріарха Іоакима, який відвідав Київ в 1653 р. Відомо стало, що весь купол Києво-Софійського собору був мозаїчний і що в другій половині ХVІІ століття на ньому були зображені: Господь

Вседержитель з ангелами і 12 апостолами і по кутах (на вітрилах) по 1 євангелісту. «Все це, пише супутник патріарха диякон Павло, прикрашено царською мозаїкою, золотистою, з дивовижними візерунками, з грецькими написами, так само, як і 4 арки, на яких лежить купол» [93, арк. 1].

Коли і ким вперше замальовані ці мозаїки немає свідчень. За повідомленням протоієрея Петра Лебединцева князь Голіцин у своїй подорожі по Півдню України в 1807-му році пише, що він їх бачив і ними захоплювався. На жаль, він не поймає зображень, бачених ним в куполі, так що з'являється сумнів, відносяться його слова тільки стосовно мозаїчного зображення євангелістів на вітрилах і мучеників на вівтарних арках, тим часом як в куполі могли бути вже живописні зображення, зроблені раніше, бути може, ще в 1718 р, при розписі стін собору, масляними зображеннями на місцях колишніх забілених фресок [598, с. 162].

Протоієрей Петро Лебединцев дає в своєму звіті детальний опис соборного купола при висоті до 12 сажнів. Від церковної підлоги важко розглянути, що ховається під олійним живописом купола. Видно було тільки шорстку поверхню цього живопису та капелюшки цвяхів, якими прикріплена древня штукатурка. Але з цього можна зробити висновок лише про те, що древній купол вцілів, а не облаштований знову митрополитом Петром Могилою, як вважали деякі. Випадкова обставина не тільки затвердила з безсумнівною це припущення, засвідчила, що під декількома шарами пізнішого живопису збереглися первісні мозаїчні зображення часів Ярослава. Надгробок великого князя Ярослава, тобто не надгробок, а сама труна, яка складається з двох цілісних шматків мрамора: нижнього – труни і верхнього – кришки у вигляді двосхилої покрівлі. Цементом замазано щілину, де кришка нещільно прилягає до гробу. У листі до М. Максимовича П. Лебединцев писав, щокби важелем підняти

кришку, масивну, вагою пудів 100, то побачили б останки Ярослава Володимировича (Додаток Г1). Прибудова Георгіївська освячена. Свідчення літописів, що Ярослав був похований в Георгіївському приділі – підтверджено. Є закладені двері, якими проходили з Георгіївського приділу в Володимирський пристінок, де престолу при Ярославі не було.

У 1881 р., вперше з часу оновлень собору в 1843–1845 рр., розпочато миття настінного живопису. Облаштовані для цієї мети підмостки дали можливість оглянути ближче внутрішнє оздоблення головного соборного купола. Першим дістався туди відповідальний за оновлення фрескового живопису в головній церкві Києво-Кирилівського монастиря, професор А. Прахов.

Оглянувши стіни, він припустив, що під малярським живописом цього купола і його позолотою повинні були бути сховані залишки стародавньої мозаїки. Подальше ретельне дослідження купола і обережне прочищення пізніших нашарувань в різних частинах нинішніх зображень цілком підтвердили здогадку Прахова [597 с. 560 – 567].

Стародавні мозаїчні зображення виявилися майже у всьому куполі, а саме: в центрі купола, в колі, Господь-Вседержитель, поясне зображення зі збереженими по боках літерами С і Х; нижче його один цілісний ангел, правіше його частина іншого ангела, нижче їх у двох прольотах між вікнами два апостоли, що збереглися приблизно від пояса вгору, і над одним з них виразний напис. Помічено притому, що новітній живопис не наслідує давній мозаїчний. Протоієрей Петро Лебединцев з Праховим, при участі членів церковно-археологічного товариства при київській духовній академії, а також губернських і єпархіальних архітекторів провели величезну роботу по приведенню мозаїки в належний стан [93, арк. 2].

Церковно-археологічне товариство не знайшло жодних перешкод до очищення стародавніх мозаїчних зображень від шарів олійного живопису і

до розкладів інших частин згідно зі збереженими мозаїчними. Постанову про це затверджено митрополитом київським Іларіоном 20 липня. І тоді реставратори приступили до повного очищення древньої мозаїки під керівництвом професора Прахова [93, арк. 1]. Відкрито було вже цілком зображення Господа Вседержителя і ангела, з величними крилами, що йдуть до самих ніг. Лебединцев стверджує, що саме це зображення збереглося якнайкраще, у всій цілісності і свіжості кольорів. Поверх того, коли очистили від шарів олійного живопису цілісне зображення пророка Софонії вище лінії іконостаса, на лівій від глядача стіні вівтарної дуги, підтримуючої купіль, то під ним виявилось мозаїчне зображення старозавітного Аарона в первоснященницькому одязі, прибраному камінням та мозаїчним написом [93, арк. 3]. Значення робіт Петра Лебединцева для культури та історії України другої половини XIX ст. було просто величезним. Ця робота дозволила дослідити стародавню святиню Київської Русі, а також по новому відкрити її для українського народу саме в роки національного відродження, що було дуже важливо для майбутнього становлення української культури та свідомості.

Перебуваючи на посаді настоятеля церкви Спаса на Берестові, протоієрей Петро Лебединцев розкрив стародавні фрески, розміщені під шаром нового живопису. У своєму звіті він написав, що помітна в настінному живописі Києво-Печерської Успенської церкви схожість з обрисами фрески Києво-Софійського собору. Протоієрей Петро Лебединцев припустив, що під двома шарами пізнішого живопису можуть зберігатися фрески періоду створення храму, спорудженого рівноапостольним великим князем Володимиром 24-го травня. Для того, щоб підтвердити свою здогадку протоієрей Петро Лебединцев запросив священика Йосипа Желтоножського. Хоча він в той час працював над оновленням фресок Києво-Софійського собору. Для зняття шарів нового

живопису на зображеннях святителів Ієрофея і Мефодія у вівтарі і св. Ефимія біля дверей правого бокового вівтаря, було використано промивання особливою рідиною. Після цього відкрилися добре збережені зображення тих же святих. Нариси всього настінного живопису дають підставу думати, що фрески знаходяться на всіх внутрішніх стінах і склепіннях церкви, і що вона може бути реставрована в тому вигляді, в якому була за днів св. просвітителя Русі» [54, арк. 1–2].

Після відкриття фресок протоієрей Петро Лебединцев спробував розпочати справу з їх відновлення. Для цього він надіслав запит до Київської археологічної комісії запит з проханням дозволити зробити відкриття та відновлення фресок на суму, яка асигнувалась товариством для відкриття київських старожитностей. Але допомоги він не отримав, через відсутність коштів [54, арк. 3]. Щоб довести чиновникам, що церква ця в цілому й зокрема віднайдені фрески мають важливе історичне значення для Києва, як столиці стародавньої Русі. Протоієрей Петро Лебединцев пише наукову статтю, детально дослідивши та виклавши історію Церкви Спаса на Берестові (Додаток В). У своїй статті протоієрей Петро Лебединцев зробив акцент на тому, що Церква Спаса на Берестові є однією з найстаріших у Києві, а відповідно є перлиною української православної церкви. Петро Лебединцев довів, що Берестовим називалася в давнину місцевість цієї церкви тому, що вона була покрита берестовим лісом, серед якого перебував заміський князівський палац з церквою св. Апостола. Це було улюблене місце перебування князів Володимира, Ярослава та Володимира Мономаха. Св. Володимир тут і помер 15 липня 1015 р. [599, с. 8].

Протоієрей Петро Лебединцев доводить, що церква св. Спаса з монастирем при ній стає відомою з кінця XI століття. Протоієрей Петро Лебединцев складає цінний перелік ігуменів, які служили в Церкві. У

переліці ігуменів, протоієрей Петро Лебединцев згадує ігуменів Германа, який брав участь в 1072 р. при перенесенні мощей св. мучеників Бориса і Гліба, Луку, поставленого в 1185р. в єпископи міст Ростова і Володимира. В переліку згадується Петро Аскерович, присутній в 1231 р. при посвяченні в св. Софії Київського ігумена Кирила в єпископи Ростова [599, с. 9]. Окрім того, протоієрей Петро Лебединцев зазначив, що у церкві св. Спаса на Берестові були поховані в 1138 р. дочка Володимира Мономаха Єфимія Володимирівна, а в 1157 р. – його син князь Юрій Долгорукий, а пізніше, у 1172 р. – онук Володимира Мономаха князь Гліб Юрійович [599, с. 9].

У своїй статті протоієрей Петро Лебединцев науково спростував поширену в ті часи думку, що церква була побудована князем Володимиром. Про це говорили Афанасій Кальнофойський, чернець Печерської лаври у своїй книзі Тратургима та митрополит Петро Могила в написі, зробленому слов'янськими літерами над вхідними дверима зсередини церкви, створення церкви Спаса на Берестові [599, с. 9]. Протоієрей Петро Лебединцев зауважив, що в літописах до 1072 р. не згадується церква і про побудову її св. Володимиром свідчень немає. Протоієрей Петро Лебединцев довів, що церква Спаса на Берестові побудована Володимиром Мономахом, оскільки вона стала усипальницею його доньки, сина й онука [599, с. 9]. До початку ХУІІ ст. від стародавньої Спаської церкви залишалися лише руїни, про які Кальнофойський так говорить: «По дорозі од Печерського монастиря на північ проходять повз Спаський кут, тобто повз Спаську церкву, яку створив св. Володимир, але від неї вціліли лиш стіни, руїни її покривають землю» [599, с. 9]. На малюнку Києва, який було надруковано у книзі Кальнофойського, Спаська церква зображена при одному маленькому куполі, ледь видному за передньою, прямолінійною стіною. Митрополит Петро Могила (1632–1647

р) відновив Спаську церкву і розписав її стіни перстами грецькими грецьких художників, як свідчить напис над входом з притвору до церкви, зроблений грецькою в'яззю [599, с. 10].

Дослідивши більш детально саму церкву, протоієрей Петро Лебединцев виявив, що від давньої церкви вціліла тільки західна частина з двома прибудовами з боків, з яких у південному містилися сходи, які йшли навколо кам'яного стовпа і вели в башту, в іншому – північному – була хрестильня або ризниця. Підставка стовпа, навколо якого йшли сходи, вціліла під підлогою. Митрополит Петро Могила до уцілілої західної частини прилаштував із стародавньої цегли три вівтаря зі склепіннями і середній вівтар в ім'я Преображення Господнього розписав грецьким живописом, оновив й фрески в Коробовому зводі стародавньої частини. Тобто, фресковий живопис древній, доказом служать вцілілі під дахом фрески янгола на уламках стіни південної межі. У 1814 р. до реставрованої Петром Могилою Спаської церкви прибудована кам'яна дзвіниця і невеликий Могилинський притвор замінений великим, ставши значним доповненням до самої церкви, але при цьому весь стародавній живопис перемазаний грубим малярством з чорним фоном. Петро Лебединцев зауважив, що на момент його вступу на посаду настоятеля цієї церкви, вона була схожа на темний підвал, оскільки високий іконостас щільно прилягав до самого зводу вівтаря, перегороджений був і доступ світла з вікон вівтаря, а в середній частині храму не було вікон [599, с. 10].

Саме завдяки науковому обґрунтуванню необхідності реставрації протоієрей Петро Лебединцев зумів виклопотати через Київського і Подільського воєнного генерал-губернатора допомогу на суму 4.500 крб. із сум міністерства внутрішніх справ на реставрування чудового іконопису цього храму. Під головуванням протоієрей Петро Лебединцев, церковного старости, поміщика Степана Івановича Лашкевича і священника Йосипа Жолтоножського, який разом з тим був і виробником іконописних робіт,

були зроблені реставраційні роботи в 1863–1865 рр. При цьому на суму до 1500 крб. пожертвувану Лашкевичем, був облаштований новий одноярусний іконостас, зроблені нові дубові двері у всі прибудови і покладено нову підлогу в середній частині Преображенської церкви, замість підлоги із залізних плит, покладених в притворі [54, арк. 10]. Тоді ж, при зниженні підлоги всієї церкви до стародавнього рівня, дещо знижений кам'яний престол Спаського вівтаря, через зняття на 5 аршин верхньої частини цегляної кладки. При знятті кладки, під срібною напрестольною дошкою виявилася мармурова, полірована дошка, а під нею невелика червоного шиферу плита, вкладена у верхній шар, з невеликим поглибленням, в якому знаходилися в срібній шухлядці св. мощі, залиті воскомастикою. На верхній дощечці цієї скриньки викарбуваний хрест і слова 1643 р. Все це залишили, як було, на своєму місці [599, с. 8].

При огляді ґрунту всередині фундаментів виявилися: 1) у північній і південній стінах, позаду криласів, дві труни, в яких ще цілі були шматки одягу, в першому – червоної матерії, а в останній – церковної парчі; 2) у північній половині стародавнього престолу, біля західної стіни, дерев'яні труни одна на іншій, у південній половині засипана землею з щебенем яма на всю ширину притвору; під аркою на середині церкви, на глибині півтора сажні, 2 скелети, на голови яких надіті круглі клобучки з білої повсті; 3) у північній стіні - північної, Володимирської межі, під нішею, високий склеп або печерний хід, з якого можна було діставати тільки чорний піл або туф; 4) під підлогою круглого, Космодаміановського бокового вівтаря, відкрито, як сказано вище, підставка круглого стовпа стародавньої кладки [599, с. 12].

Цінним, саме з точки зору української історичної науки, є опис протоієреєм Петром Лебединцевим речей, які зберігались в церкві в ті часи: 1) срібний восьмиконечний хрест з литим розп'яттям на ньому і з карбованим на зворотному боці зображенням хрещення Господнього, під

яким герб м. Петра Могили та літери: П. М. М. К. А. І., тобто: «Петро Могила, митрополит київський, архімандрит печерський». Внизу напис: «Сей хрест сотворити повелів смиренний Петро Могила, архієпископ і митрополит київський во славу розп'ятого Христа і дав його до храму Преображення Його на Берестову його ж сам розорений оновили в 1640 р.» [599, с. 12]. Євангеліє на престольне друковане у Львові 1636 р., оправлене в зелений оксамит і срібні бляхи, з гербом Петра Могили на верхній круглій сріблястій блясі і з наступним написом на нижній блясі: «Во славу Христа Бога, в пам'ять себе і батьків своїх Петро Могила, архієпископ і митрополит київський, в літо 1641» [599, с. 12]. Оксамитова священницька риза з опліччям, на якому вишиті золотом Ісус Христос з майбутніми Божою Матір'ю і св. Іоанном Предтечею і 10 апостолами, по 5 на кожній стороні, епітрахиль в цій ризі малинового оксамиту, по якому вишиті 2 херувима і 8 святих ликів, по два в ряд. Внизу підпис: «сія епітрахиль створена 1653» [599, с. 12].

Протоіерей Петро Лебединцев намагався максимально досягнути масштаб надбань українського культурного простору, приділяв увагу й іншим київським культовим пам'яткам. Так, на початку 1880-х рр. він очолював комісії Церковно-археологічного товариства, які займалися дослідженням залишок давнини у Троїцькій надбрамній церкві й відкриттям фрескових розписів у Києво-Кирилівському храмі, а в 1886 р. він був членом двох спеціальних комісій, які обстежували і приймали рішення щодо подальшої долі внутрішнього живопису Успенського собору Києво-Печерської Лаври (Додаток Ж).

Протоіерей Петро Лебединцев спільно з митрополитом київським Філаретом (Амфітеатровим) виступили з ініціативою збудувати в м. Києві Володимирський собор (Додаток В). П. Лебединцев був куратором процесу будівництва, а особливо оздоблення собору. Протоіерей ретельно підбирав майстрів розпису храму, залучаючи художників провідних мистецьких шкіл з різних країн Європи. Відповідальним архітектором

П. Лебединцев обрав О. Беретті, а виконавцями розпису інтер'єру храму були митці В.М. Васнецов і М.В. Несторов. Зокрема, М. Несторов у своєму листі відзначав, що «немає більшого ворога для художників, ніж протоієрей Лебединцев, тому що цей так ретельно перевіряє і підбирає стилі розпису, що ми повинні підкорюватись йому. Стиль розпису храму повинен чітко відповідати євангельській тематиці та канонічним нормам [186, арк. 98].

На посаді голови Церковно-археологічного товариства, яку протоієрей Петро Лебединцев займав протягом тривалого часу, він брав участь у вирішенні всіх найважливіших питань з дослідження, реставрації, ремонту або демонтажу православних храмів не тільки Києва, а й найближчих до нього єпархій. За результатами цих досліджень ним було прочитано кілька рефератів на засіданнях київських наукових товариств і написана ціла низка статей, які й сьогодні становлять значний інтерес для науковців. Відомості про початок Києво-Печерської Лаври свідчать: 1) в «Оповіданні, чому Печерський монастир» ченця Печерського монастиря, в підписі названого «Нестером»: 2) в «Житті преподобного Феодосія Печерського», написаному преподобним Нестером, ченцем печерським, і в його «Оповіданні про перших чорноризців Печерських» і 3) в «Літописі», що приписується тому ж преподобному Нестору, автору життя преподобного Феодосія. Нарешті, за повідомленням Петра Лебединцева, відомості про перші часи Печерського монастиря знаходяться ще в Печерському Патерику, до складу якого увійшли: 1) сказання, чому монастир прозався Печерським, житіє преподобного Феодосія і повість про перших чорноризців печерських; 2) послання Симона, єпископа Суздальського, до колишнього печерського ченця Полікарпа про створення Великої Печерської церкви і про 10 подвижників печерських: Онисифора, Євстратія, Никона Сухого, священомученика Кукшу, Опанаса затворника, Миколу Святошу, попа Тита, диякона Евагрія, і 3) послання ченця Полікарпа до печерського архімандрита Акіндіна про 13 інших

ченців печерських: Микиту, Лаврентія, Агапіту, Лаврентія чудотворця, Іоана затворника, Мойсея Утрина, Прохора Лебедніка, Марка гробокопача, Феодора та Іоанна, Спиридона просфорників, Аліпія іконописця і Пимена Постніка. Цей початковий рукописний патерик відрізняється від друкованого патерика, виданого вперше у XVII столітті, головним чином тим, що в ньому випущені з послань Симона і Полікарпа звернення Симона до Полікарпа і Полікарпа до Акіндіна для того, щоб з двох послань скласти одну книгу. У своєму викладі початкової історії Києво-Печерської Лаври протоієрей Петро Лебединцев суворо дотримується першоджерел: «Сказання, чому прозвася Печерський монастир», «Життя преподобного Феодосія Печерського» і літопису, відомого під ім'ям Нестеровим, по Іпатському списку 2-ї половини XI і 1-ї половини XII століття, користуючись при цьому посланнями Симона і Полікарпа, що жили в XIII столітті.

Твори протоієрея Петра Лебединцева, як історика, хоча й численні, але, як правило, невеличкі за обсягом, проте, в його літературній спадщині є і декілька досить значних монографій. Це, насамперед, «Описание Киево-Софийского собора» та наведена далі робота «Киево-Печерская Лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии».

Взагалі, серед науково-дослідницьких інтересів протоієрея Петра Лебединцева найважливіше місце завжди посідав Києво-Софійський кафедральний собор. Він збирався повністю перелаштувати цей храм у давньоруському стилі, але тяжка хвороба завадила втіленню цих планів.

За словами протоієрея Петра Лебединцева, надрукований «Розписний список» складено у вересні (число не означено) 1700 р. при передачі воєводою князем Петром Івановичем Хованським київської фортеці новопризначеному воєводі, генерал-майору Юрію Андрійовичу Фамендіну.

Цей документ містить в собі докладний опис простору фортеці, її тогочасного стану і зроблених починок; перерахування кріпосного

гарнізону, з розподілом по роду служби та найменуванням начальницьких осіб; опис наказової палати та її архіву; обчислення та опис бойових гармат, бойових припасів до них; перелік дворів, зайнятих людьми служивих; вказівка на стан грошової скарбниці, хлібних і соляних складів, кружечного двору, де проводився продаж спиртних напоїв, аптеки та ін.

Крім «розписного списку» 1700 р., протоієрей Петро Лебединцев вказав на інший, більш ранній, що відноситься до 1695 (7203) р., з якого наводить кілька цитат р Оглоблин у своєму дослідженні про «Провінційні архіви» у XVII ст. Список перебуває тепер у Московському архіві Міністерства юстиції. Ймовірно опис міста в ньому зроблено ґрунтовніше, а перелік зберігалися в архіві Київської наказовий палати документів докладніше настільки, що дає автору можливість витягати цілі документи, напр., «Указну грамоту о гонцах». «Розписний список» 1695 р. представляє інтерес ще й тому, що до того ж року відноситься і план Києва, наявний у головному московському архіві Міністерства закордонних справ і скопійований художником Струковим для Київської археографічної комісія, яка передбачала видання цілої серії планів, як найважливішого і точного матеріалу для історичної топографії Києва. Видання це вимагало величезних витрат, що далеко перевищували скромні кошти комісії, а тому й було відкладено на невизначений час [581, с.30].

Отже, науково-археологічна діяльність видатного пастиря була достатньо плідною. Протоієрей Петро Лебединцев був одним з членів-засновників двох найвідоміших київських історичних товариств – Нестора Літописця, організованого при Київському університеті св. Володимира, і Церковно-археологічного, що діяло при Київській Духовній Академії. На посаді товариша, тобто заступника голови останнього, він перебував з 1874 по 1883 рр., а також з 1889 по 1896 рр. Визнаючи видатну роль протоієрея Петра Лебединцева у формуванні вітчизняної історичної науки, а також в

організації народних шкіл у Київській губернії, його було обрано почесним членом Київської Духовної Академії і Київського університету св. Володимира. Серед основних заслуг протоієрея є організація наукового вивчення та реставрація фресок і мозаїк Софії Київської та Кирилівської церкви, дослідження церковної історії, зокрема маловідомих її питань часів Київської Русі.

Значний внесок П. Лебединцев зробив у розвиток галузі шевченкознавства. Він виявив нові факти з ранніх років життя митця, дані про поховання Т. Шевченка. Священнослужитель особисто сприяв поховальній процесії поета в м. Києві.

Таким чином, наукові та богословські дослідження протоієрея Петра Лебединцева були спрямовані на вивчення християнської культури та історичного краєзнавства. Його статті, що збереглися як в рукописному, так і в друкованому варіантах, завжди мали гострий полемічний характер. Вони були відповіддю на спроби влади привести церковне життя єпархії до уніфікованих світських зразків.

Протоієрей Петро Лебединцев був одним з членів-засновників двох найвідоміших київських історичних товариств – Нестора Літописця, організованого при Київському університеті св. Володимира, і Церковно-археологічного, що діяло при Київській Духовній Академії. Визнаючи видатну роль протоієрея Петра Лебединцева у формуванні вітчизняної історичної науки, а також в організації народних шкіл у Київській губернії, його було обрано почесним членом Київської Духовної Академії і Університету св. Володимира. Старання священника Петра не залишилися непоміченими також світськими і духовними властями. Так, зокрема, його було нагороджено орденом св. Анни I ступеня і високою церковною нагородою – правом носіння митри.

Головним об'єктом наукової діяльності П.Г. Лебединцева були київські церковні пам'ятки. Маючи на меті підготувати матеріали для створення повної і точної історії Київської єпархії, він багато часу приділив вивченню тих архівів, де б вони могли зберігатися. Ось їхній неповний перелік: синодальний, сенатський, головного штабу інженерного управління в Санкт-Петербурзі, архівних фондів Міністерства іноземних справ і Міністерства юстиції в Москві, матеріалів різних церков і бібліотек як київських, так і тих, що були за межами міста. Результатом цих досліджень стала публікація матеріалів переважно з історії київської єпархії та Православної Церкви в Україні.

Значення опублікованих протоієреєм Петром Лебединцевим праць для історичної науки визначається тим, що їх автор, зібравши значний масив історичних свідчень з окремих питань, зміг виокремити ті документи, які подавали маловивчені аспекти досліджуваних проблем. Отож, одні документи, віднайдені Петром Лебединцевим, доповнюють добре знані історичні свідоцтва, інші ж — висвітлюють маловідомі історичні епізоди з життя єпархії.

Наукові дослідження П. Лебединцева та матеріали, зібрані протоієреєм, досить широко використовували численні фахівці. Зокрема, на них посилалися у своїх творах митрополит Макарій (Булгаков) і відомий вчений М.Костомаров.

Плідна дослідницька та науково-організаційна діяльність П. Лебединцева сприяла не лише вивченню малодосліджених сторінок з історії церкви, але й відновленню пам'яток Київщини.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено дослідження діяльності Київського протоієрея П. Лебединцева, яке виявилось в узагальненні джерельних досліджень, виявленні чинників формування його світоглядних позицій, висвітленні основних напрямків та результативності релігійно-просвітницької, освітньої, адміністративної та наукової діяльності. Визначено внесок П. Лебединцева в розвиток релігійного та суспільного життя Київської єпархії.

– Аналіз наукової літератури з проблем вивчення історії української церкви, освіти і їх найвидатніших персоналій засвідчив відсутність в українській та зарубіжній історіографії комплексного наукового дослідження з проблем педагогічної, релігійно-просвітницької, адміністративної та наукової діяльності протоієрея П. Лебединцева. Джерельна база дисертації, представлена архівними джерелами з 4 архівних установ України, документальними збірниками, мемуарами та епістолярною спадщиною, періодичною пресою, є науково достовірною і достатньо репрезентативною для висвітлення багатогранної діяльності П. Лебединцева.

– Основними чинниками, які вплинули на формування світогляду та духовний розвиток П. Лебединцева, були традиції Православної Церкви, родинне виховання, оточення, освіта. Великий вплив на еволюцію світогляду протоієрея справили навчальний процес у Київській Духовній Академії, її професорсько-викладацький склад та активна громадянська позиція відомих громадських і церковних діячів, з якими майбутній священик близько спілкувався і співпрацював.

– Достатньо плідною була просвітницька діяльність протоієрея Петра Лебединцева. Вважаючи пріоритетним напрямком своєї просвітньої діяльності сприяння розвитку духовної й світської освіти, протоієрей усіляко підтримував як вищі, так і середні навчальні заклади подібного

спрямування, що діяли на території України. Визначаючи одним з пріоритетних напрямів своєї освітньої діяльності сприяння поширенню початкової народної освіти, Петро Лебединцев зробив великий внесок у розвиток церковнопарафіяльних шкіл. Його всебічне опікування полягало у відкритті нових навчальних закладів, розробці апарату благодійної допомоги, який включав громадські товариства, братства, приватних осіб, здійснення заходів для підготовки вчительських кадрів для церковнопарафіяльних шкіл. Окрім того, спадщина Петра Лебединцева в просвітницькій сфері має дуже велике значення для духовно-морального виховання сучасної молоді, освіти й катехізації Православної Церкви.

– Будучи почесним членом багатьох освітніх товариств та установ держави (церковно-археологічного товариства при Київській Духовній Академії, Київської тимчасової комісії впорядкування стародавніх актів, Імператорського товариства любителів стародавньої писемності, Товариства любителів духовної просвіти тощо), П. Лебединцев всіляко підтримував їх літературну та наукову діяльність, надаючи матеріальну підтримку на видання праць та сприяв їх поширенню в межах єпархії.

Важливим напрямком діяльності протоієрея було вивчення історії Київщини. Маючи змогу вивчати документи та архівні матеріали, він проводив величезну роботу щодо вивчення історії рідного краю, яка знайшла відображення в його монографіях і статтях, змістом яких була історія Київщини в цілому і Київської єпархії зокрема. Обіймаючи посади настоятеля тієї чи іншої церкви, протоієрей неодмінно проводив на території святині археологічні розкопки. Ця робота була спрямована на встановлення справжнього віку церковних будівель та особливостей їх побудови, етапів розвитку. Саме завдяки записам протоієрея Петра Лебединцева збереглись свідчення про фрески на стінах Софійського Собору, які зберігались на стінах до початку ремонту. Вивчення протоієреєм П. Лебединцевим сторінок історії київських церков, проведення ним археологічних досліджень на їх території дозволило

зберегти унікальні дані стосовно багатьох об'єктів старовини, втрачених або перебудованих за останні 150 років.

– Плідною була співпраця протоієрея Петра Лебединцева з різноманітними громадськими та державними організаціями. Період діяльності Петра Лебединцева пройшов під знаком кардинальних уніфікаційно-державницьких перебудов в українських землях.

Заважав співробітництву П. Лебединцева з різноманітними громадськими та державними організаціями досить складний та суперечливий період спроби суцільного одержавлення Православної Церкви. Протоієрей П. Лебединцев, будучи прихильником поширення діяльності Церкви на різні сфери життя суспільства, прагнув духовно вдосконалити українське суспільство. В основу його ініціатив було покладено принципи любові до Бога, Церкви й рідної культури, толерантності та рівноправ'я в суспільних відносинах.

– Великий вплив справив протоієрей на реформування церковного судочинства. На його думку, оновлення церковного життя, діалог церкви з суспільством і державою сприятимуть всебічному розвитку церковних інститутів та суспільно-політичного життя в цілому. З огляду на це священник наполягав не лише на реформуванні в адміністративно-правовій галузі, але й на модернізації в церковній сфері відносин.

– Впродовж 30-річного перебування на посаді настоятеля Києво-Софійського кафедрального собору протоієрей П. Лебединцев суттєво вплинув на розвиток релігійного життя Київської єпархії. Завдяки його діяльності збільшилось грошове утримання парафіяльного духовенства, зросла церковна дисципліна, удосконалився судовий процес у єпархії. П. Лебединцев заснував журнал «Киевские епархиальные ведомости», чим сприяв об'єднанню зусиль духовенства, розвитку культурного життя єпархії, науковому вивченню історії краю. Окрім того, наполеглива робота П. Лебединцева охоплювала й суспільне життя Київської єпархії.

Протоієрей проводив активну благодійну роботу, сприяв охороні здоров'я населення, проводив широку соціальну роботу в єпархії.

Дослідження протоієрея Петра Лебединцева щодо історії Київських церков, проведення ним археологічних досліджень на їх території дозволило зберегти унікальні дані стосовно багатьох об'єктів старовини, втрачених або перебудованих за останні 150 років. Мусимо зазначити, що протоієрей Петро Лебединцев був видатним діячем культури, освіти та релігії ХІХ сторіччя і його науковий спадок потребує подальшого наукового вивчення та актуалізації в різних напрямках сучасної наукової думки.

У період незалежної України діяльність протоієрея П. Лебединцева належно оцінена громадськістю. Зокрема, на вшанування пам'яті П. Лебединцева в м. Біла Церква його іменем названо вулицю та провулок, а також розміщено пам'ятну дошку на будівлі Білоцерковського національного аграрного університету. Також в Білоцерківському краєзнавчому музеї відбуваються щорічні наукові читання, присвячені пам'яті протоієрея Петра Лебединцева. До 400-річчя заснування Київської Духовної Академії було видано церковний збірник «Професори Київської Духовної Академії», у якому приділена належна увага постаті протоієрея Петра Лебединцева.

Перспективою подальшого дослідження є глибше вивчення громадської діяльності протоієрея П. Лебединцева, аналіз його наукового доробку з проблем вивчення історії Православної Церкви в Україні, історії м. Києва та Київщини, взаємодії православ'я та протестантизму на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Київ
(ЦДІАУ в м. Києві)

Ф. 127 Київська духовна консисторія

оп. 296

- 1.1. Спр. 80 О правилах для церковно-приходских школ из циркуляра департамента народного просвещения, 14 декабря 1888 г.,
- 1.2. Спр. 334. О восстановлении Межигорского монастыря и назначении настоятелем сего монастыря игумена Киево-Троицкого монастыря Ионы с возведением в сан архимандрита, 1886 г., 4 арк.
- 1.3. Спр. 650. О назначении иеромонаха Феодосия наместником Киево-Межигорского монастыря с поручением заведования Киевским Троицким монастырем, 1886 г., 4 арк.

оп. 629

- 1.4. Спр. 377. О разрешении устраивать в г. Киеве в воскресные и праздничные дни бесплатных публичных чтений для народа, 1882 г., 14 арк.
- 1.5. Спр. 658. Об обозрении епархии Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким, 1883 г., 37 арк.
- 1.6. Спр. 751. Об учреждении взаимно-вспомогательного общества духовенства Киевской епархии, 1888 г., 209 арк.

- 1.7. Спр. 1033. О рассылке духовенству Киевской епархии, обучавшемуся в Киевской духовной академии, Устава Богоявленского братства при Киевской духовной академии, 23 июня 1882 г. – 28 сентября 1882 г., 11 арк.
- 1.8. Спр. 1097. О воспрещении распространения между народом изданий «Общества поощрения духовно-нравственного чтения брошюр», 1889 г., 16 арк.
- 1.9. Спр. 1424. О том, чтобы отставному солдату Ивану Шекеру выдали документы на право хождения по приходам штундистов с миссионерской целью и денежное пособие, 1884 г., 21 арк.
- оп. 685**
- 1.10. Спр. 377. О разрешении устраивать в г. Киеве в воскресные и праздничные дни бесплатных публичных чтений для народа, 1882 г., 14 арк.
- 1.11. Спр. 658. Об обозрении епархии Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким, 1883 г., 37 арк.
- 1.12. Спр. 890 – стор.1
- оп. 686**
- 1.13. Спр. 251. О подготовке и праздновании 1000-летнего юбилея со дня смерти Святого Мефодия, 1885–1888 гг., 57 арк.
- оп. 688**
- 1.14. Спр. 251. О подготовке и праздновании 1000-летнего юбилея со дня смерти Святого Мефодия, 1885 – 1888 гг., 57 арк.
- 1.15. Спр. 894. Об обозрении епархии преосвященным Иеронимом, 1887 г., 38 арк.
- 1.16. Спр. 1074. О назначении священника Павла Циприановича миссионером Киевской епархии и проповедником Киево-Печерской Лавры, 1891 г., 3 арк.

- 1.17. Спр. 1162. О рассылке в благочинные библиотеки книги, изданной Г. Троицким под заглавием «Опыт подробного разбора лжеучения сектантов и штундистом», 1890 г., 67 арк.
- 1.18. Спр. 1206. О кощунстве крестьянина Колесника над святыми иконами и о распространении штундизма женой его, 16 октября 1887 г., 5 арк.
- 1.19. Спр. 1248. Расписание очередных проповедей на 1885 г., 1884 г., 20 арк.
- 1.20. Спр. 1395. О доставлении в Св. Синод послужных списков митрополита и викариев, 28 ноября – 10 дек. 1885 г., 30 арк.
- 1.21. Спр. 1486. По прошению редактора журнала «Воскресное чтение» Иоанна Богородецкого о том, чтобы духовенство Киевской епархии выписало журнал «Воскресное чтение» как полезное пособие в борьбе с сектантством, 1889 г., 1 арк.
- 1.22. Спр. 1611. О возвращении в православие штундиста Моисея Тодосиенко и о выдаче ему пособия, 23 февраля 1889 г., 1 арк.
- 1.23. Спр. 1668. Дело о разрешении открыть общество трезвости в с. Малых Степанцах Каневского уезда, 1889 г., 18 арк.
- 1.24. Спр. 1689. Дело об утверждении устава Свято-Николаевского братства ревнителей православия в с. Кожанки Васильковского уезда, 1891 г., 3 арк.
- 1.25. Спр. 1739. О смерти и погребении Высокопреосвященного Платона митрополита Киевского и Галицкого, 1891 г., 117 арк.
- 1.26. Спр. 1782. Дело об открытии в Михайловском приходе общества трезвости, 1889 г., 4 арк.
- 1.27. Спр. 1786. Дело о рассылке в приходы, зараженные штундизмом, образков, крестиков, брошюр и прочего, пожертвованных Киевским комитетом Православного миссионерского общества, 1890 г., 3 арк.

- 1.28. Спр. 1788. О катехизаторских чтениях, 1889 г., 33 арк.
- 1.29. Спр. 1799. О принятии мер к искоренению штунды, 1890 г., 6 арк.
- 1.30. Спр. 1804. Дело по рапорту священника Саввы Богдановича о разрешении ему приглашать к себе для собеседования псаломщиков и учителей церковно-приходских школ с целью обучить их вести беседы со штундистами, 1890 г., 6 арк.
- 1.31. Спр. 1889. Дело об утверждении Устава общества трезвости в с. Доброй Уманского уезда, 1889 г., 6 арк.
- 1.32. Спр. 2125. О проповедях священника Петра Куприянова, 1891 г., 4 арк.
- 1.33. Спр. 2158. Дело о принятии к руководству миссионерами Киевской епархии «Правил об устройстве миссий», 1891 г., 4 арк.
- оп. 690**
- 1.34. Спр. 542. Дело о борьбе с сектой штундистов в Киевской епархии 1882 г., 69 арк.
- 1.35. Спр. 1395. О доставлении в Св. Синод послужных списков митрополита и викариев, 28 ноября –10 дек. 1885 г., 30 арк.
- оп. 699**
- 1.36. Спр. 527. О разделении Киевской епархии на округа благочиния, 1882 г., 380 арк.
- 1.37. Спр. 542. Дело о борьбе с сектой штундистов в Киевской епархии 1882 г., 69 арк.
- 1.38. Спр. 622. Дело о борьбе с сектой штундистов в Киевской епархии 1884 г., 85 арк.
- 1.39. Спр. 698. Дело о борьбе с сектой штундистов в Киевской епархии 1886 г., Т.І, 97 арк.

- 1.40. Спр. 699. Дело о борьбе с сектой штундистов к Киевской епархии 1886 г., Т. II, 69 арк.
- 1.41. Спр. 777. Дело об утверждении миссионеров по борьбе со штундизмом, 1889 г., 205 арк.
- 1.42. Спр. 778. Доклады миссионеров Киевской епархии о борьбе со штундизмом, 1889 г., 48 арк.
- 1.43. Спр. 779. О борьбе со штундистами в Киевской епархии, 1889 г., 397 арк.
- 1.44. Спр. 795. О борьбе с распространением штундизма в Киевской епархии, 1890 г., 132 арк.
- 1.45. Спр. 865. О борьбе с распространением штундизма в Киевской епархии, 1891 г., 51 арк.
- оп. 773**
- 1.46. Спр. 123. О представлении к пенсии за выслугу лет, 1887 г., 121 арк.
- оп. 774**
- 1.47. Спр. 84. Дело о назначении пособий духовным лицам, 1889 г., 36 арк.
- 1.48. Спр. 385. О неблагоприятных поступках священника с Чернино Таращанского уезда Модеста Креминского и о дерзости его, выраженной в прошении к Его Высокопреосвященству, 1885 г., 23 арк.
- оп. 775**
- 1.49. Спр. 135. О назначении пенсий духовным лицам, 1890 г., 161 арк.
- оп. 777**
- 1.50. Спр. 150. Об исходатайствовании пенсии духовным лицам, 1889 г., 136 арк.
- оп. 798**

- 1.51. Спр. 150. Об исходатайствовании пенсии духовным лицам, 1889 г., 136 арк.
- 1.52. Спр. 365. О назначении миссионером Киевской епархии бывшего законоучителя Ольшевского, 1889 г., 127 арк.
- 1.53. Спр. 460. Дело по рапорту благочинного 1 округа Чигиринского уезда протоирея Иоанна Марковского об освидетельствовании дьячка м. Крылова Чигиринского уезда Деонисия Соколовского о состоянии его умственных способностей и о помещении его в Кирилловское богоугодное заведение на излечение, 1882 г., 4 арк.
оп. 835
- 1.54. Спр. 151, арк 1-2
оп. 856
- 1.55. Спр. 97. О распределении от Старокиевских церквей благотворительного взноса в пользу бедных сирот духовенства означенного благочиния, 1884 г., 2 арк.
оп. 858
- 1.56. Спр. 346. Об учреждении при домово́й церкви Мариинского попечительства для призрения слепых штатной должности псаломщика, 1886 г., 4 арк.
- 1.57. Спр. 486. Относительно открытия женского училища в Лебединском монастыре, 1889 г. – 60 арк.
оп. 860
- 1.58. Спр. 10. Дело о сборе денег в пользу Красного креста, 1888 г., 152 арк.
- 1.59. Спр. 55. О сборе пожертвований в пользу православного миссионерского общества в неделю православия, 1888 г., 10 арк.
- 1.60. Спр. 117. Дело о сборе пожертвований в пользу слепых Мариинского попечительства, 1888 г., 2 арк.

- 1.61. Спр. 264. О постановлении обществом распространения Св. Писания в России палатки в г. Киеве у памятника Св. равноапостольного Великого князя Владимира, 1888 г., 1 арк.
- 1.62. Спр. 407. Дело по предмету перечисления окладов священников наиболее обеспеченных приходов на увеличение содержания причтам в беднейших и по преимуществу зараженных расколом и сектантством приходов, 1888 г., 19 арк.
оп. 862
- 1.63. Спр. 6. О пожертвованиях за 1889 г. в пользу православных поклонников Палестины, 1890 г., 72 арк.
- 1.64. Спр. 129. О сборе пожертвований в пользу слепых, 1890 г., – 2 арк.
оп. 863
- 1.65. Спр. 171. О сборе пожертвований в неделю о слепом, 1891 г., 13 арк.
оп. 892
- 1.66. Спр. 9. О пожертвованиях, поступивших в 1889 г. на восстановление православия на Кавказе, 1890 г. – 74 арк.
оп. 998
- 1.67. Спр. 34 Дело о слиянии церковно-приходских школ и народных училищ. 1862 г.
- 1.68. Спр. 133 Рапорты благочинных о причинах уменьшения числа учащихся в церковно-приходских школах.
- 1.69. Спр. 169 Рапорт протоиерея Лебединцева об обследовании церковей и церковно-приходских школ Киевской епархии.
- 1.70. Спр. 365. Об открытии и деятельности женских духовных училищ в г. Киеве, 1889 г., 267 арк.
оп. 1009
- 1.71. Спр. 157. Клірові відомості Києво-Софійського Собору, арк. 683.
- 1.72. спр. 363, стор 15.

- 1.73. Спр. 1074. О назначении священника Павла Циприановича миссионером Киевской епархии и проповедником Киево-Печерской Лавры, 1891 г., 3 арк.
- 1.74. Спр. 1162. О рассылке в благочинные библиотеки книги, изданной Г. Троицким под заглавием «Опыт подробного разбора лжеучения сектантов и штундистом», 1890 г., 67 арк.
- 1.75. Спр. 1206. О кошунстве крестьянина Колесника над святыми иконами и о распространении штундизма женой его, 16 октября 1887 г., 5 арк.
- 1.76. Спр. 1248. Расписание очередных проповедей на 1885 г., 1884 г., 20 арк.
- 1.77. Спр. 1424. О том, чтобы отставному солдату Ивану Шекеру выдали документы на право хождения по приходам штундистов с миссионерской целью и денежное пособие, 1884 г., 21 арк.
- 1.78. Спр. 1486. По прошению редактора журнала «Воскресное чтение» Иоанна Богородецкого о том, чтобы духовенство Киевской епархии выписало журнал «Воскресное чтение» как полезное пособие в борьбе с сектантством, 1889 г., 1 арк.
- 1.79. Спр. 1611. О возвращении в православие штундиста Моисея Тодосиенко и о выдаче ему пособия, 23 февраля 1889 г., 1 арк.
- 1.80. Спр. 1668. Дело о разрешении открыть общество трезвости в с. Малых Степанцах Каневского уезда, 1889 г., 18 арк.
- 1.81. Спр. 1689. Дело об утверждении устава Свято-Николаевского братства ревнителей православия в с. Кожанки Васильковского уезда, 1891 г., 3 арк.
- 1.82. Спр. 1739. О смерти и погребении Высокопреосвященного Платона митрополита Киевского и Галицкого, 1891 г., 117 арк.

- 1.83. Спр. 1782. Дело об открытии в Михайловском приходе общества трезвости, 1889 г., 4 арк.
- 1.84. Спр. 1786. Дело о рассылке в приходы, зараженные штундизмом, образков, крестиков, брошюр и прочего, пожертвованных Киевским комитетом Православного миссионерского общества, 1890 г., 3 арк.
- 1.85. Спр. 1788. О катехизаторских чтениях, 1889 г., 33 арк.
- 1.86. Спр. 1799. О принятии мер к искоренению штунды, 1890 г., 6 арк.
- 1.87. Спр. 1804. Дело по рапорту священника Саввы Богдановича о разрешении ему приглашать к себе для собеседования псаломщиков и учителей церковно-приходских школ с целью обучить их вести беседы со штундистами, 1890 г., 6 арк.
- 1.88. Спр. 1889. Дело об утверждении Устава общества трезвости в с. Доброй Уманского уезда, 1889 г., 6 арк.
- 1.89. Спр. 2125. О проповедях священника Петра Куприянова, 1891 г., 4 арк.
- 1.90. Спр. 2158. Дело о принятии к руководству миссионерами Киевской епархии «Правил об устройстве миссий», 1891 г., 4 арк.
- 1.91. Спр. 2185. Дело об открытии общества трезвости в селе Яхнах Каневского уезда, 1890 г., 19 арк.

оп. 1023

- 1.92. Спр. 372. Доношение митрополита Платона в Синод о мероприятиях по распространению православия в Киевской епархии, 1885 г., 2 арк.
- 1.93. Спр. 375 Доклад П.Г. Лебединцева о древней росписи стен Софийского собора сохранившийся под слоем масляной живописи, 1863 г.

Ф. 128 Киево-Печерская Лавра

оп. 1

- 1.94. Спр. 764. О напечатании в Лаврской Типографии пастырского послания иерархов Юго-Западных епархий, 25 ноября 1884 г., 2 арк.

- 1.95. Спр. 990. О напечатании в Лаврской типографии брошюры, составленной преподавателем Самарской духовной семинарии Павлом Козицким, бывшим миссионером Киевской епархии, 24 марта 1891 г., 2 арк.
- 1.96. Спр. 1508. Дело Духовного собора Киево-Печерской Лавры о завещании Киевского митрополита Платона 10000 рублей на содержание Лаврской больницы, поминовение и раздачу милостыни нищим, 1891 г., 59 арк.

Ф. 182 Канцелярія Київського Митрополита

- 1.97. Спр. 189. О постановлении обществом распространения Св. Писания в России палатки в г. Киеве у памятника Св. равноапостольного Великого князя Владимира, 1888 г., 1 арк.
- 1.98. Спр. 6733. Дело по предмету перечисления окладов священников наиболее обеспеченных приходов на увеличение содержания причтам в беднейших и по преимуществу зараженных расколом и сектантством приходов, 1888 г., 19 арк.

Ф.442 Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора

оп. 38

- 1.99. Спр. 881 О расширении сети приходских школ в целях ограничения польских народных школ. Из отчета генерал-губернатора о политическом состоянии в Киевской, Подольской и Волынской губерниях. 1861 г.

оп. 809

- 1.100. Спр. 534. – 1-3 арк.

Ф.707. Управління Київського навчального округу

оп. 225

- 1.101. Спр. 54. Циркуляр инспекторам народных училищ округа об обязательном каждодневном чтении церковно-славянских молитв перед началом занятий в сельских училищах, 1879 г., 25 арк.

1.102. Спр. 334. О восстановлении Межигорского монастыря и назначении настоятелем сего монастыря игумена Киево-Троицкого монастыря Ионы с возведением в сан архимандрита, 1886 г., 4 арк.

1.103. Спр. 650. О назначении иеромонаха Феодосия заместником Киево-Межигорского монастыря с поручением заведования Киевским Троицким монастырем, 1886 г., 4 арк.

оп. 296

1.104. Спр. 80 О правилах для церковно-приходских школ из циркуляра департамента народного просвещения, 14 декабря 1888 г.

1.105. Спр. 334. О восстановлении Межигорского монастыря и назначении настоятелем сего монастыря игумена Киево-Троицкого монастыря Ионы с возведением в сан архимандрита, 1886 г., 4 арк.

1.106. Спр. 650. О назначении иеромонаха Феодосия заместником Киево-Межигорского монастыря с поручением заведования Киевским Троицким монастырем, 1886 г., 4 арк.

оп. 798

1.107. Спр. 365. О назначении миссионером Киевской епархии бывшего законоучителя Ольшевского, 1889 г., 127 арк.

1.108. Спр. 460. Дело по рапорту благочинного 1 округа Чигиринского уезда протоирея Иоанна Марковского об освидетельствовании дьячка м. Крылова Чигиринского уезда Деонисия Соколовского о состоянии его умственных способностей и о помещении его в Кирилловское богоугодное заведение на излечение, 1882 г., 4 арк.

оп. 856

1.109. Спр. 97. О распределении от Старокиевских церквей благотворительного взноса в пользу бедных сирот духовенства означенного благочиния, 1884 г., 2 арк.

оп. 858

1.110.Спр. 346. Об учреждении при домово́й церкви Мариинского попечительства для призрения слепых штатной должности псаломщика, 1886 г., 4 арк.

1.111.Спр. 486. Относительно открытия женского училища в Лебединском монастыре, 1889 г., 60 арк.

оп. 860

1.112.Спр. 10. Дело о сборе денег в пользу Красного креста, 1888 г., 152 арк.

1.113.Спр. 55. О сборе пожертвований в пользу православного миссионерского общества в неделю православия, 1888 г., 10 арк.

1.114.Спр. 117. Дело о сборе пожертвований в пользу слепых Мариинского попечительства, 1888 г., 2 арк.

1.115.Спр. 264. О постановлении обществом распространения Св. Писания в России палатки в г. Киеве у памятника Св. Равноапостольного Великого князя Владимира, 1888 г., 1 арк.

1.116.Спр. 407. Дело по предмету перечисления окладов священников наиболее обеспеченных приходов на увеличение содержания причтам в беднейших и по преимуществу зараженных расколом и сектантством приходов, 1888 г., 19 арк.

оп. 862

1.117.Спр. 6. О пожертвованиях за 1889 г. в пользу православных поклонников Палестины, 1890 г., 72 арк.

1.118.Спр. 129. О сборе пожертвований в пользу слепых, 1890 г., 2 арк.

оп. 863

1.119.Спр. 171. О сборе пожертвований в неделю о слепом, 1891 г., 13 арк.

оп. 892

1.120.Спр. 9. О пожертвованиях, поступивших в 1889 г. на восстановление православия на Кавказе, 1890 г., 74 арк.

оп. 998

1.121.Спр. 365. Об открытии и деятельности женских духовных училищ в г. Киеве, 1889 г., 267 арк.

оп. 1023

1.122.Спр. 372. Доношение митрополита Платона в Синод о мероприятиях по распространению православия в Киевской епархии, 1885 г., 2 арк.

1.123.Спр. 378. Предложение священника г. Харькова Воронца об открытии миссионерских обществ в епархиях, 1888 г., 4 арк.

1.124.Спр. 395. Об учреждении стипендии имени митрополита Платона во Втором Киевском женском училище, 1885 г., 28 арк.

1.125.Спр. 439. По распоряжению Синода об изъятии из употребления книг и брошюр сектантского направления, 1884 г., 23 арк.

оп. 1050

1.126.Спр. 99. О переименовании Киевского Свято-Владимирского братства в Братство ревнителей православия, 1891 г., 7 арк.

Фонд 711 Киевская духовная академія**оп.1**

1.127.Спр. 145. Список студентов Киевской Духовной Академии II – III-го семестра с указанием назначенной им проповеди, 1864, 2 арк.

1.128.Спр. 7429. Характеристики студенентов Академии, 1893, 16 арк.

Державний архів м Києва**Ф 13.****оп.1**

1.129.Спр. 4911. Проект основных положений духовного суда, разработанный членами комитета (Лавровым, Баженовым, Лебединцевым, Рождественским и др.), 3 арк.

Ф. 14 Київське Свято-Володимирське братство**оп.1**

1.130.Спр. 1. Акт об открытии Киево-Владимирского братства, 1864 г., 2 арк.

Ф. 16 Київський університет

оп.323

1.131.Спр. 18. О заседании Совета Университета Св. Владимира от 18 января 1884 года, 196 арк.

1.132.Спр. 27. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об избрании митрополита Платона в почетные члены университета Св. Владимира, 1884 г. – 16 арк.

1.133.Спр. 170.

Ф. 160 Киевская духовная академия

оп.1

1.134.Спр. 125. О сборе пожертвований в пользу православного миссионерского общества в неделю православия, 1888 г., 10 арк.

Ф. 286 Київський комітет Православного місіонерського товариства

оп.1

1.135.Спр. 86. О пожертвованиях за 1889 г. в пользу православных поклонников Палестины, 1890 г., 72 арк.

1.136.Спр. 99. О сборе пожертвований в пользу слепых, 1890 г., 2 арк.

Ф. 301 Комісія зі спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому

оп.1

1.137.Спр. 31. О деньгах, поступившим в Комитет на сооружение в г. Киеве памятника Богдану Хмельницкому, 1888 г., 26 арк.

Державний архів Київської області

Ф. 2 Канцелярія Київського Губернатора

оп.6

1.138.Спр. 150. Дело об открытии в Киеве отделения миссионерского общества, 1870 г., 3 арк.

оп.23

1.139.Спр. 126. О распространении по губернии стенных календарей на 1888 год, изданных Киевским благотворительным обществом для помощи бедным, 1888 г., 2 арк.

оп.24

1.140.Спр. 58. По ходатайству некоторых лиц об утверждении устава попечительного общества по устройству в г. Киева домов трудолюбия, 18 января 1888 г., 75 арк.

оп.25

1.141.Спр. 208. О разрешении распорядительному комитету Епархиального книжного склада при братстве Святого Владимира открыть при доме Свято-Владимирского братства книжный склад, 16 мая – 21 июня 1889 г., 2 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені

В.І. Вернадського

Ф.1

1.142.Спр. 7976 Список праць Петра Лебединцева, складений рукою В. Антоновича, 1 арк.

1.143.Спр. 11179. [Лебединцев П.Г.]. По поводу статьи Иннокентия Борисова «О начале христианства в Польше». Початок статті. Автограф, кінець ХІХ ст., 1 арк.

1.144.Спр. 11180. [Лебединцев П.Г.]. Эксплуатация христианского общества евреями при постройке синагоги [статті]. Автограф, остання чверть ХІХ ст., 2 арк.

- 1.145. Спр. 11181. Лебединцев П.Г. Сведение по поводу реформы духовных учебных заведений [Стаття]. Автограф, остання чверть XIX ст., 2 арк.
- 1.146. Спр. 11182. Лебединцев П.Г. Михаил Київській митрополит XIII века [Стаття], 18 арк.
- 1.147. Спр. 11183. [Лебединцев П.Г.]. Крещение есть обещание Богу доброй совести. Автограф, остання чверть XIX ст., 3 арк.
- 1.148. Спр. 11184. [Лебединцев П.Г.]. По поводу закона 16 апреля 1869 г. о правах на получение св. сана в белом духовенстве. Автограф, остання чверть XIX ст., 4 арк.
- 1.149. Спр. 11185. [Лебединцев П.Г.] Один из главных приемов у наших защитников. Юридически-судебной власти, 10 арк.
- 1.150. Спр. 111976. «Труды П.Г. Лебединцева», регистр IX, друга пол. XIX ст., 1 арк.

Ф.3 Листи П.Г. Лебединцева

- 1.151. Спр. 6712. Лист священ. Юрія Татарова до Ф. Лебединцева про «Чигиринське діло» 1877–8 рр., про ролю його батька, 23 серпня 1881 р., 8 арк.
- 1.152. Спр. 6713. Лист М. Стародубцева до Л-ва про гравюри преп. Туптала, Гонти, Мазепи для «Київ. Стар.», 25 квітня 1889 р., 2 арк.
- 1.153. Спр. 6714. Лист П. Лебединцева до Ф. Лебединцева про його магістерство, службу в Воронізькій семінарії, бомбардировку Одеси та сім. дрібниці, 25 січня 1855 р., 2 стор.
- 1.154. Спр. 6715. Лист П. Л-ва до Ф. Л-ва про призначення Ф.Л. професором Київської семінарії та та про сімейні справи, 3 липня 1855 р., 1 стор.
- 1.155. Спр. 6716. Лист П. Л-ва до Ф. Л-ва по приватним справам, 8 вересня 1855 р., 1 арк.

1.156.Спр. 6717. Лист П. Л-ва до Ф. Л-ва про преосв. Інокентія (Борисова), брата Арсенія, Кримську війну та приватні дрібниці, 13 листопада 1855 р., 2 арк.

Ф. VIII Київський університет Св. Володимира

1.157.Спр. 2606. Патент Антона Хмелевского на звание полковника. 1842 г. Оригинал с государственной печатью, 1 ед., 1 арк.

Ф. X Архів ВУАН

1.158. Спр. 537-604. Протоколи засідань, тези доповідей, плани роботи конференцій, листування з різними установами та інш., 138 арк.

1.159. Спр. 2659. Обзорение разных способов исчисления народа и земли до установления постоянных (ревизия 19 ст.). Статья, черновик, 1 од., 33 арк.

Ф. XIII Архів Синоду

1.160.Спр. 3951. Отзыв на Лекции Каптерева по психологи и логике, 12 арк.

1.161.Спр. 3964. Определение Святейшего Синода от 29 января – 4 марта 1882 г. за № 210. «О произнесении в неделю о слепом «Слова о значении пожертвований в пользу слепых», 1882, 2 арк.

1.162.Спр. 4072. От Киевской духовной консистории. Приглашение жертвовать на восстановление Карского военного собора, 1886, 2 арк.

1.163. Спр. 4123. Благочестивейшему Государю императору Александру Александровичу, Самодержавцу Всероссийскому и христоролюбивому Донскому воинству, произнесенная Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским, в Новочеркасске, в «кругу» Донского воинства 6-го мая 1887 г. , 1887, 14 арк.

1.164. Спр. 4132. Определение Святейшего Синода. Об издании на основании Высочайше утвержденного 26 ноября 1888 г. определения Святейшего Синода, правил и программы для производства

испытаний на звание учителя и учительницы церковно-приходской школы, 1889, 2 арк.

1.165. Спр. 4474. Замечания на статью Завитиевича о Святославе Игоревиче, 2 арк.

1.166. Спр. 4911. Проект основных положений духовного суда, разработанный членами комитета (Лавровым, Баженовым, Лебединцевым, Рождественским и др.). – 3 арк.

Ф. 154 П. Г. Лебединцев

1.167. Спр 7. – 5 арк.

1.168. Спр. 36. Листи Графині Блудової до П.Г. Лебединцева, 8 арк.

1.169. Спр. 80. Данило Лебединцев лист до Петра Лебединцева. 10 февраля 1868, 1 арк.

1.170. Спр. 125. Митрополит Платон – Лебединцеву П. Г. Письма, 9 января 1885 г. – 2 апреля 1888 г., 7 арк.

1.171. спр. 136 стор 1-2

2. Опубліковані документи та матеріали, статистичні довідники

2.172. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-приходских постановлений по ведомству православного исповедания / Т. Барсов. – Санкт-Петербург, 1885. – 663 с.

2.173. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по відомству православного исповедания за 1884 год. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1886.

2.174. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по відомству православного исповедания за 1885 год. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1887.

- 2.175. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1886 год. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1888.
- 2.176. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1887 год. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1889.
- 2.177. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1888–1889 года. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1891.
- 2.178. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1890–1891 года. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1893.
- 2.179. Завьялов А. Циркулярные указы Святейшего Правительствующего Синода 1867 – 1896 гг. / А. Завьялов. – Санкт-Петербург, 1896. – 282 с.
- 2.180. Извлечение из Всеподданейшего отчета Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1882 год. – Санкт-Петербург. – Синод. Тип., 1884.
- 2.181. Извлечение из Всеподданейшего отчета Обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1883 год. – Санкт-Петербург: Синод. Тип., 1885.
- 2.182. История евангельско-баптистского движения в Украине / упоряд. С. И. Головащенко. – Одесса : Богомыслие, 1998. – 277 с. – (Материалы и документы).
- 2.183. Обзор деятельности ведомства православного исповедания за время царствования Александра III. – Санкт-Петербург: Синод тип., 1901. – 720 с.
- 2.184. Памятная книжка Киевской епархии. Историко-статистические сведения об учреждениях духовного ведомства Киевской епархии, статистические списки церквей епархии и общественно-

- статистические сведения по всем сторонам епархиальной церковно-религиозной жизни (сост. А. Воронов, В. Антонов). – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – 262 с.
- 2.185. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XXXIX. Отделение первое. 1864. . – СПб., 1867. – 973 с.
- 2.186. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Том IV. 1884. – СПб., 1887. – 626 с.
- 2.187. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Том VIII. 1888. – СПб., 1890. – 641 с.
- 2.188. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Том XVI. 1896. Отделение I.– СПб., 1899. – 823 с.
- 2.189. Правительственные распоряжения. Указ Их Императорского Величества Самодержавца Всероссийского от Святейшего Правительствующего Синода о предоставлении епархиальным преосвященным права утверждать в звании попечителей церковно-приходских школ // Волын. епарх. ведомости. – 1887. – № 5. – С. 91 – 92.
- 2.190. Сборник вопросов, обсуждающихся на епархиальных съездах духовенства Киевской епархии и постановлений по сим вопросам, состоявшихся с 1869 по 1891 год / сост. на основании постановлений Киев. епарх. съезда 15 – 20 января 1890 г. священником м. Ружино В. Радецким. – Звенигородка, 1891. – 95 с.
- 2.191. Сборник постановлений и распоряжений о церковно-приходских школах. – Харьков: Типография окружного штаба, 1888. – 121 с.
- 2.192. Сборник постановлений и распоряжений о церковно-приходских школах. – Киев, 1889. – 120 с.
- 2.193. Сборник сведений по общественной благотворительности в России. Т. III. Ч. I. – Санкт-Петербург: Из-во Императорского человеколюбивого общества. – 115 с.

- 2.194. Статистические сведения о церковных школах Российской империи со времени издания Высочайше утвержденными 13 июня 1884 г. Правил о церковно-приходских школах. – Санкт-Петербург, 1890. – 135 с.
- 2.195. Тихон (игумен), Никитин В. Экуменическое движение и Русская Православная церковь до ее вступления в ВСЦ / Тихон (игумен), В. Никитин // Журн. Моск. патриархии. – 1983. – № 11. – С. 15 – 35.
- 2.196. Тихомиров Д. Сборник правил и программ для церковно-приходских школ / Д. Тихомиров. – 2 изд. доп. – Санкт-Петербург : Издание Д. Д. Полубояринова, 1889. – 111 с.
- 2.197. Указы и распоряжения Святейшего Синода. Указ Священного Синода от 2 июня 1887 г. об установлении порядка представления епархиальных годовых отчетов о состоянии церковно-приходских школ // Церковно-приходская школа. – 1887. – Кн. 1. – № 1. – С. 4.
- 2.198. Устав Богоявленского при Киевской духовной академии братства для вспомоществования служащим в Академии и студентам ея. – Киев : Тип. И. И. Городкова, 1901. – 52 с.
- 2.199. Устав для сельских братств в Киевской епархии // Киев. Епарх. Ведомости. – 1862. – № 11, отдел II. – С. 571–582.
- 2.200. Устав Киевского Свято-Владимирского братства ревнителей православия // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 12. – С. 127 – 132.
- 2.201. Устав Петропавловского попечительства о недостаточных воспитанниках Киевской духовной семинарии. – Киев: [б.и.], 1884. – 5 с.
- 2.202. Устав православного миссионерского общества // Киев. епарх. ведомости. – 1870. – № 3. – С. 14 – 24.
- 2.203. Устав православных духовных академий. – Харьков: [б.и.], [б. г.] – 32 с.
- 2.204. Устав православных духовных семинарий. – Харьков: [б.и.], [б. г.] – 28 с.

Творча спадщина Київського митрополита Платона (Городецького)

- 2.205. Архипастырское наставление Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого, кандидатам пастырства, ученикам VI класса Киевской духовной семинарии // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 11. – С. 226 – 228.
- 2.206. Беседа в день празднования 50-летнего юбилея со времени воссоединения бывших в России униатов с православною Греко-российскою церковью в 1839 г., сказанная митрополитом Платоном в Виленском кафедральном соборе 8 июня 1889 г. // Рук. для сельских пастырей. – 1889. – № 28. – С. 293 – 302.
- 2.207. Беседа высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского, о том, что означает и к чему побуждает россиян крушение царского поезда, бывшего на Харьковско-Азовской железной дороге 17 октября 1888 года, при котором Благочестивейший Государь Император Александр III и все Августейшее семейство Его подвергалось величайшей опасности // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 15. – С. 321 – 322.
- 2.208. Беседа, сказанная Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским, в день празднования 900-летнего юбилея крещения России, 15 июля 1888 г., о том, что вера, исповедуемая православною русскою церковью, есть истинная, благочестивая и спасительная Христова вера // Рук. для сельских пастырей. – 1888. – № 35. – С. 551 – 557.
- 2.209. Избранные слова и беседы Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого, произнесенные в разные годы на дни воскресные и праздничные / упоряд. архимандрит Борис. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1892. – 479 с.

- 2.210. Пастырское послание члена Правительствующего Синода, Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого «Глаголевым старообрядцам» // Рук. для сельских пастырей. – 1888. – Т. 2. – № 35. – С. 558 – 567.
- 2.211. Поучение, сказанное Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским, бывшим Рижским архиепископом по освящении нового кафедрального собора в г. Риге 28 октября 1884 года о том, что православные христиане должны твердо держать свою веру и соединять с нею искреннюю любовь к Богу, к ближнему и к самим себе // Тр. Киев. духовной акад. – 1885. – Т. 1. – № 1. – С. 10 – 17.
- 2.212. Речь Благочестивейшему Государю Императору Александру Александровичу, Самодержавцу Всероссийскому, при вступлении Его Величества в Киево-Печерскую Успенскую Лавру с Благочестивейшею Государынею Императрицею Мариею Федоровною, Благоверным Государем Наследником цесаревичем Николаем Александровичем, Благоверными Великими Князьями Георгием и Владимиром Александровичем и Великою Княгинею Мариею Павловною, сказанное Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 17. – С. 826 – 827.
- 2.213. Речь Благочестивейшему Государю Императору Александру Александровичу, Самодержавцу Всероссийскому, при вступлении Его Величества в Киево-Софийский кафедральный собор, с Благочестивейшею Государынею Императрицею Мариею Федоровною, Благоверным Государем Наследником цесаревичем Николаем Александровичем, Благоверными Великими Князьями Георгием и Владимиром Александровичем и Великою Княгинею

- Мариєю Павловною, сказанное Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким 16 августа 1885 года // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 17. – С. 826 – 827.
- 2.214. Речь Благочестивейшему Государю Императору Александру Александровичу, Самодержавцу Всероссийскому, при вступлении Его Величества в Новочеркасский кафедральный собор с Государынею Мариєю Федоровною, Государем наследником цесаревичем Николаем Александровичем старшим, сказанное Высокопреосвященным Платоном митрополитом Киевским 5-го мая 1887 года // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 18. – С. 356.
- 2.215. Речь Его Величеству, Сербскому Королю Александру Первому, которую, имел сказать Киевский митрополит Платон при вступлении Его Величества в Киевский кафедральный собор 13 июня 1891 года // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 15. – С. 321 – 322.
- 2.216. Речь Его Императорскому Величеству Государю императору Александру Александровичу, Самодержавцу Всероссийскому, поздравительная от всего духовенства после Священнейшего Венчания и миропомазания, говоренная в Большом Кремлевском Дворце Святейшего Правительствующего Синода членом, митрополитом Киевским Платоном // Православное обозрение. – 1886. – № 5 – 6. – С. 260 – 265.
- 2.217. Речь Его Императорскому Высочеству, Благоверному Государю, Великому Князю Михаилу Николаевичу, сказанная Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким, при вступлении Его Высочества в соборе Киево-Печерской Успенской Лавры, 9 августа 1884 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 17. – С. 754.

- 2.218. Речь Ее Величеству Греческой королеве Ольге Константиновне и ее императорскому Высочеству великою княгине Александре Иосифовне, сказанная при вступлении их в великую церковь Киево-Печерской Лавры, высокопреосвященнейшим Платоном митрополитом Киевским 10 октября 1888 года. – Киев : Тип. Киево-Печерской лавры. – 2 с.
- 2.219. Речь к Государю Императору в дни коронации митрополита Киевского Платона // Душеполезное чтение. – 1883. – № 2. – С. 222 – 228.
- 2.220. Речь, сказанная Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким, при первом богослужении его в Киевском кафедральном соборе, 21 марта 1882 года // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 7. – С. 118 – 119.
- 2.221. Слова, сказанные Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским, в конце торжественного акта, бывшего в Киевской духовной академии 28 сентября 1882 г. по случаю открытия при сей Академии Богоявленского братства // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 20. – С. 371.
- 2.222. Слово по случаю преобразования Киевского Свято-Владимирского братства (при софийском соборе) в Свято-Владимирское братство ревнителей православия // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 19. – С. 429.

3. Мемуари, щоденники, листи

- 3.223. «Записки Петра Гавриловича Лебединцева о козаччине 1855 года» // Киевская старина №7-8 за 1900 рік – С. 3–50.

- 3.224. Лебединцев А. Мои воспоминания // Киев. старина. – 1900. – № 7–8. – С. 142–210.
- 3.225. Листування М. Максимовича з П. Лебединцевим. // Киевская старина. №9. – 1904. – с. 396.
- 3.226. Науменко В. Переписка М.А. Максимовича с П.Г. Лебединцевым / В. Науменко // Киевская старина. – 1904. – №9. – Т. 86. – № 9. – Отд. 1. – С. 378–413.
- 3.227. Науменко В. Переписка М.А. Максимовича с П.Г. Лебединцевым (1864–1873) // Киевская старина. – 1904. – Т. 87. – № 10. – Отд. 1. – С. 125–147.
- 3.228. Науменко В. Переписка М.А. Максимовича с П.Г. Лебединцевым (1864–1873) // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № 11 – Отд. 1. – С. 260–295.
- 3.229. Науменко В. Переписка М.А. Максимовича с П.Г. Лебединцевым (1864–1873) // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № 12 – Отд. 1. – С. 454–505
- 3.230. Письма Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого к Иннокентию, архиепископу Херсонскому и Таврическому // Тр. Киев. духовной акад. – 1892. – № 7. – С. 452 – 483.
- 3.231. Письма митрополита Киевского Платона (Городецкого) к протоиерею Лебединцеву // Киев. старина. – 1902. – № 10. – С. 18–36.
- 3.232. Письмо Высокопреосвященнейшего Амвросия Архиепископа Харьковского к Его Высокопреосвященству Платону митрополиту Киевскому и Галицкому от 21 октября 1889 г. за № 1097 // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 42. – С. 684 – 685.

- 3.233. Письма профессора Университета св. Владимира протоиерея Назария Антоновича Фаворова к протоиерею Петру Гавриловичу Лебединцеву / Киевская старина, 1901, № 11. – С. 169–199.
- 3.234. Правдин И. Из воспоминаний моего детства о деяниях Высокопреосвященнейшего Платона, архиепископа Херсонского и Одесского, когда он еще жил в Ковне / И. Правдин. – Одесса: Тип. П. Францова, 1878. – 23 с.
- 3.235. Ярон С. Киев в восьмидесятих годах XIX века. Воспоминания сторожила. / С. Г. Ярон. – Киев : Тип. акц. об-ва «Петр Барский в Киеве», 1910. – 212 с.

4. Періодичні видання

- 4.236. N. Летопись местной церковной жизни / N. // Тр. Киев. духов. акад. – 1883. – Т. I. – № 3. – С. 513 – 527.
- 4.237. Акт в Киевской духовной академии 26 сентября // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 20. – С. 922 – 925.
- 4.238. Акт в Киевском духовном женском училище // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 8. – С. 378 – 379.
- 4.239. Б-в А. Некролог Высокопреосвященного Платона, митрополита Киевского и Галицкого / А. Б-в // Тр. Киев. духов. акад. – 1891. – № 11. – С. 1 – 20.
- 4.240. Бесплатная школа церковного пения при Киево-Михайловском монастыре // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 23. – С. 1060 – 1062.
- 4.241. Борьба со штундой // Рус. паломник. – 1887. – № 30. – С. 373.

- 4.242. Воззвание Высочайше утвержденного комитета для повсеместного в России сбора пожертвований и сооружения соборного храма в г. Ревеле // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 9 – 10. – С. 168 – 172.
- 4.243. Воззвание жителей Карабчиева Сквирского уезда, пострадавших от пожара // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 30. – С. 491 – 492.
- 4.244. Воззвание Игумена Серафима и братии Сурденского Свято-Духовского монастыря Ковенской губернии // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 16. – С. 209–211.
- 4.245. Воззвание Ковенского Свято-Никольского братства // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 9 ч. о. – С. 402.
- 4.246. Воззвание от Комитета по устройству соборного храма во имя Успения Божьей матери в г. Переяславе Полтавской губернии // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 5. – С. 84 – 85.
- 4.247. Воинствующий католицизм // Новое время. – 1884. – 28 июля. – № 30. – С. 32.
- 4.248. Воронов А. Известия и заметки / А. Воронов // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 5. – С. 96.
- 4.249. «Воскресное чтение» и листки религиозно-нравственного чтения // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 23. – С. 477 – 478.
- 4.250. Восстановление Богоявленского братства при Киевской духовной академии // Киев. епарх. ведомости. – 1880. – № 1. – С. 71.
- 4.251. Высокопреосвященнейший Платон митрополит Киевский // Рус. паломник. – 1887. – № 44. – С. 536 – 537.
- 4.252. Газете «Народовой» по коростышевскому делу // Киевлянин. – 1884. – № 187. – С. 289.
- 4.253. Годичное собрание Киевского Свято-Владимирского братства (22 октября 1885 г.) // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 1. – С. 43 – 45.

- 4.254. Годичное собрание Киевского Свято-Владимирского братства (22 октября 1890 г.) // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 30. – С. 678 – 679.
- 4.255. Годичное собрание Киевского Свято-Владимирского братства // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 15. – С. 308 – 309.
- 4.256. Годичный акт в Киевской Духовной Академии // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 21. – С. 390 – 393.
- 4.257. Годичный акт в Киевской Духовной Академии // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 18. – С. 375 – 376.
- 4.258. Годичный акт в Киевской Духовной Академии // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 20. – С. 964.
- 4.259. Годичный торжественный акт в Киевской духовной семинарии 27 октября // Киевские епархиальные ведомости. – 1883. – № 20. – С. 414 – 415.
- 4.260. Дар Его Императорского Высочества Великого Князя Константина Константиновича церкви Вышгорода и посещения Вышгорода Высокопреосвященнейшим митрополитом Киевским и Галицким Платоном перепеч.: «Киевлянин», 1884, № 143] // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 14. – С. 636 – 639.
- 4.261. Два письма Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого на имя О. М. Макарова (Донская епархия) // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 13. – С. 606 – 609.
- 4.262. Движение грамотности в Киеве и Киевской губернии // Руководство для сельских пастырей. – 1860. – №44. – С.234–246.
- 4.263. Действия правительства. Определение Святейшего Синода от 27 июня – 12 июля 1884 г. за № 1407 о Высочайше утвержденных «Правилах о церковно-приходских школах» // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 17. – С. 741 – 746.
- 4.264. День равноапостольного великого князя Владимира 15 июля // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 14. – С. 301.

- 4.265. Докладная записка благочинного Рижской епархии Митавского уезда священника Андрея Гобина от 21 августа 1889 г. за № 864 к Его Высокопреосвященству Высокопреосвященнейшему Платону митрополиту Киевскому и Галицкому // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 34. – С. 549.
- 4.266. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 15. – С. 676.
- 4.267. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 16. – С. 736 – 737.
- 4.268. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 18. – С. 822 – 823.
- 4.269. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 21. – С. 969, 974.
- 4.270. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 4. – С. 181 – 182.
- 4.271. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 15. – С. 718.
- 4.272. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 16. – С. 774 – 775.
- 4.273. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 21. – С. 1011 – 1012.
- 4.274. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 22. – С. 1066 – 1067.
- 4.275. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 10. – С. 459 – 460.
- 4.276. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 17. – С. 811 – 812.
- 4.277. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 18. – С. 863.

- 4.278. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 19. – С. 897.
- 4.279. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 20 – С. 923 – 924.
- 4.280. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 21. – С. 967.
- 4.281. Епархиальная хроника // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 22. – С. 1019 – 1020.
- 4.282. Епархиальная хроника. Служение Его Высокопреосвященства // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 11. – С. 533 – 534.
- 4.283. Епархиальные известия // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 15. – С. 201.
- 4.284. Епархиальный книжный склад // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 6. – С. 72.
- 4.285. Еще о Киевском митрополите Платоне // Рус. архив. – 1893. – Кн. 2. – С. 417 – 420.
- 4.286. Еще передвижные уличные библиотеки в Киеве // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 6. – С. 270 – 271.
- 4.287. Журнал 1-й Комиссии по приведению в исполнение устава взаимно-вспомогательного общества духовенства Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1894. – № 1. – С. 32 – 33.
- 4.288. Журнал заседания Киевского епархиального съезда депутатов духовенства, утвержденный Его Высокопреосвященством, Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 13. – С. 266 – 280.
- 4.289. Журнал общего собрания Киевского Свято-Владимирского Братства за 8 октября 1889 года // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 30. – С. 678.

- 4.290. Журнал съезда депутатов духовенства Черкасского училищного округа бывшего 11 – 12 октября 1888 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 15 – 16. – С. 216 – 222.
- 4.291. Журнал съезда духовенства Киево-Софийского училищного округа, бывшего 11 – 12 октября 1888 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 23. – С. 338 – 346.
- 4.292. Заседание церковно-археологических обществ при Киевской духовной академии 29 мая // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 10. – С. 194 – 195.
- 4.293. Из Киевской епархиальной хроники. Посещение Высокопреосвященнейшим митрополитом академии и семинарии // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 8. – С. 147 – 150.
- 4.294. Из м. Коростышева (Корреспонденция «Киевлянина») // Киевлянин. – 1884. – № 136. – С. 255.
- 4.295. Из отчета Киевского Свято-Владимирского братства // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 20. – С. 368.
- 4.296. Из переписки Лебединцева Петра Гавриловича с митрополитом Киевским Платоном // Киев. старина. – 1902. – № 10. – С. 17 – 33.
- 4.297. Известия и заметки // Киевлянин. – 1882. – № 62. – 19 марта. – С. 85.
- 4.298. Известия и заметки // Киевлянин. – 1882. – № 83. – 17 апр. – С. 135.
- 4.299. Известия и заметки // Киевлянин. – 1882. – № 110. – 21 мая. – С. 200.
- 4.300. Известия и заметки // Киевлянин. – 1882. – № 132. – 16 июня. – С. 235.
- 4.301. Известия и заметки // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 6. – С. 136 – 137.
- 4.302. Известия и заметки // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 3. – С. 131 – 135.
- 4.303. Известия и заметки // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 5. – С. 231.
- 4.304. Известия и заметки // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 2. – С. 49 – 50.

- 4.305. Известия и заметки // Листок для Харьк. епархии. – 1888. – № 3. – С. 64.
- 4.306. Известия и заметки // Прибавление к Подольским епарх. ведомостям. – 1888. – № 30. – С. 763.
- 4.307. Известия и заметки // Руководство для сельских пастырей. – 1889. – Т. 3. – № 50. – С. 468.
- 4.308. Известия и заметки. Киевский Михайловский монастырь и новая церковно-учительская школа имени его // Прибавление к церковным ведомостям, издаваемым при Святейшем правительствующем Синоде. – 1891. – № 4. – С. 102.
- 4.309. Киевское Свято-Владимирское братство // Прибавление к церковным ведомостям, издаваемым при Святейшем правительствующем Синоде. – 1889. – № 49. – С. 1465.
- 4.310. Крамарев Г.Н., Бредихин Г.М., Муравьев А.Н. и др. Открытие и проект устава киевского Свято-Владимирского братства // Прибавление к Творениям святых отцов. - 1864. – Ч.23. – Кн.3. – С.4.
- 4.311. Комитет для издания книг и брошюр религиозно-нравственного содержания // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 24. – С. 477.
- 4.312. Леонтий. Сорокалетие Архипастырского служения Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого (8 сентября 1883 года) / Леонтий // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 20. – С. 398 – 400.
- 4.313. Летопись местной церковной жизни // Тр. Киев. духовной акад. – 1883. – Т. 1. – № 2 – С. 346 – 351.
- 4.314. Летопись текущих событий и разные заметки (опыт борьбы со штундой) // Волын. епарх. Ведомости. – 1890. – № 24. – С. 712 – 716.
- 4.315. Летопись текущих событий и разные заметки // Волын. епарх. ведомости. – 1888. – № 17. – С. 442 – 444.
- 4.316. Летопись текущих событий и разные заметки // Волын. епарх. ведомости. – 1890. – № 15. – С. 133.

- 4.317. Летопись церковной жизни в России и за границей // Церков. вестн. – 1885. – № 35. – С. 489.
- 4.318. Магистерский диспут в Киевской духовной академии // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 18. – С. 368 – 371.
- 4.319. Магистерский диспут в Киевской духовной академии // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 11 – 12. – С. 540 – 541.
- 4.320. Магистерский коллоквиум // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 1. – С. 31 – 35.
- 4.321. Магистерский коллоквиум // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 24. – С. 1142.
- 4.322. Магистерский коллоквиум в Киевской духовной академии // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 9. – С. 438 – 441.
- 4.323. Марковский П. (протоиерей) Речь, сказанная Высокопреосвященнейшему Платону митрополиту Киевскому и Галицкому в Липовецком соборе 23 августа / П. Марковский (протоиерей) // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 17. – С. 353.
- 4.324. Миссионер иеромонах Арсений // Русский паломник. – 1887. – № 24. – С. 292 – 294.
- 4.325. Миссионер иеромонах Арсений // Русский паломник. – 1887. – № 24. – С. 292 – 294.
- 4.326. Мнение печати. Церковное пение в народных училищах Юго-Западного края // Церков. вестн. – 1888. – № 14. – С. 280.
- 4.327. Мысль о праздновании 900 – летнего юбилея Крещения Руси и приготовления к нему // Тр. Киев. духовной акад. – 1888. – № 9 – 10. – С. 1–7.
- 4.328. Некролог (Митрополит Киевский и Галицкий Платон) // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 20. – С. 470 – 782.
- 4.329. Необходимость внебогослужебных религиозно-нравственных чтений // Друг истины. – 1886. – № 30. – С. 205.
- 4.330. Необходимые разъяснения // Киевлянин. – 1884. – № 179. – С. 205.

- 4.331. О бесплатной уличной библиотеке Митрополова // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 19. – С. 892 – 896.
- 4.332. О книгах священника И. Базилевского «Уроки по Закону Божию» // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 18. – С. 807.
- 4.333. О песнопениях, изданных священником Михаилом Георгиевским // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 7. – С. 297–303.
- 4.334. Об обществе улучшения народного труда, в память Царя – Освободителя Александра II, действующее в Санкт-Петербурге // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 6. – С. 140.
- 4.335. О работах по преобразованию духовно-судебной части: Проект основных положений преобразования духовно-судебной части. // Христианские чтения. – №8. – 1873. – С. 618–651.
- 4.336. Обзорение Высокопреосвященнейшим Платоном митрополитом Киевским и Галицким церковью Киевского и Радомысльского уездов (корреспонденция) // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 16. – С. 721–731.
- 4.337. Обзорение епархии Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 13. – С. 589 – 594.
- 4.338. Общество русской грамотности // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 20. – С. 376 – 377.
- 4.339. Объявление. Об открытии в г. Киеве при доме Свято-Владимирского братства центрального епархиального книжного склада // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 24. – С. 385 – 386.
- 4.340. Объявление. Об открытии училища при женском Лебединском монастыре // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 20. – С. 393.
- 4.341. Олесницкий А. А. Документы нового национально-иудейского религиозного движения в южной России / А. А. Олесницкий // Тр. Киев. духовной акад. – 1885. – Т. 1. – № 1. – С. 110 – 117.

- 4.342. Определение Святейшего Синода от 11 – 12 июня 1886 г. за № 1222. О расходе на содержание в Киевской епархии четырех противощундистских миссионеров // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 16. – С. 771 – 772.
- 4.343. Определение Святейшего Синода. От 17 февраля 1888 г. за № 375. О праздновании 900-летия крещения русского народа // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 9 – 10. – С. 137 – 138.
- 4.344. Определение Святейшего Синода. От 18 декабря 1887 г. – 8 января 1888 г. № 2717 «О мерах к увеличению сбора средств на удовлетворение потребностей Православного миссионерского общества» // Церков. ведомости. – 1888. – № 3. – С. 116 – 117.
- 4.345. Определение Святейшего Синода. От 25 апреля – 6 июня 1884 г. за № 860 о праздновании в 1885 г. тысячелетия со дня кончины просветителя славян Святого Мефодия // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 14. – С. 601 – 602.
- 4.346. Освящение и обновление храмов, приходов, иконостасов // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 24. – С. 494.
- 4.347. От канцелярии Киевской духовной консистории. 2. О выписке поучений священника Николая Лопатинского // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 6. – С. 87.
- 4.348. От Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 49. – С. 857.
- 4.349. От Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 4. – С. 39 – 40.
- 4.350. От Петропавловского попечительства при Киевской духовной семинарии духовенству Киевской епархии // Киевские Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 18. – С. 840 – 841.
- 4.351. От совета православного миссионерского общества. Воззвание о пожертвованиях на пользу миссионерского дела // Прибавление к

- церковным ведомостям, издаваемым при Святейшем правительствующем Синоде. – 1888. – № 8. – С. 191 – 193.
- 4.352. Ответное послание Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого Эдуарду, архиепископу Кентерберийскому // Тр. Киев. духовной акад. – 1888. – № 9 – 10. – С. 339 – 340.
- 4.353. Открытие Богоявленского братства при Киевской духовной академии // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 19. – С. 349 – 353.
- 4.354. Открытие религиозных внебогослужебных чтений для народа в Киеве // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 8. – С. 165.
- 4.355. Отчет Киевского епархиального комитета православного миссионерского общества за 1886 год // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 10. – С. 217 – 225.
- 4.356. Отчет Киевского епархиального комитета православного миссионерского общества за 1887 год // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 10. – С. 218.
- 4.357. Отчет Киевского епархиального комитета православного миссионерского общества за 1888 год // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 18. – С. 285.
- 4.358. Отчет Киевского епархиального комитета православного миссионерского общества за 1889 год // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 2. – С. 34.
- 4.359. Отчет Киевского Свято-Владимирского братства за 25 лет его существования с 15 июля 1864 года по 15 июля 1889 года (окончание). Список членов Киевского Свято-Владимирского братства, внесших свои пожертвоания за 1888/89 гг. // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 8. – С. 92 – 102.
- 4.360. Отчет Киевского Свято-Владимирского братства за 25 лет существования с 15 июля 1864 г. по 15 июля 1889 года (продолжение) // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 6. – С. 62 – 72.

- 4.361. Отчет Комитета по изданию листков религиозно-нравственного чтения для народа за 1884 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 24. – С. 1087 – 1090.
- 4.362. Отчет о приходах и расходах сумм по Петропавловскому попечительству о недостаточных воспитанниках Киевской духовной семинарии за первое полугодие 1885 – 86 уч. года // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 7. – С. 308 – 313.
- 4.363. Отчет Петропавловского попечительства о недостаточных воспитанниках Киевской духовной семинарии за 1886 – 87 уч. год // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 29. – С. 561 – 568.
- 4.364. Отчет Петропавловского попечительства о недостаточных воспитанниках Киевской духовной семинарии за 1887 – 88 уч. год // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 42. – С. 661 – 665.
- 4.365. Отчет Петропавловского попечительства о недостаточных воспитанниках Киевской духовной семинарии за 1889 – 90 уч. год // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 1. – С. 8 – 11.
- 4.366. Отчет Свято-Владимирского при Киево-Софиевском соборе братства за 23-й год его существования с 15 июля 1886 года по 15 июля 1887 года // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 36. – С. 679 – 688.
- 4.367. Отчет Свято-Владимирского при Киево-Софиевском соборе братства за 26-й год его существования с 15 июля 1889 по 15 июля 1890 гг. // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 29. – С. 681 – 702.
- 4.368. П. Меры к религиозно-нравственному образованию простого народа / П. // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 13. – С. 559 – 570.
- 4.369. П. Новые сведения о штундизме (окончание) / П. // Тр. Киев. духовной акад. – 1887. – Т. I. – № 11. – С. 600 – 620.
- 4.370. Первое собрание Богоявленского братства // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 21. – С. 390.
- 4.371. По поводу видения Высокопреосвященнейшим митрополитом Платоном студента Крылова (перепеч. «Тверские Епархиальные

- Ведомости», 1884, № 2) // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 4. – С. 187 – 190.
- 4.372. По поводу посещения Высокопреосвященнейшим Платоном римско–католического собора в м. Коростышеве // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 17. – С. 774 – 782.
- 4.373. Порядок празднования девятисотлетия крещения русского народа в городе Киеве // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 9 – 10. – С. 139 – 141.
- 4.374. Посещение Высокопреосвященнейшим митрополитом Платоном Киевской духовной академии 25 ноября и его прощальное наставление студентам академии по случаю скорого своего отъезда в Петербург // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 23. – С. 476 – 477.
- 4.375. Посещение Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким, Киевской духовной семинарии. // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 11 – 12. – С. 539 – 540.
- 4.376. Посещение Высокопреосвещенным митрополитом Киевским и Галицким Платоном римо-католического костела в м. Коростышеве и последствия сего посещения // Тр. Киев. духовной акад. – 1884. – сент. – № 9. – С. 410 – 445.
- 4.377. Посещение города Курска Его Высокопреосвященством Высокопреосвященнейшим Платоном митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 42. – С. 828 – 834.
- 4.378. Посещение Киева блаженнейшим Никодимом, Патриархом Иерусалимским // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 20. – С. 404 – 413.
- 4.379. Посещение Киево-Печерской Лавры Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким, перед отъездом в Санкт-Петербург // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 21. – С. 388 – 389.

- 4.380. Посещение Киевских духовно-учебных заведений Его Высокопреосвященством Платоном митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 20. – С. 333 – 334.
- 4.381. Посещение Киевской духовной академии Его Преосвященством Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 11. – С. 226.
- 4.382. Посещение Межигорья Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 18. – С. 340.
- 4.383. Посещение Твери Высокопреосвященнейшим Платоном митрополитом Киевским 28 ноября 1885 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 2. – С. 62 – 68.
- 4.384. Послание Святейшего Синода // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 9. – С. 415 – 416.
- 4.385. Постановление и распоряжение правительства // Церков. вестн. – 1886. – № 22. – С. 235.
- 4.386. Постановление священников Юго-Западного Края, собравшихся в Киеве в 1884 г., утвержденное Святейшим Синодом // Рук. для сельских пастырей. – 1885. – № 3. – С. 93 – 102.
- 4.387. Правила об устройстве миссий и способах действия миссионеров и пастырей церкви по отношению к раскольникам и сектантам (по определению Святейшего Синода от 25 мая 1888 г. за № 1116) // Волын. епарх. ведомости. – 1889. – № 4. – С. 55 – 65.
- 4.388. Православное Палестинское Общество перепеч.: «Московские Ведомости» // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 1. – С. 15.
- 4.389. Празднование Кирилло-Мефодиевского торжества в Киевских духовно-учебных учреждениях // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 9. – С. 425 – 427.

- 4.390. Пребывание в Твери Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого 31 марта 1886 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 9. – С. 403 – 405.
- 4.391. Пребывание Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого, в Твери 19 – 22 числа мая 1884 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 15. – С. 653 – 671.
- 4.392. Предложение Его Высокопреосвященства о сборе пожертвований на устройство Киево-Межигорского монастыря и предполагаемых при нем учреждений // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 8. – С. 117 – 119.
- 4.393. Предложение относительно противодействие учению сектантов (составленное преосвященным Евсевием бывшим архиепископом Могилевским) // Прибавление к Чернигов. епарх. ведомостям часть неоф. – 1883. – № 17. – С. 926 – 931.
- 4.394. Прибавление к официальной части. О выписке «Руководства для сельских пастырей» // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 6. – С. 92 – 94.
- 4.395. Прибавление к официальной части. О распределении дел между епархиальными преосвященными // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 23. – С. 1121 – 1122.
- 4.396. Прием студентов в Киевскую духовную академию // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 2. – С. 354.
- 4.397. Программа для собирания сведений о штундизме // Рук. для сельских пастырей. – 1889. – Т. 2 – № 24. – С. 175 – 178.
- 4.398. Программа празднования 50-летнего юбилея университета Святого Владимира 1834 – 1884 // Киевлянин. – 1884. – № 195. – С. 201.
- 4.399. Программа совершения Крестного хода в г. Киеве в праздник тысячелетия со дня кончины просветителя славян св. Мефодия 6-го апреля 1885 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 9. – С. 417 – 420.

- 4.400. Проект инструкций для противоштундистских миссионеров-священников Юго-Западного края // Рук. для сельских пастырей. – 1889. – Т. 2. – № 24. – С. 162 – 175.
- 4.401. Промысел Божий в жизни покойного митрополита Киевского Платона // Кормчий. – 1907. – №42. – С. 501 – 502.
- 4.402. Противоштундистская деятельность иеромонаха Леонида // Моск. ведомости. – 1891. – № 285. – С. 201 – 205.
- 4.403. Протоирей И. Наумович (некролог) // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 16. – С. 371 – 373.
- 4.404. Прошение наследницы священника Михаила Георгиевского к Его Высокопреосвященству о содействии к распространению в народе православном напечатанных тем священником песнопений, поименованных в каталоге // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 34. – С. 501 – 509.
- 4.405. Путешествие в г. Киев на богомолье с обратившимися из штундизма в православие // Прибавление к Церковным ведомостям, издаваемым при Святейшем Правительственном Синоде. – 1891. – № 47. – С. 1678 – 1679.
- 4.406. Распоряжения епархиального начальства // Прибавление к церковным ведомостям, издаваемым при Святейшем Правительственном Синоде. – 1891. – № 8. – С. 235 – 237.
- 4.407. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 36. – С. 675 – 678.
- 4.408. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 2. – С. 33.
- 4.409. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 18. – С. 265 – 271.

- 4.410. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 1. – С. 1.
- 4.411. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Временная инструкция наблюдателей церковно-приходских школ Киевской епархии, утвержденная Его Высокопреосвященством // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 15. – С. 690 – 695.
- 4.412. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Доклад председателя Киевского епархиального училищного совета Преосвященного Иреня, епископа Уманского, Его Высокопреосвященству члену Святейшего Правительственного Синода, Высокопреосвященнейшему Платону митрополиту Киевскому и Галицкому, священноархимандриту Киево-Печерской Лавры и разных орденов кавалеру // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 43 – 44. – С. 678 – 695.
- 4.413. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Доклад председателя Киевского епархиального училищного совета Преосвященного Иреня, епископа Уманского, поданный Высокопреосвященнейшему Платону митрополиту Киевскому и Галицкому 10 октября 1888 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 39 – 40. – С. 593 – 604.
- 4.414. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. О выписке 1-го выпуска внебогослужебных бесед пастыря с пасомыми // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 24. – С. 1099.
- 4.415. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. О выписке «Вестника Российского общества Красного креста» // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 24 ч. о. – С. 1125 – 1126.

- 4.416. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. О женском духовном училище при женском Лебединском монастыре // Киев. епарх. ведомости. – № 43. – 1887. – С. 837 – 838.
- 4.417. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. О содержании отечественных древностей // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 23. – С. 1045 – 1046.
- 4.418. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Об испытании на получение дьяконского сана // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 2. – С. 53.
- 4.419. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Об обязанностях псаломщиков в отношении к церковно-приходским школам // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 4. – С. 96 – 97.
- 4.420. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Об обязанностях священников преподавать Закон Божий в церковно-приходских школах // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 21. – С. 943 – 947.
- 4.421. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Об определении учителей церковно-приходских школ из окончивших курс духовной семинарии на священнические места // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 13. – С. 270 – 271.
- 4.422. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Об открытии в Киевской епархии уездных отделений Киевского епархиального училищного совета // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 38. – С. 553 – 556.
- 4.423. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Об условиях перемещения священно и церковнослужителей на другие приходы // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 1. – С. 10.

- 4.424. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Объявление архипастырского благословения // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 47. – С. 771.
- 4.425. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. От Киевского епархиального училищного совета // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 19. – С. 283.
- 4.426. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. От Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 36. – С. 575 – 576.
- 4.427. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. От Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 43. – С. 705.
- 4.428. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. От Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 27. – С. 580.
- 4.429. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. От Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 30. – С. 745 – 746.
- 4.430. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Отношение фирмы «Церковный зодчий» к Его Высокопреосвященству // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 7. – С. 153 – 157.
- 4.431. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. По поводу вымогательства платы при совершении треб // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 8. – С. 346.
- 4.432. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. По поводу вымогательства платы при совершении треб // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 1. – С. 12 – 13.

- 4.433. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. По поводу вымогательства платы при совершении треб // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 10. – С. 214 – 216.
- 4.434. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Предложение Высокопреосвященнейшего митрополита Платона Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 17. – С. 747 – 750.
- 4.435. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Предложение Его Высокопреосвященства Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 5 – 6. – С. 55 – 58.
- 4.436. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Предложения его Высокопреосвященства, Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого Киевской духовной консистории // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 41. – С. 791 – 792.
- 4.437. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Представления Его Высокопреосвященству председателя Киевского епархиального училищного совета от 14 февраля 1890 г. за № 61 // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 11. – С. 135 – 139.
- 4.438. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Преподание архипастырского благословения // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 21. – С. 943 – 947.
- 4.439. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Преподание архипастырского благословения // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 3. – С. 78 – 79.
- 4.440. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Список лиц, коих по резолюции Его

- Высокопреосвященства от 13 ноября с. г. за № 2893 преподается архипастырское благословение за их особые труды в церковно-приходских школах и заботы о благоустройстве // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 45. – С. 758 – 764.
- 4.441. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Список священников Киевской епархии, удостоенных награждением набедренниками за их полезную службу по народному образованию // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 48. – С. 809 – 812.
- 4.442. Распоряжения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Указ Его Императорского Величества, Самодержавца Всероссийского из Святейшего правительственного Синода Преосвященному Сильвестру, епископу Каневскому, первому Викарию Киевской епархии об учреждении при Киевском женском училище духовного ведомства двух стипендий имени Преосвященного митрополита Киевского Платона // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 7. – С. 105 – 108.
- 4.443. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 1. – С. 3.
- 4.444. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Благодарность священнику за обращение штундиста в Православную церковь // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 8. – С. 349.
- 4.445. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. О распределении дел между преосвященными викариями по уездам // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 23. – С. 1032 – 1037.
- 4.446. Распоряжения и извещение епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Отчет о приходе и расходе сумм по

Петропавловскому попечительству о недостаточных воспитанниках Киевской духовной семинарии за 1884 – 85 уч. год // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 23. – С. 1031 – 1033.

- 4.447. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные, праздничные и высокаторжественные дни будущего 1884 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 24. – С. 488 – 491.
- 4.448. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные, праздничные и высокаторжественные дни будущего 1885 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 23. – С. 1032 – 1036.
- 4.449. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные, праздничные и высокаторжественные дни будущего 1886 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 24. – С. 1167 – 1172.
- 4.450. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные,

- праздничные и высокаторжественные дни будущего 1888 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 41. – С. 792 – 798.
- 4.451. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные, праздничные и высокаторжественные дни будущего 1889 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 47. – С. 765 – 771.
- 4.452. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные, праздничные и высокаторжественные дни будущего 1890 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 44. – С. 729 – 734.
- 4.453. Распоряжения и извещения епархиального начальства и разные известия по Киевской епархии. Расписание, составленное в Киевской духовной консистории и утвержденное Его Высокопреосвященнейшим о том, когда и кому их священников г. Киева говорить проповеди собственного сочинения в воскресные, праздничные и высокаторжественные дни будущего 1891 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 31. – С. 797 – 803.
- 4.454. Распоряжения и извещения по епархии. Изъявление Высочайшей признательности Ее Величества Государыни Императрицы // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 3. – С. 101 – 104.
- 4.455. Распоряжения и извещения по епархии. О бывшем женском училище в Лебединском монастыре // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 12. – С. 250 – 252.

- 4.456. Распоряжения и извещения по епархии. О допущении учеников церковно-приходских школ к участию в церковном пении и чтении // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 21. – С. 943 – 947.
- 4.457. Распоряжения и извещения по епархии. Предложение Его Высокопреосвященства о выписке «Справочного и объяснительного словаря к Новому Завету» П. Гильтебрандта // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 12. – С. 557.
- 4.458. Распоряжения Правительства // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 24. – С. 479 – 480. Распоряжения Правительства // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 24. – С. 479 – 480.
- 4.459. Распоряжения правительства. Указ Его Императорского Величества Самодержавца Всероссийского из Святейшего Правительствующего Синода от 13 сентября 1883 г. за № 9 «По вопросу о порядке богослужений в духовно-учебных заведениях» // Киев. епарх. ведомости. – 1889. – № 38. – С. 606 – 609.
- 4.460. Распределение церквей Киевской епархии на новые благочиннические округа, утвержденные Его Высокопреосвященством 29 апреля 1883 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 12. – С. 240 – 252.
- 4.461. Рескрипт Его Императорского Величества Принцессы Евгении Максимилиановны Ольденбургской на имя Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 18. – С. 200 – 201.
- 4.462. Речи, адреса, приветственные письма, сказанные и присланные Его Высокопреосвященству, Высокопреосвященнейшему Платону, митрополиту Киевскому и Галицкому, в день исполнившегося сорокалетия служения его в архиерейском сане 8 сентября 1883 г. // Киев. епарх. ведомости. – № 19. – С. 378 – 388.
- 4.463. Речь архимандрита Иеронима при наречении в епископа чигиринского произнесена 1 ноября 1885 года в Крестовой церкви

- митрополичьего дома в Киево-Печерской лавре] // Киев. епарх. ведомости. – 1885. – № 23. – С. 1093 – 1097.
- 4.464. Речь законоучителя 1-й киевской гимназии протоирея Михаила Златоверховникова, сказанная после чтения евангелие // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 20. – С. 464 – 468.
- 4.465. Речь сказанная студентом Федором Шевелевым перед опущением в могилу тело скончавшегося митрополита Платона // Тр. Киев. духовной акад. – 1891. – № 11. – С. 35 – 38.
- 4.466. Речь, произнесенная наместником Киево-Печерской Лавры архимандритом Илларионом при первом посещении Лавры Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 8. – С. 137 – 138.
- 4.467. Речь, произнесенная при встрече Высокопреосвященнейшего Платон, митрополита киевского и Галицкого, в г. Тараще июня 18 дня 1883 года // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 12. – С. 281 – 282.
- 4.468. Руководство для первоначального воспитания слепых детей // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 15. – С. 229 – 234.
- 4.469. Русский. Воззвание к русским из Западно-Русского края // Подольские епархиальные ведомости. – 1864. – №6. – С. 200–203 с.
- 4.470. Слово, сказанное на литургии, пред погребением Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого, законоучителем коллегии Павла Галагана священником Симеоном Трегубовым // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 20. – С. 457 – 464.
- 4.471. Служение Его Высокопреосвященства // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 15. – С. 268 – 269.
- 4.472. Служение Его Высокопреосвященства // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 16. – С. 291.

- 4.473. Служение Его Высокопреосвященства // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 17. – С. 318.
- 4.474. Служение Его Высокопреосвященства // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 11 – 12. – С. 537.
- 4.475. Служение Его Высокопреосвященства Высокопреосвященейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого в храме Николая Доброго на Подоле // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 15. – С. 671 – 676.
- 4.476. Сообщение духовного собора Киево-Печерской Успенской Лавры от 27 января 1888 г. за № 609 в редакцию Киевских епархиальных ведомостей // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 5. – С. 75 – 79.
- 4.477. Состояние Богоявленского братства при Киевской духовной академии к 31 декабря 1882 г. // Киев. епарх. ведомости. – 1882. – № 1. – С. 18.
- 4.478. Список лиц, коим 24 сентября 1887 года преподано архипастырское благословение Его Высокопреосвященства за сделанные ими значительные пожертвования в пользу церкви Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 36. – С. 675 – 678.
- 4.479. Список лиц, коим 6 октября 1888 года преподано архипастырское благословение Его Высокопреосвященства за сделанные ими значительные пожертвования в пользу церкви Киевской епархии // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 45 – 46. – С. 723.
- 4.480. Торжественный акт в духовной академии // Киев. епарх. ведомости. – 1890. – № 28. – С. 632 – 635.
- 4.481. Указ Его Императорского Величества Самодержавца Всероссийского из Киевской духовной консистории о сборе пожертвований на нужды Палестинского общества // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 9. – С. 195 – 196.
- 4.482. Указы и определения Святейшего Синода. От 30 ноября 1883 г. за № 8. о мероприятиях по повышению религиозно-нравственного

- воспитания в православных духовно-учебных заведениях // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 4. – С. 149 – 152.
- 4.483. Указы и определения Святейшего Синода. О восстановлении Киево-Межигорского монастыря // Киев. епарх. ведомости. – 1886. – № 5 ч. о. – С. 193 – 194.
- 4.484. Указы и определения Святейшего Синода. Определение Святейшего Синода от 3 – 19 февраля 1884 г. за № 264 // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 7. – С. 293 – 295.
- 4.485. Указы и распоряжения Святейшего Синода. От 19 июня 1890 г. за № 12 «По предмету преподавания православному народу истин христианской веры и благочестия и про мероприятия по усилению церковного поучения православного народа» // Киев. епарх. ведомости. – 1891. – № 3. – С. 31 – 36.
- 4.486. Указы и распоряжения Святейшего Синода. Указ Святейшего Правительствующего Синода от 30 июня 1888 года за № 4047 Его Высокопреосвященству, Высокопреосвященнейшему Платону митрополиту Киевскому и Галицкому // Киев. епарх. ведомости. – 1888. – № 29 – 30. – С. 425.
- 4.487. Участие Высокопреосвященнейшего Платона в производстве экзаменов // Киев. епарх. ведомости. – 1884. – № 11 – 12. – С. 537 – 541.
- 4.488. Чеважевский И. Речь, произнесенная Его Высокопреосвященству при посещении церкви с. Цибермановки Уманского уезда / И. Чеважевский // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 17. – С. 352.
- 4.489. Шестидесятилетие служебной деятельности высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого и юбилейные празднества в честь его // Киев. епарх. ведомости. – 1887. – № 35. – С. 671.
- 4.490. Ящуржинский А. (священник). Посещение Лебединского женского монастыря Высокопреосвященнейшим Платоном митрополитом

- Киевским и Галицким / А. Ящуржинский (священник) // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 12. – С. 250 – 252.
- 4.491. Ящуржинский А. (священник). Посещение Лебединского женского монастыря Высокопреосвященнейшим Платоном митрополитом Киевским и Галицким/ А. Ящуржинский (священник) // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 13. – С. 282 – 283.

Література

5. Монографії, брошури, статті

- 5.492. Алексий II, Патриарх Московский и всея Руси. Православие в Эстонии / Алексий II, Патриарх Московский и всея Руси. – М.: «Православная энциклопедия», 1999. – 234 с.
- 5.493. Андроников Н. Исторические записки о Костромской духовной семинарии и Костромской губернской гимназии / Н. Андроников. – Кострома : Тип. Губерн. правления. – 1874. – 73 с.
- 5.494. Барменков А.И. Свобода совести в СССР / А.И. Барменков. – М., 1979. – 224 с.
- 5.495. Барсов Т. В. Св. Синод в его прошлом / Т.В. Барсов. – Санкт-Петербург: Тов-во «Печатня С. В. Яковлева», 1896. – 446 с.
- 5.496. Бачинський Л. Храм архістратиґа Михаїла в селі Савинці / Л. Бачинський, К. Кузьменко-Лісовенко, В. Перерва. – Біла Церква: вид. О. В. Пшонківський, 2008. – 36 с.

- 5.497.Белгородский Н. К 25-летнему юбилею церковной школы / Н. Белгородский. – Киев, 1909.
- 5.498.Белоликов В. З. Чернобыльское согласие / В. З. Белоликов. – Киев – 1915. – 15 с.
- 5.499.Благовидов Ф. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование Александра II / Ф. Благовидов. – Казань: тип. Импер-го Ун-та, 1891. – 374 с.
- 5.500.Блажейовський Д. Ієрархи Київської церкви (861–1996) / Д. Блажейовський. – Львів: Каменярь, 1996. – 567 с.
- 5.501.Богданов И. М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР / И. М. Богданов. – Москва: Статистика, 1964. – 196 с.
- 5.502.Боголюбский Н. К вопросу о началах церковного обновления / Н. Боголюбский // Перед церковным собором. – Москва, 1906. – С. 1–17.
- 5.503.Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х роках ХІХ ст. / В.Й. Борисенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 161 с.
- 5.504.Борисова О. Релігійний чинник у геополітичних устремліннях еліт України в добу середньовіччя / О. Борисова. – Луганськ: ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2010. – 340 с.
- 5.505.Бороздин А.К. Очерки русского религиозного расколомыслия / А. К. Бороздин. – СПб: «Лит. и наука», 1905. – 223 с.
- 5.506.Булашев Г. Очерк деятельности по народному образованию Арсения (Москвина), митрополита Киевского и Галицкого / Г. Булашев // Народное образование. – 1896. – Кн. 4. Апрель. – С. 90–96.

- 5.507.Бычков С. С. Русская церковь и имперская власть: В 3-х тт / С. С. Бычков. – Москва, 1998.
- 5.508.Венок на могилу члена Святейшего Синода, Высокопреосвященного Платона митрополита Киевского и Галицкого / сост. крестьянин-самоучка М. В. Карасев по поводу 100-летия со дня рождения в Бозе почившего знаменитого иерарха (2 мая 1803 г. – 2 мая 1903 г.). – Санкт-Петербург. : Тип. А. В. Орлова, 1903. – 420 с.
- 5.509.Власовський І. Нариси історії Української православної церкви у 4 т.; 5 кн. / І. Власовський. – К. : Либідь, 1998. – Т. 3 : XVIII – XX ст. – 1998. – 559 с.
- 5.510.Воронцов Г.В. Конституция СССР о свободе совести / Г.В. Воронцов. Л.: Знание, 1979. – 36 с.
- 5.511.Галайба В. Вищі жіночі курси в Києві // Київ: журнал письменників України. – К., 2000. – № 7/8. – С. 187–189.
- 5.512.Галайба В. Друге жіноче духовне училище / В. Галайба // Україна. – 2003. – № 3. – С. 24.
- 5.513.Головащенко С. Історія християнства: курс лекцій / С. Головащенко. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
- 5.514.Горбик О. О. Римо-католицькі костьоли Києва та Київщини: присвячується 2000-літтю Різдва Христового / О. О. Горбик. – К.: Техніка, 2004. – 120 с.
- 5.515.Гордиевский И. Памяти Кафедрального протоиерея Петра Гавриловича Лебединцева / И. Гордиевский // Киев. епарх. ведомости. – 1897. – №№ 5, 6, 7, 9. – С. 250–262, 297–310, 341–353, 426–438, 524–538.
- 5.516.Грекулов Е. Ф. Православная церковь – враг просвещения / Е. Ф. Грекулов. – М.: Наука, 1962. – 192 с.

- 5.517. Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-ая половина XIX – начало XX в.) / Е. Ф. Грекулов. – М.: Наука, 1969. – 184 с.
- 5.518. Громогласов И. Освободительное движение и официальная церковь / И. Громогласов // Перед церковным собором. – М., 1906. – С. 18 – 28.
- 5.519. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – К.: Освіта, 1992. – 192 с.
- 5.520. Гуржій І. О. Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст. / І.О. Гуржій, О.І. Гуржій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 284 с.
- 5.521. Денисенко В.А. Часопис «Киевские епархиальные ведомости» в історії національно-духовного життя України (1861–1918): Історичний огляд, редактори, систематичний покажчик видання / В.А. Денисенко; Наук.ред. І.І. Дробот. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 692 с.
- 5.522. Добровольская Т. А. О перспективах возрождения христианской благотворительности / Т. А. Добровольская, А. П. Мастеропуло, М. В. Поддубный // На пути к свободе совести. – Москва, 1989. – С. 274–293.
- 5.523. Доброклонский И. Руководство по истории русской церкви. / И. Доброклонский. – Москва : Универ. тип., 1893. – Вып. 4 : Синодальный период 1700 – 1890 гг. – 1893. – 441 с.
- 5.524. Дородницин А. (епископ) Материалы для истории и исследования религиозно-рационалистического движения на юге России во второй половине XIX ст. / А. Дородницин – Казань: Тип. импер. ун-та, 1908. – 275 с.
- 5.525. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – 69 с.

- 5.526. Драгоманов М. Віра і громадські справи. – К.: Друкарня «Герольд», 1917. – 13 с.
- 5.527. Драгоманов М. Про братство христителів або баптистів на Україні / М. Драгоманов. – Коломия : Заходом М. Павлика, 1893. – 22 с.
- 5.528. Драгоманов М. Про волю віри / М. Драгоманов. – Ірвінгтон: Видання «Кирило-Мефодієвського братства», 1974 – 32 с.
- 5.529. Дурново Н. Девятисотлетие русской иерархии (988 –1888). Епархии и Архиереи / Н. Дурново. – Москва : Универ. тип., 1888. – 95 с.
- 5.530. Евгений. Описание Киевософийскаго собора и Киевской иерархии [Текст]: с присовокуплением разных граммат и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия / [Евгений, митрополит Киевский и Галицкий]. – Киев: Печатано в типографии Киевопечерской Лавры, 1825. – [2], 291, [3], 272, [7] с., [5] арк. іл.
- 5.531. Ершова О. П. Старообрядничество и власть / О.П. Ершова. – М.: Уникум-центр, 1999. – 202 с.
- 5.532. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні. Історія українського євангельсько-баптистського руху. – Вид 2-е / Л. Жабко-Потапович. – Чикаго: Вид-во Всеукр. єванг.-бапт. братство, 1991. – 178 с.
- 5.533. Зайончковский П. А. Российское самодержавие конца XIX ст. (Политическая реакция 1880 – 1890-х гг.) / П. А. Зайончковский. – Москва, 1970, – 445 с.
- 5.534. Закревский Н. Описание Киева / Н. Закревский. – М., 1868. – Т. 1. – 950 с.
- 5.535. Захарченко М. Киев теперь и прежде (988 – 1888) / М. Захарченко. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888. – 293 с.

- 5.536. Заметки и известия о путешествиях Его Высокопреосвященного Платона, митрополита Киевского и Галицкого для обозрения епархии в месяцах июне – июле, августе / составлена по сообщениям одного из бывших в свите Его Высокопреосвященства. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1882. – 72 с.
- 5.537. Зернов Н. Русское религиозное возрождение XX века. – Париж: УМСА-PRESS. – 1991. – 368 с.
- 5.538. Зінківський Т. Штунда. Українська раціоналістична секта. У 2-х тт / Т. Зінківський. – Л. : Наук. тов-во ім. Шевченка, 1893. – С. 123 – 287.
- 5.539. Знаменский П. В. Приходское духовенство на Руси. Приходское духовенство в России со времени реформы Петра / П. В. Знаменский. – Москва: Крутицкое патриаршее подворье, О-во любителей церковной истории, 2003. – 254 с.
- 5.540. Знаменский П. История Русской Церкви / П. Знаменский. – Москва : Крутицкое патриаршее подворье, О-во любителей церковной истории, 2000. – 356 с.
- 5.541. Значение православия в исторической судьбе России / под. ред. А. А. Царевского. – Ленинград. – 1990. – 215 с.
- 5.542. Ивановский И. Руководство по истории и обличению старообряднического раскола с присовокуплением сведений о сектах рационалистических и мистических / И. Ивановский. – Казань : Тип. имп. ун-та, 1889. – 265 с.
- 5.543. Игнатович П. Школы церковно-приходские и школы грамотности в Киевской епархии в 1885 г. / П. Игнатович. – Киев. – 1886. – 24 с.
- 5.544. Иерархи Всероссийской церкви от начал христианства в России и до настоящего времени. – Москва : Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1892. – 203 с.

- 5.545.Извеков Н. Исторический очерк о состоянии православной церкви в Литовской епархии за время 1839 – 1889 / Н. Извеков. – М.: Унив. тип., 1899. – 454 с.
- 5.546.История православной церкви в XIX в. / Сост. С. Г. Рункевич и др. – Москва, 1998. – 357 с.
- 5.547.История Русской Церкви: Периоды 1—5: В 5-ти частях – М., Рига, 1847—1848. (переиздание — М., 2001).- с. 56.
- 5.548.Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць / Нац. АН України, Відділення релігієзнавства ін-ту філософії / від. ред. П. Яроцький. – К. : Четверта Хвиля, 1997. – 298 с.
- 5.549.Історія релігії в Україні: у 10 т. – Т. 3. – Православ'я в Україні / Українська асоціація релігієзнавства, відділення релігієзнавства ін-ту філософії ім. Г. С. Сковороди / за ред. А. Колодного. – К. : Укр. центр духовної культури, 1999. – 560 с.
- 5.550.Історія релігії в Україні: у 10 т. – Т. 4. – Католицизм / Українська асоціація релігієзнавств, відділення релігієзнавства ін-ту філософії ім. Г. С. Сковороди / за ред. П. Яроцького. – К. : Світ знань. – 2001. – 598 с.
- 5.551.Історія релігії в Україні: у 10 т. – Т. 5. – Протестантизм в Україні / Українська асоціація релігієзнавств, відділення релігієзнавства ін-ту філософії ім. Г. С. Сковороди / за ред. П. Яроцького. – К. : Грамота, 2002. – 428 с.
- 5.552.Каменев С. А. Церковь и просвещение в России. Изд. 2 доп., исправл. / С. А. Каменев. – Москва: Атеист, 1929 – 161 с.
- 5.553.Каргопольцев И. Высокопреосвященнейший Платон, митрополит Киевский и Галицкий. Альбом в Бозе почивших иерархов

- Российской церкви / И. Каргопольцев. – Санкт-Петербург. – 1894. – 25 с.
- 5.554.Карташов А. В. История русской церкви / А. В. Карташов. – Москва: Эксмо, 2004 (Серия «Антология мысли»).
- 5.555.Києво-Печерська Лавра – пам'ятник історії та культури України / під ред. Бруснікіної Г. П. та ін. – К. : Нац. Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2006. – 426 с.
- 5.556.Кириллов А. Пребывания Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого в Новочеркасске с 19 мая по 23 июня 1886 г. / А. Кириллов. – Новочеркасск : Тип. Г. Н. Редичкина, 1886. – 96 с.
- 5.557.Кириченко М.Г. Свобода совести в СССР / М.Г. Кириченко. – М., 1985. – 200 с.
- 5.558.Клибанов А. История религиозного сектанства в России. 60-е гг. XIX в. / А. Клибанов – 1917 г. – Москва : «Наука», 1965.
- 5.559.Клочков В.В, Закон и религия. От государственной религии в России к свободе совести в СССР / В.В. Клочков. – М.: Политиздат, 1982. – 160 с.
- 5.560.Князев А. Псковская и Рижская епархии под управлением преосвященного Платона Городецкого / А. Князев. – Одесса : Тип. П. Францова, 1878. – 104 с.
- 5.561.Князев А. Управление Высокопреосвященнейшим Платоном (митрополитом Киевским) Херсонской епархией (1877 – 1882 гг.) / А. Князев. – Одесса : Тип. П. Францова, 1884. – 64 с.
- 5.562.Ковалев Ф. Православие на службе самодержавия в России / Ф. Ковалев. – Москва: Безбожник, 1930. – 64с.

- 5.563. Колосов В. История Тверской духовной семинарии (ко дню 150-летнего юбилея семинарии) / В. Колосов. – Тверь : Тип. Твер. Губерн. Правления. – 1889. – 473 с.
- 5.564. Константинов Н. А. Очерки по истории начального образования в России / Н. А. Константинов, В. Я. Струминский. – М.: Госуд. учебно-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1953. – 272 с.
- 5.565. Корзун М. С. Русская православная церковь: деятельность и мировоззрение (X в.-1988 год): автореф. дис. на соискание степени доктора. ист. наук / М. С. Корзун. – Минск, 1993. – 50 с.
- 5.566. Корольков К. Жизнь и царствование императора Александра III (1881 – 1894) / К. Корольков. – Киев, 1901. – 69 с.
- 5.567. Корчинский Х. Киевская секта штундизма или баптизма? / Х. Корчинский. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1899. – 44 с.
- 5.568. Крайній К. К. Історики Києво-Печерської лаври ХІХ – початку ХХ століття / К. К. Крайній. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2000. – 240 с.
- 5.569. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – К., 1994. – Кн.3. – 336 с.
- 5.570. Крыжановский Е.М. /Собрание сочинений: В 3 т. – К., 1890. – Т. 1. ХІХ ст. – 653 с.
- 5.571. Кузьміна С.Л. Вихованці Київської духовної академії брати Лебединцеви: історичний тип і особистості / С.Л. Кузьміна // Бібліографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819-1924). – 2016. – С.99–121.
- 5.572. Кутепов Н. Краткая история и вероучения русских рационалистических и мистических ересей: духоборцев, молокан, штундобаптистов, пашковцев, толстовцев / Н. Кутепов. – Новочеркасск, 1899.

- 5.573.Лабутин А. Характер христианской благотворительности / А. Лабутин. – Санкт-Петербург. – 1899. – 121 с.
- 5.574.Лебединцев П. «Открытие первых школ в Киевской губернии». // Киев. еп. ведомости. – 1864. – №12. – С. 393-397.
- 5.575.Лебединцев П.Г. Сказание о страданиях и мученической кончине млиевского ктитора Данилы Кушнира. Руководство для сельских пастырей / П.Г. Лебединцев. –К., 1860. – № 2. – 69 с.
- 5.576.Лебединцев П. Г. София — Премудрость Божия в иконографии севера и юга России. // Киевская старина. — 1884. — Том 10. — Декабрь С. 555–567.
- 5.577.Лебединцев. П. Открытие древних мозаик в главном куполе Киево-Софийского собора // Киев. Старина. – 1884. – №9. – С. 162.
- 5.578.Лебединцев П. Рассказы старых людей о старых временах / П. Лебединцев // Киевская старина. – 1884 г. – №8. – С. 715–725.
- 5.579.Лебединцев П. «Спас на Берестове». // Киевская Старина. – 1888. – № 7. – С. 8.
- 5.580.Лебединцев П.Г. Тарас Григорьевич Шевченко (Некоторые дополнения и поправки к его биографии) // «Киевская старина» – 1882. – № 9. – С. 560–567.
- 5.581.Лебединцев П. Г. „Росписной список“ г. Кієва 1700 г. // Чтенія в историческомъ обществе Нестора Летописца. — К., 1892. — Кн. VI. — Отд. III. — С. 27-82.
- 5.582.Лисавцев Э. И. Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР / Э.И. Лисавцев. –М.: Мысль, 1975. – 320 с
- 5.583.Любащенко В. Історія протестантизму в Україні / В. Любащенко. – К. : Поліс, 1996. – 350 с.

- 5.584.Малышевский И. К вопросу о лучшем устройстве церковно-приходских школ / И. Малышевский. – К., 1883. – 18 с.
- 5.585.Маргаритов С. История русских мистических и рационалистических сект / С. Маргаритов. – Изд 3. – Симферополь: Тип. «Дело», 1914. – 228 с.
- 5.586.Матеріали для бібліографії Києво-Печерської Лаври : наук.-допоміж. бібліографічний покажчик / авт.-упоряд. О. І. Марченко, відп. ред. В. М. Колпакова. – К. : Нац. Києво-Печерський іст.-культурний заповідник, 2006. – 356 с.
- 5.587.Медынский Е. Н. История русской педагогики до Великой Октябрьской социалистической революции / Е. Н. Медынский. – М. : Учпедгиз, 1938. – 510 с.
- 5.588.Мельгунов С. П. Из истории религиозно-общественных движений в России XIX в.: Старообрядчество. Религиозные гонения / С. П. Мельгунов. – Москва : «Задруга», 1919. – 238 с.
- 5.589.Меша В. Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875 – 1990 років / В. Г. Меша. – Донецьк : Норд-Прес, 2007. – 354 с.
- 5.590.Миловидов В. Ф. Старообрядничество в прошлом и настоящем / В. Ф. Миловидов. – Москва : «Мысль», 1969. – 112 с.
- 5.591.Миропольский С. Очерк истории церковно-приходской школы от первого ее возникновения на Руси до настоящего времени / С. Миропольский. – Санкт-Петербург. – 1910.
- 5.592.Мотуз В. М. Початковий етап життя Петра Лебединцева: духовно-інтелектуальні аспекти / В.М. Мотуз // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць Київського національного

- університету імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – Вип. 46. – С. 64–69.
- 5.593. Мотуз В. М. Роль Петра Лебединцева у відкритті перших церковнопарафіяльних шкіл в місті Біла Церква / В.М. Мотуз // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. –К., 2015. – Вип. 100. – С. 46–50.
- 5.594. Надтока Г. М. Міжконфесійні відносини в Україні на початку ХХ ст. // Укр. істор. журн. – 1998. – № 5. – С. 86 – 99.
- 5.595. Надтока Г. М. Православна церква в Україні: соціально-релігійний контекст (1900 – 1917 рр.) / Г. М. Надтока. – К.: Знання, 1998. – 271 с.
- 5.596. Надтока Г. М. Феномен римо-католицької церкви в Україні (1772 – 1917 рр.) / Г. М. Надтока – Краків. – 2009.
- 5.597. Науменко В. Петр Гаврилович Лебединцев (некролог) / В. Науменко // Киев. старина. – 1897. – № 7–8. – С. 329–343.
- 5.598. На пути к свободе совести: [Сборник]. – М.: Прогресс, 1989. – 493 с.
- 5.599. Недзельницкий И. Штундизм, причины появления и разбор учения его / И. Недзельницкий. – Санкт-Петербург.: Тип. Ф. Елинского, 1899. – 246 с.
- 5.600. Никитин Е. Христианская благотворительность / Е. Никитин. – М.: Тов. тип.-лит. И. М. Машистова, 1907. – 32 с.
- 5.601. Нікітенко Н. М. Софійський собор: Путівник. — Київ, 2011. — 96 с.
- 5.602. Нікітін Ю.О. Поререформні міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст.: історичний аспект самоврядування: Монографія / Ю.О. Нікітін; Наук.ред. І.І. Дробот. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. – 328 с.

- 5.603.Никодим, архим. История русской духовной миссии в Иерусалиме / архим. Никодим. – Серпухов, 1997.
- 5.604.Никольский Н. История русской церкви / Н. Никольский. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 604 с.
- 5.605.Никольский Н. Шестидесятилетие должностной деятельности Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского и Галицкого / Н. Никольский. – К.: Тип. Киево-Печерской Лавры, 1887. – 60 с.
- 5.606.Новый архипастырь Киевский и Галицкий Высокопреосвященный Митрополит Платон. – К.: Тип. Киево-Печерской Лавры, 1882. – 50 с.
- 5.607.Оболенский П. Критический разбор вероисповедания русских сектантов-рационалистов: духоборцев, молокан и штундистов / П. Оболенский. – Казань: Тип. импер. ун-та, 1900. – 257 с.
- 5.608.Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. У 2-х кн. / І. Огієнко. – К.: Україна, 1993 – Т. 1, 2. – 284 с.
- 5.609.Ососков А. В. Начальное народное образование дореволюционной России (1861 – 1917) / А. В. Ососков. – Москва : Просвещение, 1987. – 208 с.
- 5.610.Остроумов М. А. Современное положение народного образования в отношении к религии / М. А. Остроумов. – Санкт-Петербург.: Синод. тип., 1908.
- 5.611.Палладіна Т. О. Римо-католицька церква у Києві / Т. О. Палладіна. – К.: Київсько-Житомирська «Дієцезія», 2002. – 108 с.

- 5.612.Папков А. Начало возрождения церковно-приходской жизни в России / А. Папков. – Москва : Тов-во типо-литогр. В. Чичерина, 1900. – 49 с.
- 5.613.Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. / В. С. Перерва. – Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.
- 5.614.Перерва В. С. Православне Надросся у ХІХ столітті / В. С. Перерва. – Біла Церква: вид. О. В. Пшонківський, 2004. – 256 с.
- 5.615.Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець ХУІІІ – поч. ХХ ст.): забутий світ / В.С. Перерва. – Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2014. – 576 с.
- 5.616.Перерва В. С. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священництва в Київській митрополії наприкінці ХVІІІ–ХІХ ст.: К.: Наукова думка, 1998. – 168 с.
- 5.617.Перерва В. «Українське питання» в церковному житті київської митрополії ХІХ ст. Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л.Тимошенко (голов. ред.), В.Александрович, Л.Винар, .Войтович, Я.Ісаєвич та ін. – Вип. ХІ-ХІІ. – Дрогобич: Коло, 2008. – 728 с – С. 194-206
- 5.618.Петрищев А. Церковь и школа / А. Петрищев. – Санкт-Петербург., 1906.
- 5.619.Петровский С. (протоирей) Семь Херсонских архиепископов / С. Петровский (прот.). – Одесса: Тип. Е. И. Фесенко, 1894. – 188 с.
- 5.620.Плотников К. Руководство по обличению русского раскола, известного под именем старообрядничества / К. Плотников. – СПб : Леонтьев, 1915. – 240 с.

- 5.621. Познышев С. В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы. К реформе нашего законодательства о религиозных преступлениях / С. В. Познышев. – М., 1906. – 316 с.
- 5.622. Пороховщиков О. Россия накануне XX в. / О. Пороховщиков. – М.: Тип. бр. Вернер, 1889. – 89 с.
- 5.623. Посещение Высокопреосвященнейшим Платоном городов Николаева и Херсона. – Одесса : Тип. П. Францова, 1877. – 13 с.
- 5.624. Посещение Пскова Высокопреосвященнейшим Платоном, митрополитом Киевским и Галицким (3 – 6 ноября 1884 г.). – Псков : Тип. Губерн. Правления, 1885. – 56 с.
- 5.625. Посещение Твери Высокопреосвященнейшим митрополитом Киевским и Галицким Платоном 6 и 7 ноября 1882 года. – Тверь : Тип. Твер. Губерн. Правления, 1882. – 18 с.
- 5.626. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. Статистические, исторические и церковные заметки о всех населенных местностях в этих уездах и с подробными картами их / Л. Похилевич. – К., 1887. – 156 с.
- 5.627. Православ'я на Україні / І. Никитенко, М. Новосад, Й. Оксіюк. – К., 1985. – 112 с.
- 5.628. Православная богословская энциклопедия или богословский энциклопедический словарь : в 12 т. / под ред. А. П. Лопухина и Н. Н. Глубоковского. – Санкт-Петербург : Тип. И. Н. Скороходова, 1900 – 1911. – Т. 5, – 1900 – 1911. – 567 с.
- 5.629. Празднование 150-летия Тверской духовной семинарии 16 февраля 1889 г. – Тверь : Тип. губернского правления, 1889. – 14 с.

- 5.630.Пребывание Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого в Вильно (23 – 28 октября 1884 г.). – Вильно : Тип. Губерн. правления, 1884. – 29 с.
- 5.631.Прокопенко Р. Церковно-приходские школы в системе начального народного образования в России в XIX – нач. XX века. 2011. – С. 3–27.
- 5.632.Пругавин А. Монастырские тюрьмы в борьбе с сектантами / А. Пругавин. – Москва : Тип. Кушнарера и Ко, 1905. – 130 с.
- 5.633.Пругавин А. Старообрядничество во второй половине XIX в.: очерки из новейшей истории раскола / А. Пругавин. – Москва – 1904. – 280 с.
- 5.634.Раздорский А. Историко-статистическое описание епархий Русской православной церкви (1848 – 1916). Сводный каталог и указатель содержания / А. Раздорский. – Санкт-Петербург : Рос. нац. б-ка, 2007. – 960 с.
- 5.635.Ракитин. О крестьянской школе. //Киев. епарх. ведомости. №22, 1882 – С. 417.
- 5.636.Рейснер М. Церковь и государство. Свобода и тирания в делах веры / М. Рейснер. – Петроград : Библиотека великой русской революции. – 1917. – 16 с.
- 5.637.Родосский А. Биографический словарь студентов первых XXVIII курсов Санкт-Петербургской духовной академии (1814 – 1869) / А. Родосский. – Санкт-Петербург. : Тип. И. Н. Скороходова, 1907. – 416 с.
- 5.638.Рождественский А. (священник). Южнорусский штундизм / А. Рождественский (священник). – Санкт-Петербург: Тип. Департамента уделов, 1889. – 295 с.

- 5.639. Розенбаум Ю.А. Советское государство и церковь / Ю.А. Розенбаум; Отв.ред. Б.М. Лазарев. – М.: Наука, 1985. – 174 с.
- 5.640. Рункевич, С.Г. Русская церковь в XIX веке: Исторические наброски С.Г. Рункевича. — СПб. : тип. А.П. Лопухина, 1901. — [2], 232 с., 12 л. ил.
- 5.641. Руновский Н.П. Церковно-гражданские законоположения относительно православного духовенства в царствование императора Александра II / Н. Руновский. - Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1898. - 332, IX с. ; 26 см.
- 5.642. Русская православная церковь / Автор-составитель Б. Л. Карпов, И. Д. Ульянова. – Москва, 1990. – 348 с.
- 5.643. Русская православная церковь, 988 – 1988. Очерки истории I – XIX вв. – Москва : Изд. Моск. патриархии, 1988. – 105 с.
- 5.644. Русский биографический словарь. Издано под наблюдением председателя Имперского русского исторического общества А.А. Половцова : в 25 т. – СПб: Тип. И. Н. Скороходова, 1910. – Т. 14. Плавильщиков – Примо. – 800 с.
- 5.645. Русское православие: вехи истории / Я. Н. Щапов, А. М. Сахаров, А. А. Зимин и др.. Научн. ред., глава автор. кол-ва А. И. Клибанов. – Москва: 1989, Политиздат. –719 с.
- 5.646. Рыбкин Г. Православие на службе самодержавия в России / Г. Рыбкин. – Москва : Безбожник. – 1930. – 56 с.
- 5.647. С. П. Г. Посещение церквей Одессы Высокопреосвященнейшим Платоном, архиепископом Херсонским и Одесским / П. Г. С. – Одесса : Тип. Францова П., 1877. – 22 с.

- 5.648. Савинський С. Н. История русско-украинского баптизма: учебн. пособие / С. Н. Савинский. – Одеса : Одесская богословская семинария. – Богомыслие, 1995. – 128 с.
- 5.649. Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О.Н. Саган. – К.: Знання, 2004. – 912 с.
- 5.650. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: Український аспект / О.Н. Саган / НАН України, відділення релігієзнавства ін-ту філософії ім. Г. Сковороди, кафедра соц. дисциплін. – Академія муніципального управління. – К. : Світ Знань, 2001. – 255 с.
- 5.651. Сахаров П. Наша благотворительность / Сахаров П. – Москва: Тип. Т. В. Сытина, 1895. – 15 с.
- 5.652. Сахаров С. К истории православия в Латвии и Эстонии. Рижские православные архипастыри (1836 – 1936) / С. К. Сахаров. – Краслева. – 1937. – 246 с.
- 5.653. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
- 5.654. Смирнов П. Церковно-приходская школа. Упадок ее на западе Европы и значение для России / П. Смирнов. – СПб, 1887.
- 5.655. Смолич И. История русской церкви. 1700 – 1917 гг. / И. Смолич. – Москва : Изд-во Моск. патриархата, 2003. – 345 с.
- 5.656. Снесарев Н. Донская епархия и десятилетие управления его архиепископа Платона / Н. Снесарев. – Изд. второе. – Одесса : Тип. штаба Одес. воен. округа, 1881. – 274 с.
- 5.657. Соколов И. И. Иерусалимская церковь / И. И. Соколов // Православная Богословская Энциклопедия / Под ред.. Н. Н. Глубовского. – Санкт-Петербург., 1905. – Т. IV. – С. 363 – 418.

- 5.658. Соколов Н. К. Каноническое устройство церковного суда по началам вселенского соборного законодательства // Православный собеседник. М., 1870. Ноябрь-декабрь – С. 586–609, 752–768, 973–1010.
- 5.659. Солянова Г. Зарождение и развитие благотворительности православной церкви в дореволюционной России / Солянова Г. // Социальная работа в России: прошлое и настоящее. – Москва – Ставрополь. – 1998. – С. 179 – 195.
- 5.660. Сорокалетие архипастырского служения Высокопреосвященнейшего Платона митрополита Киевского и Галицкого (8 сентября 1883 г.). – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 52 с.
- 5.661. Сохань С. В. Огляд архіву митрополита Платона / С.В. Сохань // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 164 – 171.
- 5.662. Спінул О. Органи єпархіального управління Київської митрополії у XVIII – XIX століттях / О. Спінул, О. Чиркова. – К. : ТОВ „Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 20 с.
- 5.663. Старообрядничество в России (XVII – XX вв.): Сб. науч. пр. / Отв. ред. и сост. Е. М. Юхименко. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 456 с.
- 5.664. Степаненко А.В. «Киевский почин» о. Петра Лебединцева: Попытка микроисторического анализа.// В кн.: Проблемы історії України XIX — початку XX ст., вид. 15. К., 2008. – 326 с.

- 5.665. Степовик Д. Історія Києво-Печерської Лаври / Д. Степовик. – К.: Вид. відділ Укр. православної церкви Київ. Патріархату, 2001. – 554 с.
- 5.666. Стоян Т.А. Студентство університетів під російської України у II половині XIX ст. / Т.А. Стоян. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 28 с.
- 5.667. Стрельбицкий И. (свящ.) Краткий очерк штундизма и свод текстов, направленных к его обличению / И. Стрельбицкий. – Изд. 4 доп. – Одесса: Тип. Е. И. Фесенко, 1893. – 212 с.
- 5.668. Стрижевский И. Киево-Межигорский Спасо-Преображенский монастырь (в прошлое и настоящее) / И. Стрижевский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова. – 1899. – 32 с.
- 5.669. Тальберг Н. История Русской церкви / Н. Тальберг. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2004. – 924 с.
- 5.670. Таранец С. В. Старообрядничество города Киева и Киевской губернии / С. В. Таранец / НАН Украины. Ин-т укр. археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского. Музей ист. и культуры русского старообрядчества Украины. – К. – 2004. – 350 с.
- 5.671. Титов Ф. Протоиерей П.Г. Лебединцев. Некролог / Ф. Титов // Исторический вестник. – 1897. – № 4. – С. 613–623.
- 5.672. Титов Ф. Свящ. Киево-Софийский Кафедральный протоиерей Петр Гаврилович Лебединцев (21 декабря 1819 – 3 декабря 1896) / Ф. Титов // Труды КДА. – 1897 – №1. – С. 133
- 5.673. Тихомиров Л. Духовенство и общество в современном религиозном движении / Л. Тихомиров. – М., 1893. – 86 с.

- 5.674. Троицкий И. Обличение заблуждений штундизма. Опыт подробного разбора лжеучения сектантов-штундистов / И. Троицкий. – Киев : Тип. А. И. Иванова, 1890. – 95 с.
- 5.675. Троицкий К. Церковь и государство в России / К. Троицкий. – Москва: Изд. Красная новь, 1923. – 123 с.
- 5.676. Усенко П.Г. Лебединцев Петро Гаврилович / П.Г. Усенко // Энциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – С.66–68.
- 5.677. Ушаков В. М. Православие в XX веке. Критика модернизма и фальсификации идеологии современной Русской православной церкви / В. Ушаков. – Алма-Ата, 1968. – 296 с.
- 5.678. Ушинский А. О причинах появления рационалистических учений штунды и некоторых других подобных сект в сельском православном населении и о мерах против распространения учений этих сект / А.О. Ушинский. – К.: Изд. О. В. Ушинской, 1884. – 80 с.
- 5.679. Федоров В. Русская православная церковь и государство. Синодальный период. 1700 – 1917 / В. Федоров. – Москва : Рус. панорама, 2003. – 480 с.
- 5.680. Флоринский И. (протоирей). Памяти Высокопреосвященнейшего Платона, митрополита Киевского (октябрь 1 дня 1891 года) / И. Флоринский (протоирей). – Москва : Унив. тип., 1893. – 12 с.
- 5.681. Флоровский Г. (прот.) Пути русского богословия / Г. Флоровский. – Париж: УМСА-PRESS. – 1983. – 600 с.
- 5.682. Фортунатов А. А. Теория трудовой школы в ее историческом развитии / А. А. Фортунатов. – М. : Госиз- дат, 1925. – 374 с.

- 5.683. Христианство. Энциклопедический словарь : в 3-х т. / под ред. С. С. Аверинцева, А. Н. Мешкова, Ю. Н. Попова и др. – Москва : Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1996. – Т. 2: Л – С. – 670 с.
- 5.684. Цветаев Д. Положения иноверия в России. Историческое обозрение / Д. Цветаев. – Варшава. – 1904. – 28 с.
- 5.685. Цветаев Д. Россия и Западная Европа в их взаимных отношениях к истории царствования императором Александра III / Д. Цветаев. – Варшава : Тип. опр. Штата, 1904. – 20 с.
- 5.686. Чехов Н. Типы русской школы в их историческом развитии / Н. Чехов. – М. : Изд. т-ва «Мир», 1923. – 150 с.
- 5.687. Чистович И. История Санкт-Петербургской духовной академии / И. Чистович. – Санкт-Петербург : Тип. И. Н. Скороходова – 1857. – 537с.
- 5.688. Шип Н. А. Православна церква у державотворчому процесі: Від часів Київської Русі до утворення УНР / Н. А. Шип. – К., 1997. – 17 с.
- 5.689. Шип Н.А. Організаційно-правові засади діяльності Київської духовної академії / Н. А. Шип. – К.: УДУФМТ, 2008. – 48 с.
- 5.690. Шнеман А. Исторический путь православия / А. Шнеман. – Париж: УМСА-PRESS. – 1989. – 390 с.
- 5.691. Щапов Я. Н. Благотворительность в дореволюционной России: национальный опыт и вклад в цивилизацию / Я. Н. Щапов // Россия в XX веке. Историки мира спорят. – М., 1994. – С. 84 – 88.
- 5.692. Ясевич-Бородаевская В. Сектанство в Киевской губернии. Баптисты и мальованцы / В. Ясевич-Бородаевская. – Санкт-Петербург: Оттиск из журнала «Живая старина». – 1902. – 42 с.

- 5.693. Hamm M. Kiev: A Portrait, 1800 – 1917 / Michael F. Hamm. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993. – 304 p.

6. Дисертації та автореферати дисертацій

- 6.694. Андреева С. Г. Пекинская Духовная миссия в контексте российско-китайских отношений (1715 – 1917 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук6 спец. / С. Г. Андреева. – Москва, 2002. – 19 с.
- 6.695. Безносова О. В. Пізнє протестантське сектантство півдня України (1850 – 1905 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Безносова. – Д., 1997. – 17 с.
- 6.696. Борисенко В. И. Сельское начальное образование на Левобережной Украине в 60-х – 90-х гг. XIX в.: Дис.... канд. ист. наук: 07.00.02. – Киев, 1976. – 215 с.
- 6.697. Бричок С.Б. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С.Б.Бричок. – Житомир, 2005. – 26 с
- 6.698. Драч О.О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. О. Драч. – Х., 2002. – 17 с.

- 6.699. Заволока Н. Г. Общеобразовательная школа Украины в конце XIX – начале XX ст.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. іст. наук / Н.Г. Заволока. – К., 1972. – 25 с.
- 6.700. Зубанова С.Г. Православная церковь в социальной, культурной и духовной жизни российского общества XIX в.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. / С.Г. Зубанова. – Москва, 1995. – 29 с.
- 6.701. Корнієнко В. М. Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії (друга пол. XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / В. М. Корнієнко. – Х., 2005. – 19 с.
- 6.702. Кравченко О. В. Благодійна діяльність православної церкви в Харківській єпархії (1799 – 1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / О. В. Кравченко. – Х., 2003. – 20 с.
- 6.703. Кравченко Т. М. Розвиток початкової освіти на Харківщині: (Друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / Т. М. Кравченко. – Х., 1999. – 17 с.
- 6.704. Мешковая С. І. Світський компонент православної духовної освіти в Російській імперії (1857 – 1884): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / С. І. Мешковая. – Х., 2004.
- 6.705. Нарядько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / А. В. Нарядько. – Полтава, 2002. – 21 с.

- 6.706. Пашенцев Д. А. Благотворительная деятельность русской православной церкви во второй пол. XIX ст. – нач. XX ст.: автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / Д. А. Пашенцев. – Москва, 1995. – 24 с.
- 6.707. Петренко І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі народної освітньої політики царської Росії (1884 – 1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / І. М. Петренко. – К., 2005. – 21 с.
- 6.708. Поляруш С. І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775–1918): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / С. І. Поляруш. – К. – 1996. – 20 с.
- 6.709. Потоцький В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / В. П. Потоцький. – Х. – 2004. – 20 с.
- 6.710. Решетніков Ю. Є. Становище та диференціація євангельського руху в Україні: Дис...д-ра філософ. наук: 09.00.01 / Юрій Євгенович Решетніков. – К., 2000.
- 6.711. Саблина Э. Б. Православная церковь в Японии в конце XIX – начале XX в. и ее основатель святитель Николай: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. ист. наук / Э. Б. Саблина. – М., 2000. – 22 с.
- 6.712. Стельмах С. П. Политика самодержавия в области народного образования на Украине в 60 – 90-х гг. XIX в.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук / С. П. Стельмах. – К., 1991. – 20 с.

- 6.713. Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 „Історія України” / Г. В. Степаненко. – К., 2002. – 19 с.
- 6.714. Федоренко С. А. Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С.А. Федоренко. – Черкаси, 2008. – 22 с.
- 6.715. Чиркова О. А. Православна церква в Україні в кінці XVIII – XIX ст. (на матеріалах „Киевских єпархиальных ведомостей”, „Полтавських єпархиальных ведомостей”, „Черниговських єпархиальных ведомостей”): дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.А. Чиркова. – К., 2001. – 191 с.
- 6.716. Шугаєва Л.М. Православне сектантство в Україні: суспільно-духовні витоки, особливості трансформації: Дис ... д-ра філософ. наук: 09.00.01. / Л. М. Шугаєва. – К., 2007. – 21 с.
- 6.717. Яковенко Г. Г. Церковнопарафіяльна освіта в Харківській єпархії (1799-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Г.Г. Яковенко. – Х., 2006. – 20 с.

7. Електронні ресурси

- 7.718. Видатні храми Київської Митрополії Української Православної Церкви // Київська Митрополія Української Православної Церкви.

- Офіційний веб-сайт. – Режим доступу:<http://mitropolia.kiev.ua/category/temples>
- 7.719. Історія Спасо-Преображенського кафедрального собору м. Біла Церква // Білоцерківська єпархія Української Православної Церкви. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: www.bc-eparchy.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=146&Itemid=86
- 7.720. Киевская духовная академия и семинария. Офіційний сайт. – Режим доступу:http://www.kdais.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=10&lang=ru
- 7.721. Лавра в християнській історії // Свята Успенська Києво-Печерська лавра. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <https://lavra.ua/uk/history/lavra-v-hristiyanskij-istorii>
- 7.722. Лебединцев Петро Гаврилович // Інститут історії Національної Академії наук України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=Lebedintsev_P_G
- 7.723. Митрополити Київські (X–XXI століття) // Українська православна церква. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/article/mitropoliti-kiivski-x-xxi-stolittya>.
- 7.724. Петро Лебединцев [Електронний ресурс] // Проект «Українці в світі». – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/40e32c0fd03aeea3/>

ДОДАТКИ**ДОДАТОК А. БРАТИ ЛЕБЕДИНЦЕВИ****Додаток А1. Протоієрей Петро Лебединцев**

Лебедінцев Петро́ Гаврі́лович (1819 - 1896)
Український науковець, історик, археолог, педагог,
журналіст, релігійний та освітній діяч.

Джерело: [615].

Додаток А2. Андрій Лебединцев

Андрій Лебединцев (1826 -1903) - священник, монах, вчитель, автор повчань, настоятель Києво-Печерської Ольгинської церкви. Рідний брат Петра Лебединцева.

Джерело: [615]

Додаток АЗ. Арсеній Лебединцев

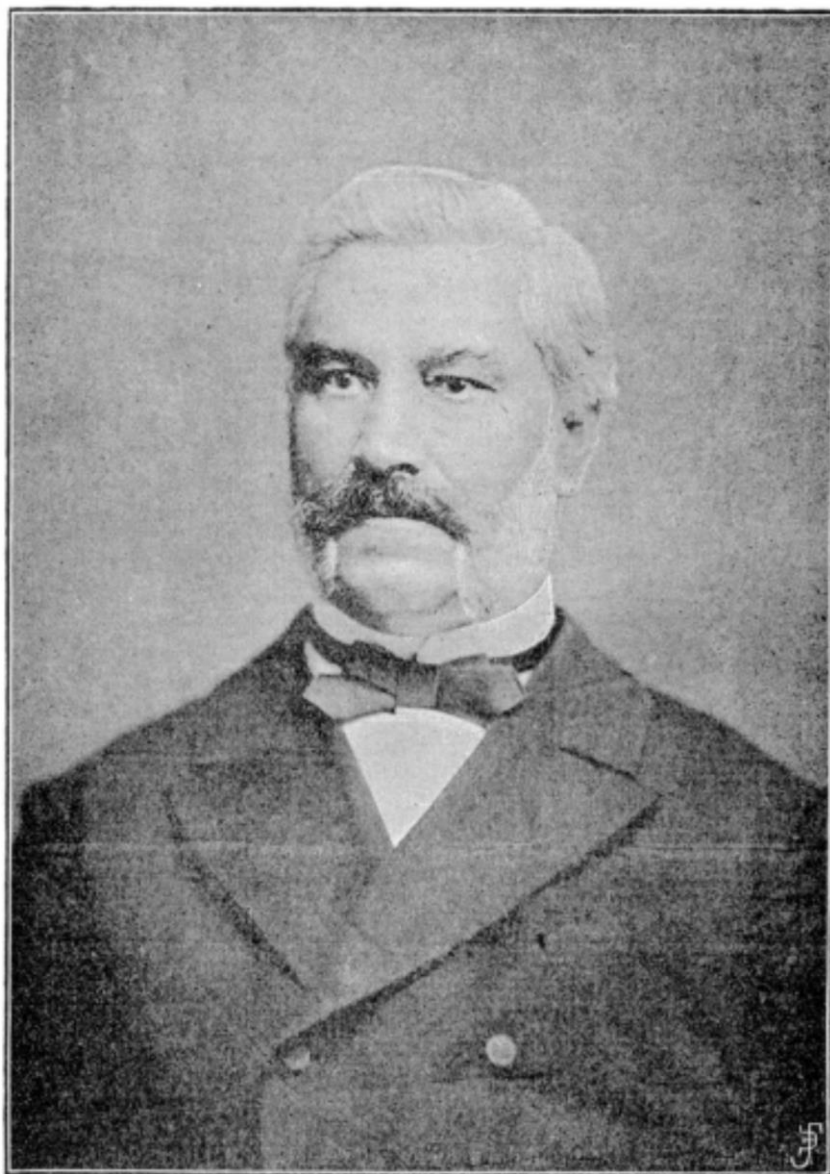
Арсеній Лебединцев (1818 - 1898) - протоієрей, історик, настоятель Одеського кафедрального собора. Учасник першої оборони м.Севастополя. Рідний брат Петра Лебединцева.

Джерело: [615]

Додаток А4. Даниїл Лебединцев

Даниїл Лебединцев (1821-1891) - політичний діяч, археолог, секретний радник, чиновник канцелярії Головного військового-кодифікаційного комітету.
Рідний брат Петра Лебединцева.

Джерело: [615].

Додаток А5. Феофан Лебединцев

Феофан Лебединцев (1828 - 1888) - педагог, історик, суспільний та церковний діяч, літератор, журналіст. Засновник, видавець та перший редактор журналу «Киевская Старина». Рідний брат Петра Лебединцева.

Джерело: [615].

ДОДАТОК Б. Село Яблунівка – мала батьківщина П.Г. Лебединцева

Храм в Яблунівці, Черкаська область
в якому служив священик Гавриїл
батько П. Лебединцева

Село Яблунівка, де народився
Петро Гаврилович Лебединцев

Джерело: фотоархів автора.

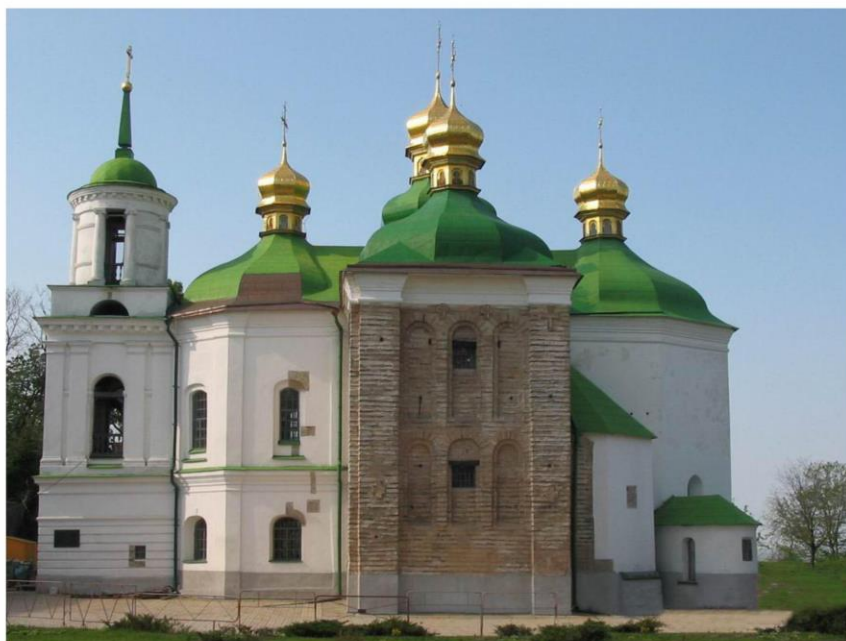
ДОДАТОК В. Міця церковної служби Петра Лебединцева

Київська область, місто Біла Церква.
Спасо-Преображенський Собор.

Джерело: [719].

Церква Спаса на Берестові
м. Київ, збудована в XI ст.
Прот. П. Лебединцев - був настоятелем.

Внутрішній вигляд церкви

Джерело: [718].

Додаток

Храм Різдва Христового на Подолі м. Київ
В цьому храмі у 1861 р. протоієрей П. Лебединцев
звершив чин поховання Т.Г. Шевченка

Сучасний вигляд храму

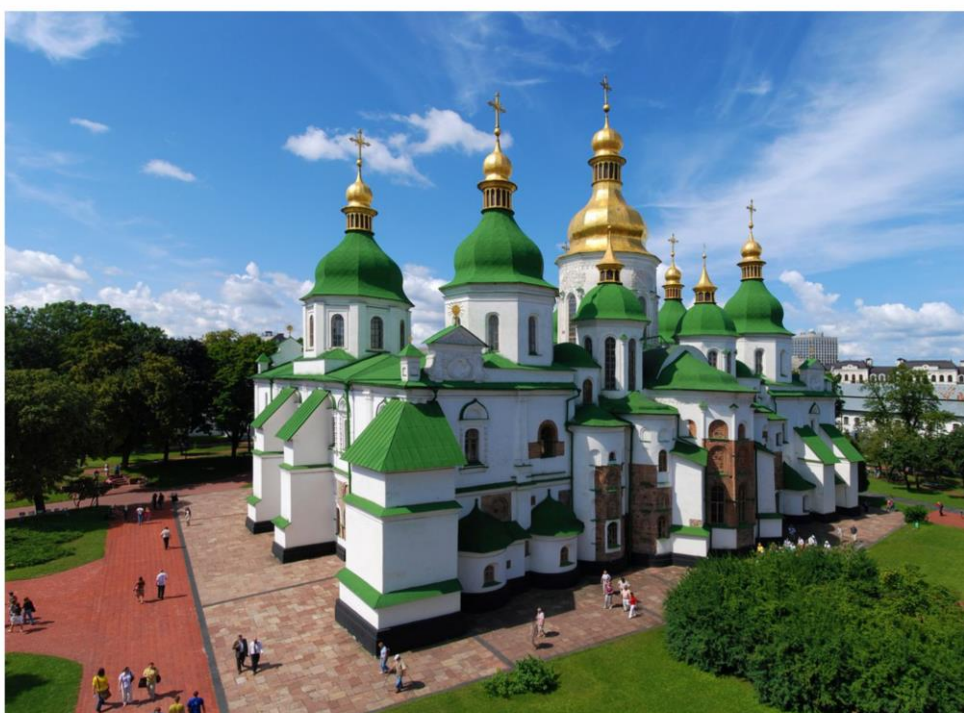
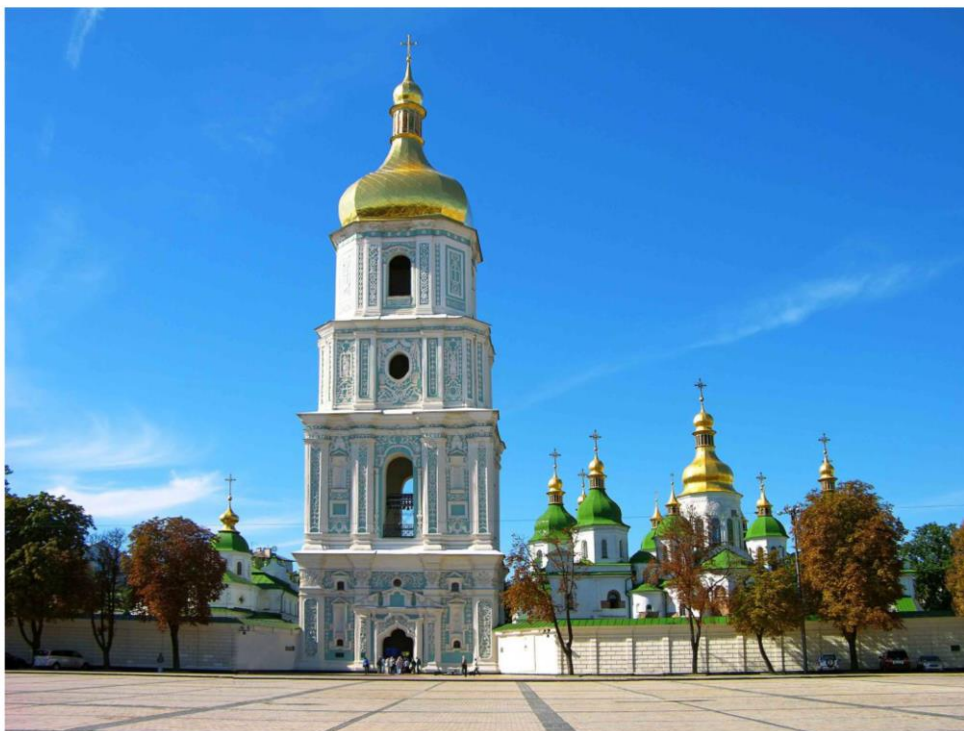
Церква Успіння Богородиці Пирогощі
Подол м. Київ, збудована 1132р.
зруйнована Родянською владою 1935р.
Прот. П. Лебединцев - був настоятелем.

Відбудована 1998р. Сучасний вигляд.

Джерело: [718].

**Софія Київська, кафедральний собор київських митрополитів,
настоятелем якого з 1868 по 1896 був П. Лебединцев**

Ансамбль Софійського Собору м.Київ.

Джерело: [718].

ДОДАТОК Г. Епістолярна спадщина П. Лебединцева

Додаток Г1 Листування з М.Максимовичем

Почтенвѣйшій и дражайшій Пётръ Гавриловичь!

Сейчасъ былъ у меня о. Чайковскій и доставилъ мнѣ пріятнѣйшее письмо Ваше отъ 25 дек. Благодарю Васъ за него; полагаю, что и мое, современное ему, Вы уже получили. Если буду въ мысляхъ свободнѣе, то постараюсь хоть небольшой листъ написать о Евгеніѣ для Епархіальныхъ Вѣдомостей; хотя повторяю сказанное въ прежнемъ письмѣ, что у Васъ—слово отца Фаворова такой превосходный пролегомень къ дальнѣйшимъ воспоминаніямъ о Евгеніѣ, которыхъ г. Пономаревъ, конечно, набралъ уже вдоволь, что моя страница пригодится развѣ въ послѣсловіе¹⁾. Къ тому-же все это время я что-то очень смущенъ головою; была всѣ святки больна жена моя; да и самъ я таскаю ноги черезъ силу. А къ тому еще прислали мнѣ два большихъ тома Описанія Кіева Закревскаго, и я до того утомился ихъ чтеніемъ, до того голова набита вся этимъ грузомъ, что едва-ли сквозь него пройдетъ что нибудь свѣтлое и живое, пока хоть немного не вытрушу на бумагу той *Кієвомагії*... Впрочемъ, до половины февраля еще далеко, и Вогъ дастъ просвѣтлѣеть въ головѣ, и послѣ отписокъ новогоднихъ, мнѣ подлежащихъ, буду досуужнѣе. Сегодня настрочилъ для Погодинскаго «Русскаго» некрологъ о нашемъ Яковѣ Иван. Осиповскомъ, обезумѣвшемъ отъ соперничества съ Иваномъ Борисовымъ, во время академическаго ихъ студентства²⁾.

Сегодня же, прежде всего, читаль № 1 Вашихъ Вѣдомостей и въ моей статейкѣ встрѣтилъ важную опечатку на стран. 9, строкѣ 2: напечатано *апостоловъ*—вмѣсто: *апостатовъ*!! Кажется, надо поскорѣе поправить эту ошибку—и въ Вашихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ, и въ особыхъ оттискахъ—заче она въ изреченіи Петра Могилы, и наши апостаты могутъ имъ воспользоваться...

А между тѣмъ—да хранить Васъ Господь въ добромъ здоровьи и бодромъ духѣ!

Преданный Вамъ М. Максимовичъ.

1868 г. 13 генв. М. Гора.

Глубокоуважаемый Михаилъ Александровичъ!

Христось воскресе!

Привѣтствую Васъ свѣтлымъ праздникомъ съ мыслью, что ради воскресшаго Господа Вы простите мнѣ и мое промедленіе отвѣтомъ на послѣднее Ваше письмо. А признаться и писать нечего было послѣ бесѣды съ А. Ѳ. Андріяшевымъ. Разсчитавши, онъ нашель невозможнымъ за 20 руб. отпечатать 1000 экз. букваря, и еще трудѣе будто разсчитывать на сбытъ букварей нынѣ, когда ежегодно выпускаются ихъ десятки тысячъ, и притомъ съ усовершенными на разные манеры складами. По симъ причинамъ отказался взять на себя это дѣло.

За письмо о м. Евгеніѣ приношу глубокоую Вамъ благодарность отъ себя и отъ всѣхъ читателей его памяти. Вы уже видѣли его въ печати. Нужно было бы мнѣ при этомъ справиться съ рукописью Ириней Фальковского, да некогда было ходить за нею. Отзывъ о м. Евгеніи писанъ не Филаретомъ кiev., а Я. К. Амфитеатровымъ и только сообщенъ Филаретомъ кievскимъ.

Н. В. Закревскій прислать и мнѣ свои томы описанія Кіева. Сборникъ великъ, трудовъ много, но критики нѣтъ. Положивши эту канву подъ руку, не удосужились ли бы Вы хотя лѣтомъ сообщить редакціи Еп. В. драгоцѣнныя для исторіи Ваши замѣтки на нѣкоторыя статьи этой книги? Это былъ бы большой подарокъ для насъ и самый близкій.

Съ удовольствіемъ прочиталъ я и Ваши воспоминанія о преосв. Иннокентіи, напечатанныя въ Русскомъ. Вы придали имъ новую и весьма приличную форму. Богъ да поможетъ Вамъ во всякомъ трудѣ, который, какъ бы ни былъ малъ, всегда даетъ что-нибудь новое для исторіи.

Какъ Ваше здоровье и какъ Богъ вообще Васъ милуетъ нынѣ? Вотъ и красная весна; утромъ уже раздается свистокъ съ парохода. Не подвинетесь ли посѣтить Богоспасаемый градъ Кіевъ? Богъ да укрѣпитъ Ваши силы къ утѣшенію всѣхъ почитателей Вашихъ.

А сегодня отпѣли мы, соборне съ преосвящ. Порфиріемъ, старушку Катерину Вас. Галаганъ¹⁾, скончавшуюся въ 1-й день Свѣтлаго Христова Воскресенія, въ 8-мъ часу утра. Отпѣваніе совершено въ Георгіев. церкви, и здѣсь въ подвальномъ склепу поставленъ ей гробъ до исправленія дорогъ въ Сокиринцы.

Вѣчный покой ея праведной душѣ, и намъ даруй Боже—еще пожить на семь свѣтѣ.

Душевно желая Вамъ здоровья и мира душевнаго, остаюсь глубоко почитающій Васъ и искренно преданный П. Лебединцевъ.

Высокопочтеннѣйшій Михаилъ Александровичъ!

Считаю себя повиннымъ предъ Вами за мое молчаніе. И грѣхъ тяготитъ душу и грустно, что въ Кіевѣ отъ Васъ ничего не слышно. Посему простите насъ и сообщите вѣсточку о себѣ для всѣхъ вашихъ почитателей, отъ нихъ же первый есмь азъ. Какъ Богъ хранитъ васъ и милуетъ? и что подѣлываете вы въ краткіе зимніе дни и въ длинныя эти ночи? Объ Вашей фермѣ хлопоталъ я и протоколь составили мы съ Самчевскимъ, но когда спросилъ я Юзефовича, доложилъ ли онъ Безаку, то получилъ въ отвѣтъ: это будетъ отправлено къ нему въ С.-Петербургъ. Что это значить,—нужно объясниться съ нимъ наединѣ.

Власти наши выѣхали изъ Кіева въ Петербургъ; вѣстей отъ нихъ, кромѣ увѣдомленія о благополучномъ прибытіи, нѣтъ еще. Мож. б. Владыка нашъ отправился хоронить и виленскаго митрополита Сѣмашку, скончавшагося 23 ноября.

На зиму еще 15 сентября, перешелъ я въ Соф. дворъ, устроившись здѣсь довольно удобно, а чтобы хата не была пустою, я выписалъ сестру вдову съ двумя малыми дѣтьми. Такъ образомъ, я начинаю жизнь нѣсколько иначе. Въ Соф. дворѣ я отпраздновалъ Софію 8-го сент. и 10-го ноября освященіе Богословскаго на хорахъ придѣла,—что теперь теплый соборъ Душевно сожалѣлъ при томъ, что между моими гостями не было Васъ. На хоры теперь идутъ съ двухъ угловъ юго-западному и сѣверо-западному. Желается еще открыть малые ходы въ западной стѣнѣ, но обѣ стороны главнаго входа, которые когда то закладены и зрятъ нынѣ въ остатки западной галлерей; да, кромѣ того, открыть окна въ малыхъ, что надъ хорами куполахъ, передѣлавъ для сего часть скрывшей ихъ крыши. Но для этого нужно испросить раз-

рѣшеніе Св. Синода. Евгеніевскій теплый соборъ, бывшую монастыр. трапезу, предполагаю обратить съ весны въ соборную бібліотеку. Ови хвалятъ меня за кое-что, ови же бранятъ, называя реформаторомъ; но я не увлекаюсь ни тѣмъ, ни другимъ, а дѣлаю свое дѣло, возстановляя старину и уклоняясь новшествъ смоленскихъ и другихъ. Положеніе мое хлопотливое при антагонизмѣ господина одного, мстившагося на мое мѣсто; но Богъ дастъ какъ нибудь обойдутся дѣла, а чтобы лучше обошлось, я вытребовалъ Евгеніевскую инструкцію собору и отпечаталъ для общаго свѣдѣнія. Помолитесь и Вы обо мнѣ.

Иконы Кошелевой отправлены о. Іосифомъ въ октябрѣ по адресу въ Москву. Образъ Премудрости Божіей для Васъ будетъ изготовленъ.

На праздникъ Рождества Христова жду къ себѣ брата Теофана, котораго несчастье не покидаетъ: 22-го ноябрю оиъ лишился и 2-го своего сына, умершаго отъ горячки; остался одинъ меньшій, хилый и болѣзненный. Тяжкое его горе!...

Кіево-Курская дорога открывается между 9 и 14 декабря. Я уже проѣхалъ по ней съ Владыкой отъ Днѣпра до Броваровъ. Хочется мнѣ въ маѣ проѣхать и дальше до Москвы и Петербурга—свѣта побачить. Дай Богъ дождать...

Душевно преданный Вамъ П. Лебединцевъ.

4-е декабря 1868 г.—день св. Варвары, обѣдъ у преосв. Порфирія. *Кіевъ.*

Глубокоуважаемый Михаилъ Александровичъ!

Въ началѣ іюля ожидаемъ прїѣзда въ Кіевъ Государыни Императрицы по пути въ Крымъ. Предполагался онъ въ началѣ апрѣля, но задерживаетъ Дагмара, намѣревающаяся въ маѣ сдѣлать нѣкоторое измѣненіе въ возношеніи именъ царств. дома на эктеніи.

Подѣлюсь съ Вами еще моимъ наблюденіемъ: называемое надгробіе в. кн. Ярослава есть не надгробіе, а самый *гробъ*, состоящій изъ двухъ цѣльныхъ кусковъ мрамора: нижней—гроба и верхней—крыши въ видѣ двускатной кровли; цементомъ замазана только щель, гдѣ крыша неплотно прилегаетъ къ гробу. Если бы рычагомъ приподнять крышку массивную (д. быть пудовъ 100), то увидѣли бы остатки Ярослава Владиміровича. Придѣлъ Георгіевскій освященъ уже, а что Ярославъ погребенъ въ Георгіевскомъ придѣлѣ—свидѣтельство лѣтописей вѣрно, ибо стѣнка у гроба Ярослава, отдѣляющая его отъ Георгіевского придѣла, есть заложенная дверь, которою проходили изъ Георгіев. придѣла въ Владимірскій присѣнокъ—гдѣ престола при Ярославѣ не было.

Кланяюсь Вамъ усердно и низко. Вешніе деньки да укрѣпятъ Васъ къ Велькодню.

Васъ истинно почитающій и преданный слуга протоіерей П. Лебединцевъ.

1-е марта 1869 г. Кіевъ.

Почтеннѣйшій Петръ Гавриловичъ!

Къ Вамъ въ Кіевъ предполагаю и думаю прибыть уже послѣ Великодня, когда станетъ совсѣмъ тепло по весеннему. Моихъ брошюръ благоволите прислать мнѣ сюда хоть по десятку; а прочія пусть у васъ меня дожидаютъ.

За извѣстіе о Ярославовой гробницѣ весьма благодарю и думаю, что вамъ подобаесть приняться за новое описаніе Софійскаго храма и всей его исторіи. Поможи вамъ Боже и на сіе и на всякое дѣло.

Григорію Павловичу мой особенный и повинный поклонъ и просьба, чтобы, пока-что съ тѣмъ памятникомъ передъ лаврскою трапезою, поставить бы хоть временную рѣшетку: будучи на Антоніевъ день въ лаврѣ, только что подхожу къ бѣдному камню Кочубея и Искры, какъ на встрѣчу мнѣ якійсь богомолецъ по немъ такъ и човгае подковами, що у мене ажъ на серцѣ защемѣло, и я пожурилъ его съ сердцемъ за попираніе старины, — и мало-ли такихъ ногъ кованыхъ прошло еще послѣ того, сглаживая дорогую памятную надпись все болѣе... Но уже разболѣлась голова моя.

Остаюся душевно преданный вамъ Михаилъ Максимовичъ.

23 марта, 1869 г. М.-Гора.

Многоуважаемый Михаилъ Александровичъ!

Христосъ воскресъ!

Душевно благодарю Васъ за пасхальное привѣтствіе и взаимно привѣтствую. Пока я еще въ Кіевѣ, и въ среду Свѣтлыя Седмицы предполагаю выѣхать въ Петербургъ, въ оный духовно-судный комитетъ. Собирался вмѣстѣ съ Назаріемъ Антоновичемъ, но ему дѣлается препятствіе производство экзаменовъ, и какъ онъ это уладить, не знаю; по крайней мѣрѣ трудно успѣть ему до 1-го мая, а экзамена требуетъ министръ. Вѣроятно пребываніе мое продолжится до іюня въ Петроградѣ.

Если Вы будете затрудняться въ квартирѣ для себя, то прошу располагать моею квартирой и подгонять моего племянника къ усидчивости за дѣломъ.

Если позволить время, то я забѣгу въ Москвѣ къ Погодину сдѣлать свой и передать Вашъ поклонъ.

О Зарубскомъ монастырѣ похлопочу.

Если будетъ милость Ваша написать что мнѣ въ Петербургъ, то прошу адресовать: *Е. В. Данилу Гавр. Лебединцеву, старшему дѣлопроизводителю военно-кодификаціоннаго комитета* для передачи... Благотворное вліяніе весны да укрѣпитъ Ваши силы и препроводитъ въ Кіевъ здрава и благополучна.

Искренно преданный Вамъ съ глубокимъ уваженіемъ Петръ Лебединцевъ.

11 апрѣля 1840 года Кіевъ.

Додаток Г2. Фрагменти листування протоієрея П. Лебединцева з
М. Закревським і Н.Фаворовим

Письма Н. В. Закревскаго къ протоієрею
П. Г. Лебединцеву.

Ваше высокопреподобіе, отець Петръ!

Знакомство мое съ вами, и притомъ нечаянное, не подготовленное, я буду причислять къ пріятнымъ событіямъ въ жизни моей. Наша общая любовь къ древностямъ Кіева, вашъ характеръ и познанія,—все это побуждаетъ меня дорожить знакомствомъ вашимъ. Думаю, что вы не почтете это лестью, но данью истиннаго уваженія къ личности вашей, потому что я изъ этого знакомства не ищу и не могу искать для себя никакой матеріальной выгоды. Правда вы сказывали, что будете освѣдомляться, какъ пойдетъ дѣло о моемъ перемѣщеніи изъ Москвы, въ Кіевъ. Положа руку на сердце, говорю вамъ откровенно, что хотя любовь моя къ родинѣ очень и очень велика и что она-то собственно причиною, что я, безъ всякаго вознаграженія, слѣдовательно безкорыстно, съ 1831 года посвятилъ всю послѣднюю половину жизни своей изученію исторіи Кіева и желаю написать ее, насколько умѣнья хватить: но матеріальныя средства, по расчетамъ холоднаго ума, должны стоять не на послѣднемъ мѣстѣ. *Ubi panis, ibi patria*; иначе я не могъ бы прилично существовать и притомъ своими же средствами издать преднамѣреваемое Описаніе Кіева; потому что я не имѣю надежды получить помощь отъ инуду. А потому на перемѣщеніе мое въ Кіевъ я смотрю такимъ образомъ: если я получу тамъ мѣсто съ приличнымъ вознагражденіемъ, то это было бы для меня въ высшей степени пріятно;

Письма профессора Университета св. Владиміра протоіерей Назарія Антоновича Уварова къ протоіерей Петру Гавриловичу Лебединцеву.

Любезный другъ Петръ Гавриловичъ!

Сегодня день вашего Ангела. Еще разъ поздравляю Васъ съ вашимъ праздникомъ. Надѣюсь, что Вы проводите его отлично. Дай Богъ, чтобы праздникъ этотъ повторился для Васъ еще столько же, сколько повторялся онъ въ вашей жизни до настоящаго дня. Вѣроятно, Вы будете читать эти строки 25-го или около этого числа декабря; такъ примите же вмѣстѣ съ Даніиломъ Г. поздравленіе мое и съ праздникомъ Рождества Христова, да за одно уже и съ приближающимся новымъ годомъ.

Кстати, прошу Васъ оказать снисхожденіе къ моимъ бѣднымъ глазамъ. У Васъ шрифтъ микроскопическій, а у меня нѣтъ микроскопа. Прибавилъ увеличительное стекло,—не помогаетъ. Нельзя ли писать покрупнѣе.. Николаю Д. я передалъ вашъ поклонъ съ сочувствіемъ его несчастію. Онъ просилъ меня благодарить Васъ искренно. Передалъ я ему также о предложеніи графа Уварова объ учрежденіи въ Кіевѣ археологическаго общества: мысль эта очень понравилась Н. Дмитріевичу, и онъ съ своей стороны готовъ принять живое участіе въ дѣлѣ; порывается даже написать Вамъ объ этомъ, хотя такой подвигъ съ его стороны нѣсколько сомнителенъ.

ДОДАТОК ГЗ. Листування протоієрея Петра Лебединцева з митрополитом Платоном (Городецьким)

Высокопреосвященнѣйшій Владыко, милостивѣйшій Архипастырѣ и Отець!

Простите, если мой отвѣтъ на предложеніе, съ одной стороны весьма милостивое, а съ другой—очень увлекательное для человѣческихъ пожеланій, показался несоотвѣтствующимъ Вашему ожиданію. Нисколько не подражая типической формѣ рѣчей, произносимыхъ предъ хиротоніей, искренно говоря, что рѣшительное призваніе Ваше меня къ епископству, глубоко смутило, несмотря на то, что я слышалъ его уже прежде и отъ Васъ на пути въ Межигорье, и отъ покойнаго м. Арсенія. Устрашила меня и высота святительскаго сана при сознаніи своего недостойнства, и то, чѣмъ не устрашались другіе. Легче обѣщаетъ юность, чѣмъ старость уже и потому, что у нея много надеждъ на будущее и довольно сознанія своихъ силъ, но старость сознаетъ, какъ много изъ обѣщаннаго забыто, не исполнено, нарушено, и даже удерживаетъ налагать на себя новые обѣты. Вотъ истинная причина, почему я на 64 году жизни не рѣшаюсь принять высшій санъ, соединенный у насъ съ произнесемъ иноческихъ обѣтовъ, если они не были произнесены гораздо прежде. Я благоговѣю предъ истиннымъ монашествомъ, но совѣсть моя не позволяетъ произнести его обѣты нынѣ ради доступа къ высшему сану, когда я не рѣшился сдѣлать это прежде, волею, безъ видовъ на почести, теперь когда нужно думать объ отвѣтѣ за другіе, неисполненные или плохо исполненные. Надѣяться, чтобы сдѣлано было для меня исключеніе изъ принятаго у насъ обычая—допущеніемъ къ хиротоніи безъ постриженія въ монашество, съ принятіемъ одного рясофора, какъ сдѣлано для Маркелла Попеля и какъ обычно у грековъ между большинствомъ епископовъ, я не смѣлъ, и потому не могъ дать Вамъ другого отвѣта, кромѣ посланнаго. Если въ немъ сказалося что-либо дерзновенное противъ иночества, молю простить меня и вмѣстѣ прошу не отвергнуть глубочайшей моей благодарности за Ваше Архипастырское вниманіе и отеческую милость, показанныя въ семъ призваніи меня къ высшей духовной почести. Быть вѣрнымъ помощникомъ Вашимъ на занимаемой мною нынѣ ступени считаю священнымъ долгомъ и постараюсь пребыть таковымъ всегда; искренно почитаю Вашу святую мудрость и Вашу ревность о благѣ церкви Христовой.

Вашего Высокопреосвященства
нижайшій послушникъ, протоієрей Петръ Лебединцевъ.

Высокопреосвященнѣйшій Владыко, милостивѣйшій Архипастырь и Отець!

Возвратившись въ Кіевъ 24 минувшаго ноября, благопочтительнѣйше довожу до свѣдѣнія Вашего Высокопреосвященства, что... протоколъ Консисторіи съ постановленіемъ объ обязательной выпискѣ «Руководства для Сельскихъ Пастырей» и объ изданіи съ новаго года только одной официальной части «Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей» представляется на утверждение Вашего Высокопреосвященства... То обстоятельство, что Академія поспѣшила уже объявить объ изданіи «Кіевскихъ Еп. Вѣдомостей» ею и въ 1885 г., не имѣетъ значенія, такъ какъ стороннихъ подписчиковъ на эти «Вѣдомости» нѣтъ теперѣ, а обязательнымъ, т. е. духовенству Кіевской епархіи еще уснѣемъ дать знать, куда высылать деньги. Да и сама Академія два уже раза прекращала «Воскресное Чтеніе», хотя объявляла раньше о его продолженіи вмѣстѣ съ «Трудами». Запасныя статьи, если онѣ стоятъ печати, могутъ быть помѣщены и въ собственномъ академическомъ журналѣ, хотя сомнительно, чтобы этотъ запасъ былъ, судя потому, что печаталось въ «Еп. Вѣдомостяхъ» за сей годъ. Празднованіе дня св. великомученицы Варвары совершено въ Михайловскомъ монастырѣ при многолѣтіяхъ Вашему Высокопреосвященству...

Съ чувствомъ глубокаго благоговѣнія испрашивая Вашего Архипастырскаго благословенія, священнымъ долгомъ считаю быть Вашего Высокопреосвященства нижайшимъ послушникомъ,

протоіерей Петръ Лебединцевъ 1).

5 декабря 1884 г. Кіевъ.

Достопочтенный о. протоіерей, Петръ Гавриловичъ!

По содержанию письма Вашего отъ 5-го декабря, считаю нужнымъ сказать Вамъ, что относительно «Руководства для Сельскихъ Пастырей» и «Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей» я далъ мою резолюцію на протоколѣ Консисторіи, который Вы скоро получите. По невозможности собрать скоро тѣ свѣдѣнія, которыхъ я требую моею резолюціею, нельзя сдѣлать нынѣ окончательнаго распоряженія по предмету помянутаго протокола.

Призывая благословеніе Божіе на Васъ, остаюсь усерднымъ слугою Вашимъ

Платонъ, митрополитъ Кіевскій.

11 декабря 1884 г. С.-Петербургъ.

Почтенный о. протоіерей, Петръ Гавриловичъ!

Увѣдомьте меня безъ замедленія: 1) сколько ширины имѣть внутри сооруженный въ Кіевѣ храмъ св. Владиміра? 2) какъ широки будутъ въ немъ олтарь и иконостасъ? 3) не положено ли устроить въ немъ, кромѣ главнаго олтаря, еще два по сторонамъ его или нельзя ли сдѣлать такіе придѣлы? А всего лучше было-бы, если бы вы прислали мнѣ на разсмотрѣніе планъ Владимірскаго собора, или хотя чертежъ одной передней его части, дабы я могъ вѣрнѣе судить, можно ли устроить въ немъ или пристроить къ нему придѣлы. Мнѣ думается, что весьма прилично было-бы имѣть въ храмѣ св. Владиміра одинъ придѣлъ въ память равноапостольныхъ царей Константина и Елены, а другой въ честь славянскихъ просвѣтителей Кирилла и Меѳодія.

Призывая благословеніе Божіе на Васъ и всѣхъ нашихъ въ Кіевѣ, остаюсь усерднымъ покорнѣйшимъ слугою Вашимъ

Платонъ, митрополитъ Кіевскій.

9 января 1885 г. С. Петербургъ.

ДОДАТОК Д. Освітня діяльність П. Лебединцева

Церковно-приходські школи на Київщині XIX ст.

Джерело: [615].

Церковно-приходські школи в XIX ст.

Джерело: [615].

Медаль заснована у 1909р. на честь 25-ліття відновлення церковно-приходських шкіл.

Джерело: [615].

ДОДАТОК Е. Заснування жіночого училища в м. Києві

Кловський палац м.Київ.

В 1863 році до Київського Кловського палацу, відбудованого на кошти протоієрея Петра Лебединцева, було перенесено Училище Дівчат Духовного Звання. Займав посаду головного розпорядника училища протоієрей Петро Лебединцев.

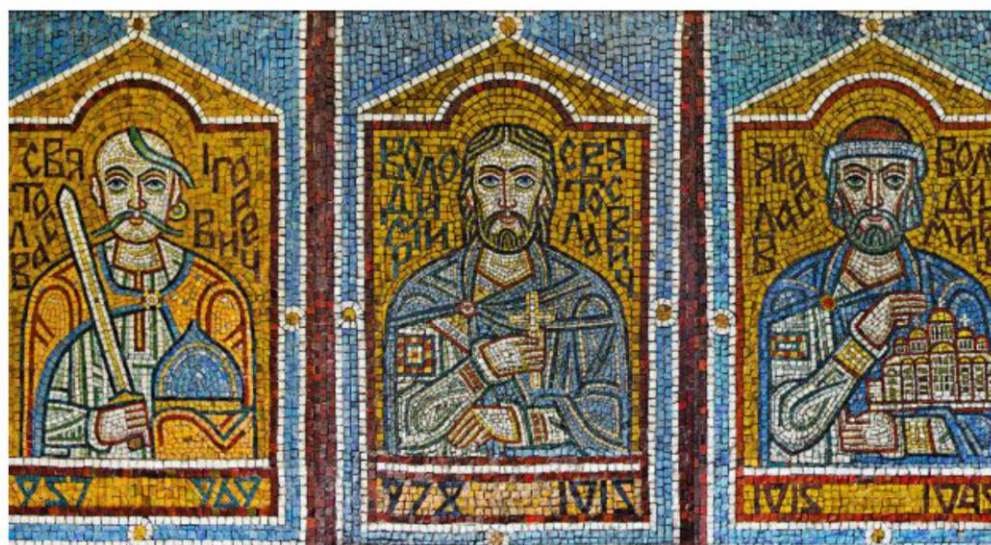
Джерело: [724].

**ДОДАТОК Ж. Науково-археологічна діяльність П. Лебединцева:
 відновлені за сприяння протоієрея фрески та мозаїки в Софійському
 соборі м. Києва, відновлення інтер'єру Кирилівської церкви та участь
 в побудові Володимирського собору м. Києва**

Фрески Софійського Собору м.Київ

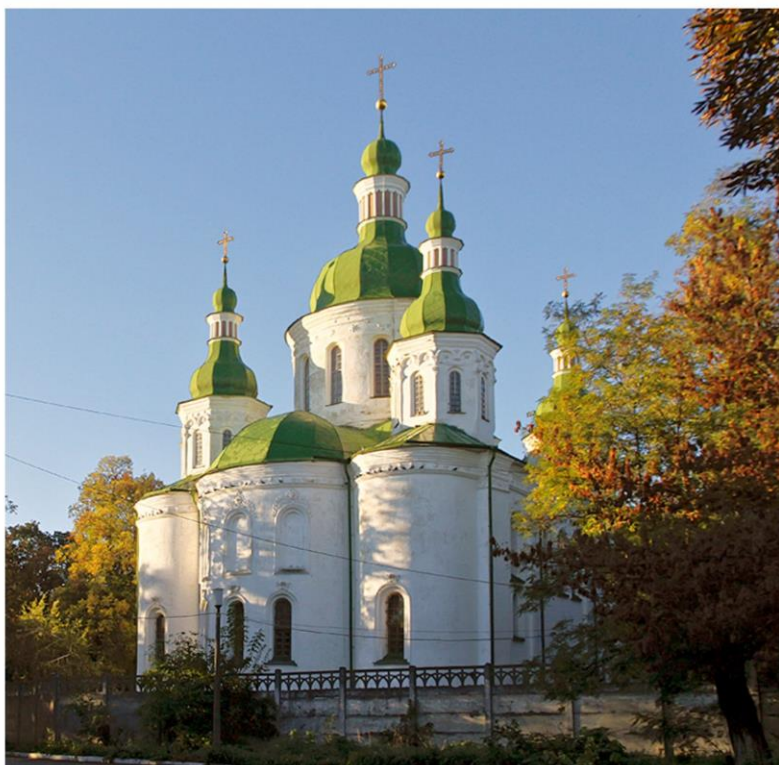
Джерело: [718].

Мозайки Софійського Собору. м.Київ.

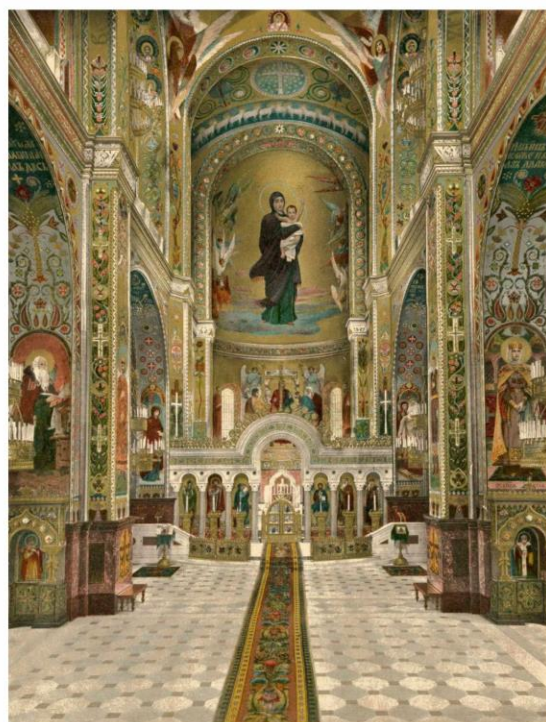
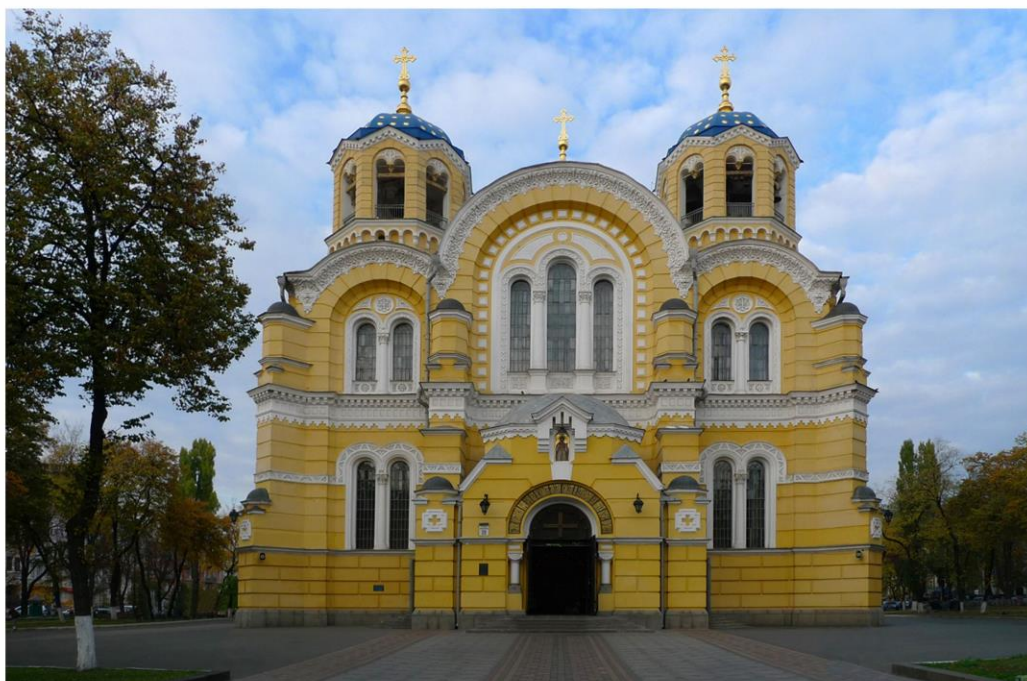
Джерело: [718].

Найдавніша кам'яна церква м.Київа
Кирилівський храм
Прот. П. Лебединцев - здійснював
реставраційні роботи

Внутрішній вигляд Кирилівського храму

Джерело: [721].

Володимирський собор. Місто Київ.
Архітектор Беретти А.В.
Художники. Васнецов В.М., Несторов М.В.

Джерело: [718].

**ДОДАТОК 3. Створений за сприяння П. Лебединцева пам'ятник
Б. Хмельницькому в м. Києві**

Джерело: фотоархів автора.

**ДОДАТОК И. Список наукових праць П. Лебединцева,
складений В. Науменком**

Посмертний розказъ о. Антонія Ковальскаго (Къ исторіи крестьянскихъ волненій въ кievской губерніи 1855 г.) „Кiev. Стар.“ 1882, № 1, 2, стр., 174—192; 386—396.

Нѣкоторые дополненія и поправки въ біографіи Т. Г. Шевченка. „Кiev. Стар.“ 1882, № 9, 560—567.

Гдѣ подлиникъ Любечской чудотворной иконы Божьей Матери? „Кiev. Стар.“ 1883, № 6, стр. 385—387.

Рецензія на книгу С. Голубева „Кievскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (опытъ историческаго изслѣдованія). Т. I. Кievъ 1883. 1225 стр.“ „Кiev. Стар.“ 1883, № 8, стр. 741—742.

Почему Десятинная въ Кievѣ церковь извѣстна въ народѣ подъ именемъ Десятиннаго Николая? „Кiev. Стар.“ 1883, № 8, стр. 755—757.

Населеніе Кieва въ прошломъ столѣтіи. „Кiev. Стар.“ 1884, № 2, стр. 352—354.

Многочлѣтне, возглашенное въ Кievѣ въ началѣ XVIII ст. „Кiev. Стар.“ 1884, № 7, 545—546.

Разказы старыхъ людей о старыхъ временахъ. „Кiev. Стар.“ 1884, № 8, стр. 715—725.

Открытіе древнихъ мозаикъ въ главномъ куполѣ Кievo-Софійскаго Собора. „Кiev. Стар.“ 1884, № 9, стр. 162—165.

Историческія замѣтки о Кievѣ. „Кiev. Стар.“ 1884, № 10, стр. 227—253.

Матеріалы для исторіи возникновенія и расиространенія штунды въ Россіи. „Кiev. Стар.“ 1884, № 10, стр. 304—320.

Софія—премудрость Божія въ иконографіи Сѣвера и Юга Россіи „Кiev. Стар.“ 1884, № 12, стр. 555—567.

Гдѣ жили первые Кievскіе митрополиты: въ Переяславѣ или въ Кievѣ. „Кiev. Стар.“ 1885, № 1, стр. 177—182.

Къ вопросу о началѣ Кievской Академіи. (Отвѣтъ С. Т. Голубеву). „Кiev. Стар.“ 1885, № 2, стр. 268—281.

Баптизмъ или штунда въ кievской губерніи. „Кiev. Стар.“ 1885, № 3, стр. 481—518.

Гдѣ находился кievскій домъ Саввы Туптала сотника? „Кiev. Стар.“ 1887, № 2, стр. 383—384.

Объ имени святителя, нетлѣнно почивающаго въ Нѣжинскомъ Благовѣщенскомъ монастырѣ. „Кiev. Стар.“ 1887, № 5, стр. 185—189.

Двѣ поправки къ статьѣ „Свадьба Тимоша Хмельницкаго“. „Кiev. Стар.“ 1887, № 6—7, стр. 583—584.

Когда и гдѣ совершилось крещеніе Кievлянъ при св. Владимірѣ. „Кiev. Стар.“ 1887, № 9, стр. 175—185.

Еще одна изъ древнѣйшихъ церквей въ Кievѣ. „Кiev. Стар.“ 1887, № 12, стр. 779—782.

Въ какомъ видѣ могутъ быть изображены св. равноапостольный князь Владиміръ и св. княгиня Ольга, и имѣемъ ли мы ихъ подлинныя изображенія? „Кiev. Стар.“ 1888, № 5, стр. 259—264.

О началѣ христіанства въ Кievѣ до торжественнаго принятія христіанской вѣры при св. Владимірѣ. „Кiev. Стар.“ 1888, № 6, стр. 265—283.

Святый Владиміръ, благовѣрный и равноапостольный князь кievскій. (Лѣтописное сказаніе). „Кiev. Стар.“ 1888, № 7, стр. 1—15.

Церковь св. Василія. „Кiev. Стар.“ 1888, № 7, стр. 1—2.

Спасъ на Берестовѣ. „Кiev. Стар.“ 1888, № 7, стр. 8—11.

Къ статьѣ г. Бѣляшевскаго „Церковице возлѣ дер. Монастырекъ, канев. у. кievской губ.“ „Кiev. Стар.“ 1889, № 1, стр. 213—217.

Рецензія на книгу: „Девятислѣтіе русской іерархіи: епархіи и архіереи—988—1888. Сост. по оффиц. и историч. даннымъ Н. Д. Москва 1888.“ „Кiev. Стар.“ 1889, № 1, 272—275.

Остатки церквей на развалинахъ древняго Корсуна или Херсонеса, ихъ открытіе и значеніе. (Съ двумя картами). „Кiev. Стар.“ 1889, № 4, стр. 56—73.

Можетъ ли подлежать сомнѣнію, что открытое во Владимірскомъ Успенскомъ соборѣ изображеніе князя есть древнѣйшее изображеніе св. князя Владиміра. „Кіев. Стар.“ 1889, № 4, 233—236.

По поводу 900-лѣтія Черниговской архіерейской каѳедры. „Кіев. Стар.“ 1892 г., № 9, стр. 350—356, № 10, стр. 1—14.

Михаиль, митрополитъ Кіевскій XII вѣка. „Кіев. Стар.“ 1892 г., № 12, стр. 325—336.

В. Науменко.

ДОДАТОК К. Твір П. Лебединцева «Софія – премудрость Божья
в иконографии Севера и Юга России»

СОФІЯ-ПРЕМУДРОСТЬ БОЖІЯ
ВЪ ИКОНОГРАФІИ СЪВЕРА И ЮГА РОССІИ.

Икона Софіи-премудрости Божіей, не встрѣчающаяся на православноѣ востокѣ и неизвѣстная неправославному западу, существуетъ во многихъ церквахъ Россіи, а преимущественно въ тѣхъ, которыя посвящены имени Софіи-премудрости Божіей. Отличаясь нѣкоторыми частностями въ своемъ составѣ, она имѣетъ два главныхъ вида или типа, въ иконахъ *новгородской* и *кіевской*.

Съ *новгородской* иконой Софіи-премудрости Божіей сходны иконы того же имени, находящіяся въ архангельскомъ и вологодскомъ софійскихъ соборахъ. Съ *кіевской* иконой сего имени сходна храмовая икона тобольскаго софійскаго собора. Всѣ прочія иконы Софіи-премудрости Божіей, находящіяся въ различныхъ храмахъ Новгорода, Москвы и другихъ великороссійскихъ городовъ, представляютъ собою варианты храмовой иконы помородскаго софійскаго собора съ разными добавленіями, иногда довольно неудачными. Находя излишнимъ вдаваться въ исчисленіе оттѣнковъ иконы Софіи-премудрости Божіей, измысленныхъ нашими иконописцами XVI и XVII вѣка, остановимъ вниманіе на двухъ главныхъ ея видахъ: на храмовыхъ иконахъ новгородскаго и кіевскаго кафедральныхъ соборовъ.

Въ новгородской иконѣ Софіи-премудрости Божіей на первомъ планѣ представляется человѣкообразная фигура юношескаго возраста, подобная ангелу, съ длинными, раздѣленными на двое волосами, спускающимися до плечъ въ видѣ локоновъ, и съ большими крыльями. Вся фигура и ея крылья краснаго или огненнаго цвѣта. Одѣта

она въ царскій хитонъ или саккосъ, съ омофоромъ и бармами поверху саккоса; на головѣ ея вѣнецъ съ городами, въ правой рукѣ длинный жезлъ съ крестомъ вверху, а въ лѣвой—свитокъ. Она возсѣдаетъ на византійской подушкѣ золотого престола, который поддерживается 7-ю столбиками и 4 ножками, ноги ея покоятся на малой круглой подушкѣ. По сторонамъ огнесрачной фигуры, на отдѣльныхъ квадратныхъ подставкахъ, предстоятъ въ наклонномъ положеніи: справа св. Дѣва съ Предвѣчнымъ Младенцемъ на кругломъ дискѣ, держимомъ у груди обѣими руками; съ лѣвой стороны—св. Іоаннъ Предтеча въ власяницѣ и хламидѣ, съ поднятой для моленія правой и съ опущенной внизъ лѣвой рукой, которою онъ держитъ развернутый свитокъ. Надъ головой огнесрачной фигуры, въ маломъ кругѣ, на лучезарной звѣздѣ, поясной образъ Спасителя, который благословляетъ обѣими руками на обѣ стороны. Вше Спасителя, во всю ширину иконы, радуга украшенная рядомъ звѣздъ, а посреди ея—престолъ, на которомъ лежитъ книга; предъ престоломъ скамейка съ приклоненными къ престолу восьми-конечнымъ крестомъ и копьемъ—орудіями Христовыхъ страданій.

Кіевская икона Софіи-премудрости Божіей изображаетъ св. Дѣву съ воздѣтыми горѣ руками и съ младенцемъ Іисусомъ въ ея лошѣ. Св. Дѣва стоитъ подъ 7-столбною сѣнью или ротондою на серповидной лунѣ, поддерживаемой облакомъ, подъ коимъ большой амвонъ о 7-ступеняхъ. На первой, нижней ступени амвона написано Вѣра, на 2-й Надежда, 3-й Любовь, 4-й Чистота, 5-й Смирніе, 6-й Благодать, на 7-й Слава. По ступенямъ того-же амвона стоятъ праотцы и пророки: справа—Моисей, Ааронъ и царь Давидъ; слѣва—Исаія, Іеремія, Іезекиль и Давидъ, каждый съ символическимъ знакомъ и хартіей въ рукѣ. На 7-столбахъ ротонды, въ кругахъ подъ капителями коринтскаго ордева, изображены въ вѣнкахъ эмблемы 7 даровъ св. Духа съ соотвѣствующими надписями изъ Апокалипсиса. По карнизу сѣни строчная надпись: «Премудрость созда себѣ домъ и утверди столбовъ семь». Надъ сѣнью или ротондою изображены въ лучахъ: Богъ Отецъ благословляющій и подъ нимъ св. Духъ, въ видѣ голубя, въ свѣтозарномъ облакѣ. По сторонамъ отъ Бога Отца 7 крылатыхъ ангеловъ, поддерживаемыхъ облаками, справа: Михаилъ, Уриилъ и Рафаилъ; слѣва—

Гавріилъ, Салафіилъ, Іегудилъ и Варахилъ съ символическими знаками въ рукахъ.

О новгородской иконѣ Софіи-премудрости Божіей имѣется уже довольно полное изслѣдованіе г. Филимонова, помѣщенное въ Вѣстникѣ Общества древне-русскаго искусства за 1874 годъ. Г. Филимоновъ въ своемъ изслѣдованіи 1) говоритъ, что существованіе иконографическихъ элементовъ этой иконы усматривается еще въ XI вѣкѣ и полагаетъ, что новгородская икона Софіи есть одна изъ древнѣйшихъ по составу иконъ въ Россіи и сама собою древнѣйшая редакція иконъ этого имени; 2) признавая эту икону символическою, онъ утверждаетъ, что въ ней олицетворена премудрость въ видѣ *женноподобной фигуры*, иначе сказать богини, а все прочее въ этой иконѣ составляетъ дополненіе, сдѣланное уже въ смыслѣ христіанской церкви для выраженія того, что Христосъ есть божественная премудрость. Что въ составъ новгородской Софіи вошли элементы иконописи XI вѣка, это очевидно для всякаго сколько нибудь знакомаго съ иконописными формами восточной церкви, но гдѣ именно взяты эти элементы и когда изъ нихъ образовалась икона, получившая въ Новгородѣ названіе Софіи-премудрости Божіей,—на этотъ естественный вопросъ у г. Филимонова нѣтъ хотя сколько нибудь близкаго отвѣта. Если-бы эта икона произошла въ XI вѣкѣ или раньше XI вѣка, то по всей вѣроятности она могла бы сохраниться и въ церквахъ восточныхъ, но крайней мѣрѣ могли бы сохраниться о ней какія-нибудь извѣстія у греческихъ или у нашихъ писателей. Но ни иконъ сего рода, ни извѣстій о нихъ не было и нѣтъ до XVI вѣка. Очевидно, что новгородская икона Софіи-премудрости Божіей не изъ древнѣйшихъ иконъ въ Россіи. Что касается происхожденія центральной фигуры на новгородской иконѣ Софіи-премудрости Божіей, то, намъ кажется, трудно представить, чтобы кто нибудь изъ христіанъ XI вѣка дерзнулъ изображеніе какой нибудь музы или языческой богини выдавать за ликъ святой, достойный имѣть мѣсто въ храмѣ христіанскомъ. Всякая попытка въ этомъ смыслѣ была-бы отвергнута на востокѣ, такъ какъ символическія изображенія воспрещены VI вселенскимъ соборомъ, почему воспрещено было даже символическое изображеніе Христа въ видѣ агнца. Несомнѣнно, что икона Софіи-премудрости Божіей впервые стала извѣстной только у насъ въ Россіи,

и первое известіе о ней относится къ 1528 году, когда новгородскій архіепископъ, въ послѣдствіи московскій митрополитъ, Макарій расположилъ въ новомъ порядкѣ иконы иконостаса въ новгородскомъ софійскомъ соборѣ. Въ Москвѣ центральная фигура новгородской иконы Софій, изображающая Спасителя въ видѣ ангела съ крыльями, появляется въ половинѣ XVI вѣка, когда послѣ пожара, опустошившаго московскія церкви, иконники, вызванные митрополитомъ Макаріемъ изъ Новгорода, стали писать въ московскихъ церквяхъ иконы въ такъ называемыхъ притчахъ, олицетворя въ нихъ содержаніе нѣкоторыхъ церковныхъ стиховъ. Таковыми были изображенія: 1) *Богъ Отецъ въ видѣ ветхую деньми*, 2) *Троицкое дѣяніе*, 3) *Почи Богъ отъ дѣлъ своихъ*, 4) *Созаніе пресвиѣрскій*, гдѣ Господь Іисусъ Христосъ изображенъ возсѣдющимъ на херувимахъ съ крестомъ въ лонѣ Отца; 5) *Богъ Саваоѣъ*, поливающий изъ сосуда на Христа, стоящаго въ херувимѣхъ на крылѣхъ, 6) *Духъ святой въ видѣ юзубя* и 7) о Адамовомъ сотвореніи, гдѣ *Сынъ Божій* представленъ *въ видѣ ангела съ крыльями*. Появленіе такихъ изображеній было новостію для Москвы и произвело даже волненіе въ народѣ подъ вліяніемъ рѣчей дьяка Висковатого. Висковатый «о тѣхъ иконахъ сомнѣніе вмѣлъ и вопилъ и возмущалъ народъ православныхъ крестьянъ, въ соблазнъ и поношеніе многимъ», утверждалъ, что иконники «поставили свои мудрорарія, толкующе отъ притчъ». Особенно ему казалось несообразнымъ изображеніе Сына Божія въ видѣ ангела съ крыльями. Онъ думалъ даже, не скрывается ли въ изображеніи Сына Божія *въ видѣ ангела съ крыльями* еретическая мысль, будто Сынъ Божій принадлежитъ къ числу служебныхъ духовъ. Митрополитъ отвѣчалъ Висковатому, что живописцы изображаютъ Сына Божія въ видѣ ангела по пророчеству о немъ Исаіи, который называетъ Его *Ангеломъ велика совета, Богомъ кривокимъ* и проч., и что они писали по древнимъ образцамъ Лодна, Греціи, Новгорода.

Ссылка м. Макарія на новгородскіе образцы показываетъ, что онъ разумѣлъ здѣсь новгородскую икону Софій-премудрости Божіей, которой не могъ не знать, бывши предъ тѣмъ новгородскимъ архіепископомъ. Если изображеніе Сына Божія въ видѣ крылатаго ангела, которое составляетъ главную фигуру въ новгородской иконѣ Софій, не было известно въ московской Руси до половины XVI в.,

если появленіемъ своимъ въ Москвѣ оно возбудило даже толки и недоумѣнія; то нѣтъ сомнѣній, что икона эта не особенно древняго происхожденія. Откуда-же взяты и какъ перенесли къ намъ тѣ византійскіе элементы, изъ которыхъ составлена новгородская икона Софій-премудрости Божіей?

Въ этой иконѣ можно различать двѣ главныя части: 1) центральную фигуру въ видѣ огненного ангела съ крыльями и 2) дополненія къ ней, состоящая изъ дуги, престола, книги на немъ и изъ двухъ фигуръ, находящихся вправо и влѣво отъ центральной фигуры—Божіей Матери и св. Іоанна Предтечи. То, что составляетъ въ этой иконѣ дополненіе, мы встрѣтили въ описаніи мозаикъ константинопольской Софій, сдѣланномъ при послѣдней ея реставраціи Зальценбергомъ. Здѣсь сказано: если идти съ запада къ востоку внутри храма св. Софій, то на дугѣ 2-й пары главныя устоевъ представляется медальонъ въ 6-вершковой рамѣ изъ радужныхъ цвѣтовъ, а въ медальонѣ золотой, на низкихъ ножкахъ, стоить подъ синимъ покровомъ, отороченнымъ бѣлой бахромой; на столѣ—золотая книга въ красноватомъ переплетѣ, а поверхъ книги золотой крестъ изъ трехъ перекладинъ, изъ коихъ средняя длиннѣе прочихъ двухъ. По спускамъ дуги, вправо—цѣльная фигура Іоанна Предтечи съ длинными, спускающимися по плечамъ волосами и съ раздвоенной бородой, въ одеждѣ изъ бурой косматой кожи, прикрытой платомъ свѣтлаго цвѣта, перекинутымъ чрезъ плечо; влѣво, на сѣверномъ устоѣ, противъ Іоанна Предтечи—Дѣва Марія съ простертыми впередъ дланями. Обѣ фигуры представлены въ движеніи къ центру». И такъ здѣсь, на одной изъ аркъ константинопольской Софій, почти все, чѣмъ обставленъ ликъ огнезрачной крылатой фигуры на иконѣ новгородской Софій. Недостааетъ только медальона съ ликомъ благословляющаго Спасителя. Но какъ извѣстно, что Спаситель въ этомъ видѣ всегда, въ древности, помѣщался на плафонѣ свода, между дугой конхи и дугой восточной пары устоевъ, и по всей вѣроятности былъ также изображенъ и на плафонѣ константинопольскаго Софійскаго храма, то для царградскаго иконника интересно было скопировать и этотъ ликъ, чтобы помѣстить его подъ радужной дугой медальона, измѣнивъ только положеніе фигуры Спасителя изъ горизонтальнаго въ прямое. Перенеся все это на доску или на полотно, оставалось еще чѣмъ-

нибудь наполнить пустое пространство въ среднѣй арки. Естественно, въ престолѣ съ книгой на немъ усматривалось изображеніе премудрости Божіей, по златый престолъ и разноцвѣтная дуга вмѣстѣ могли воспроизвести въ воображеніи икоонника символическій ликъ, описанный въ 4-й главѣ Апокалипсиса такъ: *«и видѣхъ иного ангела крѣпка, сходяща съ небесе, и дуга надъ главою его яко солнце, и нозь его яко столпы огненны (гл. 10, ст. 1.); се престолъ стояше на беси и на престолъ сѣдѣющъ. И сѣдѣй бѣ подобенъ видѣніемъ камени іапису и сардинови, и бѣ дуга окрестъ престола подобна видѣніемъ смарагдови (гл. 4, ст. 2).* Видѣніе Давііла могло напомнить изографу видѣніи пророкомъ престолъ Ветхаго деньми, *аки пламень огненный (7, 9),* и припомнить ему сродное видѣніе тайновидца Іоанна, которому видѣлся *на облацяхъ сѣдѣй — подобенъ Сыну человеческому, имѣяй на главь своей вѣнецъ златъ (Апок. 14, 14).* Если изографъ знакомъ былъ съ памятниками христіанской древности, то ему могло быть безъизвѣстнымъ, что на древнихъ христіанскихъ саркофагахъ между фигурами трехъ отроковъ, брошенныхъ въ вавилонскую печь, помѣщалось четвертое лице, одной рукой благословляющее, а въ другой держащее свитокъ, которое при иллюстраціи красками должно было представляться огненнымъ, какъ отражавшее на себѣ лучи пылавшаго въ печи пламени. Изографъ стараго времени, безъ сомнѣнія, зналъ церковныя службы, поэтому ему, конечно, также извѣстна была церковная лѣсьня праздника Срѣтенія Господня: *«На престолѣ огнезрачнѣмъ сѣдѣй со Отцемъ и божественнымъ Духомъ благоволилъ еси родитися на земли отъ отроковицы, нескусоужныя твоея Матере».* Нельзя также думать, чтобы знакомый съ востокомъ и съ иконографіей св. Софіи константинопольской изографъ не зналъ, что Софія, которой посвященъ знаменитый Юстиніановъ храмъ, есть воплощенная премудрость, Сынъ Божій, Іисусъ Христосъ, предвозвѣщенный у пророковъ *подъ именемъ ангела велика совѣта, властелина, Ею-же начальство на рамахъ Ею. (Иса. 9, 6. 7).* Такимъ образомъ у церковнаго изографа могли быть въ виду всѣ элементы, усматриваемые въ деталяхъ центральной огнезрачной фигуры на лозгородской иконѣ Софіи—премудрости Божіей, а потому не было ему никакой надобности обращаться къ античнымъ, языческимъ элементамъ для представленія воплощенной премудрости Божіей въ образѣ болѣе выразительномъ, чѣмъ книга на златомъ престолѣ,

находившаяся вверху арки Софійскаго храма. Желая представить эту премудрость въ живомъ, воодушевленномъ образѣ, оцъ пользовался не языческими, а библейскими элементами и олицетворилъ ее въ видѣ ангела съ жезломъ въ одной и съ свиткомъ въ другой рукѣ. Такъ какъ чудное отроча, сынъ будущаго вѣка, у пророка называется не только ангеломъ велика совѣта, но и *властиномъ, княземъ мира, владычествомъ когото на раменахъ Ею* (Иса. IX, 6—7) и когото царствованію на престолѣ Давида пѣтъ предѣла; то изографъ, соотвѣтственно сему, облекъ его въ царскую одежду, возложилъ на главу его вѣнецъ, а на плечи царскія бармы и посадилъ на царскомъ, огневрачномъ престолѣ. Отъ огневрачнаго престола огненный отблескъ долженъ былъ отразиться не только на фигурѣ возсѣдающаго ангела, но и на близкихъ къ нему лицахъ Божіей Матери и св. Іоанна Предтечи. Шесть ангеловъ, благоговѣнно преклоненныхъ по обѣ стороны стола, на которомъ вверху арки лежитъ книга, обычный символъ премудрости, составляютъ дополненіе картины, которое, вѣроятно, было нѣкогда въ той-же аркѣ въ храмѣ Софій, но не уцѣлѣло до нашего времени. Таково по нашему мнѣнію происхожденіе и таковъ смыслъ новгородской иконы Софій—премудрости Божіей. Въ центрѣ ея находится не античное, а библейское олицетвореніе премудрости. Это не женское, но и не мужское лице; это не св. Дѣва, а воплощенная премудрость, Господь Іисусъ Христосъ въ видѣ ангела поваго завѣта, облеченный атрибутами царской власти, а рамой этой картипѣ служатъ изображенія, скопированныя съ одной изъ аркъ константинопольскаго храма св. Софій.—Вопросъ о томъ, когда составлена новгородская икона Софій, разрѣшается отчасти временемъ самыхъ мозаикъ на 2-й нарѣ устоевъ царградской Софій. Мозаики эти принадлежатъ императору Іоанну Палеологу (1355—1424 г.). Онъ исправлялъ ветхости Юстиніанова храма и добавилъ въ немъ нѣсколько мозаическихъ изображеній, которыя отличаются отъ древнѣйшихъ VI вѣка мозаикъ менѣе строгими позами фигуръ, меньшимъ совершенствомъ въ ихъ выполненіи и характеромъ самаго шрифта подписей на фигурахъ Божіей Матери и Іоанна, переходящихъ въ скоропись. Подъ фигурой Божіей Матери здѣсь—на спускѣ арки изображенъ и самъ императоръ Іоаннъ Палеологъ. Слѣдовательно новгородская икона Софій могла быть составлена не раньше 2-й

половины XIV в. и не позже 1-й половины XV вѣка, въ которомъ Константинополь взятъ турками. Этимъ временемъ, довольно позднимъ въ иконографіи византійской, объясняется и *осьмиконечіе* креста, приклоненнаго къ книгѣ, лежащей поверхъ престола па аркѣ. Изображеніе такого креста имѣется въ Аѳонскомъ Ватопедскомъ монастырѣ на иконѣ св. апостоловъ Петра и Павла, съ подписью, что икона эта есть приношеніе Андроника, благочестиваго царя Палеолога (1282—1341 г.). Тамъ-же находится большой запрестольный осьми-конечный крестъ, бывший у насъ въ Россіи не малое время при Иванѣ Васильевичѣ IV и слывшій подъ именемъ креста Константинова, но никакъ не принадлежащій его времени, и который по всей вѣроятности послужилъ поводомъ къ особенному чествованію осьми-конечнаго креста въ сѣверо-восточной Руси, дошедшему у раскольниковъ до порицанія древнѣйшаго креста, четвероконечнаго. Изображеніе апостола Петра съ ключами на андрониковой иконѣ показываетъ достаточно, что какъ эта икона, такъ и изображенный на ней 8-конечный крестъ не чисто византійскаго происхожденія, а составлены подъ вліяніемъ западнаго, италіанскаго искусства. Въ Новгородѣ икона Софіи, какъ сказано выше, была уже въ 1528 году, когда новгородскимъ архіепископомъ Макаріемъ сдѣлано перестроеніе иконостаса новгородскаго софійскаго собора и новое размѣщеніе въ немъ иконъ. Но замѣчательно, что новгородская лѣтопись, передавая извѣстіе объ этомъ, не причисляетъ икону Софіи къ цареградскимъ иконамъ. Установленіе новгородскимъ архіепископомъ Геннадіемъ въ новгородскомъ софійскомъ соборѣ парочитаго праздненства только въ день Успенія Божіи Матери, съ крестнымъ ходомъ изъ всѣхъ новгородскихъ церквей и отмѣной подобныхъ торжествъ съ крестными ходами, бывшихъ дотолѣ во всѣ дванадцатые праздники, послужило въ XVI вѣкѣ основаніемъ считать день Успенія Божіей Матери храмовымъ праздникомъ новгородскаго софійскаго собора и дало поводъ видѣть уже на иконѣ Софій-премудрости Божіей не ангела, а жепскій идеаль принодѣвства Божіей Матери. Затѣмъ являются въ Новгородѣ и толкованія Софій-премудрости Божіей, въ которыхъ говорится, что образъ премудрости Божіей Софій «проявляетъ собою Пресвятяя Богородицы не изглаголаннаго дѣвства чистоту; имать же дѣвство лице дѣвиче огненно... и надъ главою имѣеть Христа

и на высотѣ простерты небеса». Детали огневидной фигуры, сидящей на престолѣ, какъ то: царскій вѣнецъ, огненные крылья, свитокъ, препоясаніе, семь столновъ престола, подпозывный камень толкуются также въ примѣненіи къ дѣвству вообще и къ дѣвству Пресвятыя Богородицы въ частности. Но въ службѣ Успенію Божіей Матери, совершаемой въ новгородскомъ софійскомъ храмѣ въ этотъ праздникъ, между пѣснями въ честь Успенію Богородицы помещено немало стихирь, въ которыхъ понятіе о Софій-премудрости Божіей двоятся: подъ нею разумѣется то Иисусъ Христосъ—Упостасное Слово Божіе, то Богоматерь въ отношеніи къ тайнѣ воплощенія и своему пренсодѣвству.

Кіевской иконы Софій-премудрости Божіей г. Филимоновъ усволяетъ позднѣйшее происхожденіе, относя составъ ея лишь къ XVIII в. Положимъ, что древнихъ иконъ, совершенно сходныхъ съ кіево-софійскою, не сохранилось у насъ въ Россіи, и находящаяся нынѣ въ числѣ намѣстныхъ иконъ храмовая икона кіево-софійскаго собора дѣйствительно принадлежитъ половинѣ XVIII вѣка. Но въ московской Благовѣщенской церкви на Березкахъ, по сообщенію самого-же г. Филимонова, до 1849 года была замѣчательная икона Софій-премудрости Божіей кіевского митрополита Варлаама Ясинскаго не позже 1707 года, въ которомъ онъ умеръ, сторѣвшая въ Гуслицкомъ монастырѣ вмѣстѣ съ другими древними иконами, собранными туда изъ московскихъ церквей. Совершенно сходная съ кіевскою, храмовая икона Тобольскаго софійскаго собора принадлежитъ XVII вѣку. Сопровождавшій антиохійскаго патріарха Макарія въ 1654 г. діаконъ Павелъ видѣлъ въ кіево-софійскомъ соборѣ храмовую икону Софій-премудрости Божіей, которая по его описанію, въ главномъ совершенно сходна съ нынѣ находящеюся на томъ-же мѣстѣ. Извѣстно также, что еще раньше сего митрополитъ кіевскій Петръ Могила посылалъ царю Михаилу Федоровичу на благословеніе икону Софій-премудрости Божіей. Наконецъ, авторъ синодальной рукописи, приводимой г. Филимоновымъ, монахъ Ефимій XVII вѣка, сказавши, что приличнѣе писать св. Софію воплощеннаго Христа Бога, добавилъ: *«якоже и видится пишемый образъ св. Софій, по пророчеству мудраго Соломона, ~~сидитъ~~ именуемъ внутри Христа и столпы седмъ и надъ столпами Духъ ~~тѣмъ~~ и въ юзубинъ образъ»*. Хотя монахъ Ефимій конечно, имѣлъ въ ри

этомъ въ виду не кіевскую икону, а новгородскія такъ называемыя крестныя иконы Софіи-премудрости Божіей, изъ коихъ одна находится въ новгородскомъ софійскомъ соборѣ, а другая въ кресто-воздвиженской церкви Юрьева монастыря, а также новгородскую софійскую икону, извѣстную подъ названіемъ «Отрыгну сердце мое»; но замѣчаніе его въ равной мѣрѣ можно относить и къ кіевской иконѣ Софіи. Кромѣ того, архитектурная часть вышеупомянутыхъ новгородскихъ иконъ, а въ особенности крестной, таже, что и въ кіевской иконѣ Софіи; почему эти иконы можно считать особыми редакціями кіевской. Новгородскія иконы отличаются отъ кіевской иконы Софіи только тѣмъ, что на нихъ Спаситель изображенъ не въ лонѣ Богоматери, а на крестѣ, изображеніе Бога Отца вверху св. Духа замѣняется образомъ благословляющаго обѣими руками Спасителя и святые стоятъ группами не по ступенямъ семи-столпной сѣни, а по ея бокамъ, однѣ надъ другими¹⁾). На иконѣ «Отрыгну сердце мое» есть почти все, что и въ кіевской: только Спаситель представленъ не въ видѣ младенца, а въ совершенномъ возрастѣ, возсѣдающимъ на тронѣ между двумя архангелами, подобно Богоматери на Влахернской иконѣ, и нѣтъ 7-столпной сѣни. Въ особенности замѣчательно, что на послѣдней иконѣ изъ устъ Спасителя ниспадають внизъ на пораженныхъ людей лучи, которые оканчиваются надписью: «людіе предъ тобою надуть въ сердце врагъ царевыхъ»; ибо нѣчто подобное сему, по описанію діакона антиохійскаго Павла, въ XVII в. было и на кіевской иконѣ св. Софіи, именно: на ней, подъ семи-столпною сѣнію, былъ изображенъ «драконъ, держащій лукъ и стрѣлы, а вокругъ его персіане съ луками и стрѣлами и группа франковъ съ пушками и мушкетами», т. е. было изображено сатанино воинство, воинствующее на церковь. По его же описанію на одной изъ сѣверныхъ дверей кіево-софійскаго собора были изображены Софія и св. Духъ, отъ котораго падають лучи на церковь, и представлена борьба персіалъ съ франками, которые стрѣляютъ изъ пушекъ и мушкетовъ противъ франковъ, вооруженныхъ луками. При такомъ сходствѣ съ кіевской иконой Софіи новгородскихъ иконъ тогоже имени, которыя г. Филимо-

¹⁾ На иконѣ новгородскаго Юрьева монастыря есть и сиволы 7-ми даровъ св. Духа, и Вѣра, Надежда, Любовь.

новъ относить къ XVI в., надлежало-бы къ тому-же XVI в. причислить и первую изъ нихъ, т. е. кievскую. Но есть основаніе думать, что кievская икона Софiи-премудрости Божіей еще древнѣе, потому что входящiе въ составъ ея элементы находятся на иконахъ того-же имени древнѣйшихъ XVI вѣка. Такъ храмъ, украшенный 7 колоннами, съ Богоматерью и Предвѣчнымъ при ней Младенцемъ въ кругѣ, изображенъ на иконѣ Премудрости, принадлежащей графу Уварову¹⁾ и относящейся къ XV в.; все отличіе ея отъ кievской иконы состоитъ въ томъ, что храмъ этотъ не въ видѣ сѣни, а въ формѣ древней базилики; въ семи кругахъ, выше главы Богоматери, не 7 даровъ св. Духа, а 7 духовъ въ три ряда, одинъ надъ другимъ, и Богоматерь не стоитъ, а сидитъ на тронѣ, вправо отъ колоннады. Такъ графу Банти во Франціи принадлежитъ русская икона XV вѣка, содержаніе коей *«Премудрость созда себѣ домъ»*, «зробленная», какъ гласитъ надпись на ней, повелѣніемъ благовѣрнаго князя Осодора Ивановича Ярославича, пщскаго князя, за которымъ была дочь кievскаго князя Симеона Олельковича († 1471 г.)²⁾. Въ константинопольской патриаршей церкви, на 2-й колоннѣ отъ алтаря, находится поступившая сюда съ Аѳона или изъ константинопольской сербской церкви 1521 года, икона Премудрости, на коей Божія Матерь изображена съ младенцемъ Исусомъ на рукахъ, съ предстоящими ей по правую сторону Соломономъ и Давидомъ, а по лѣвую Давидомъ и Исаією, изъ коихъ у cadaго въ рукѣ свитокъ и на свиткѣ Соломона слова: *Премудрость созда себѣ домъ* и проч. Изображеніе Божіей Матери съ младенцемъ Исусомъ, не держимымъ на рукахъ, а только предъявляемымъ міру въ ея локтѣ, было въ употребленіи и на печатяхъ константинопольскихъ патриарховъ, какъ символъ каѳедральнаго ихъ храма Премудрости Божіей, въ центрѣ котораго, на запрестольной стѣнѣ, находилось такое-же мозаическое изображеніе, уцѣлѣвшее до нынѣшняго времени. Такое-же изображеніе употреблялось и употребляется нынѣ на печатяхъ кievскихъ митрополитовъ, съ добавленіемъ семм-столпной сѣни.

¹⁾ Древности, изд. Моск. археол. общ. Москва 1867 г. сент.—окт.

²⁾ *Melanges d'Archéologie* въ статьѣ г. Филиппова о Софiи-премудрости Божіей.—Вѣстн. древне-рус. искусства, 1874 г. 1—3.

Послѣ этихъ историческихъ указаній на древность главныхъ составныхъ частей кіевской иконы Софіи-премудрости Божіей еще остается открытымъ вопросъ, которая икона этого имени древнѣе, кіевская или повгородская.

На кіевской иконѣ, изображающей Иисуса Христа въ лонѣ св. Дѣвы, выражено воплощеніе Сына Божія. Но, всмотрѣвшись внимательнѣе въ составъ этой иконы въ томъ видѣ, какъ она была въ XVII вѣкѣ, нужно признать, что въ пей вмѣстѣ съ тайной премудрости, явленной въ воплощеніи Сына Божія отъ Дѣвы, представлено и апокалипсическое видѣніе о борьбѣ сѣмепи жены съ дракономъ. Въ Апокалипсисѣ тайновидецъ пишетъ, что въ видѣніи ему показалась на небѣ *«жена облеченная въ солнце, подъ ногами ея луна, и на главѣ ея вѣнцъ изъ 12 звѣздъ. Предъ той женой, которой надлежало родить, былъ драконъ съ 7 головами и съ 9 рогами. Жена родила Сына, которому надлежало пасти весь народъ жезломъ жельзнымъ. Драконъ преслѣдуетъ жену, которая родила Сына, и даны женѣ два крыла, чтобы она летѣла въ пустыню. И вступилъ драконъ въ брань съ прочими божьими сѣмепи жены, сохраняющими заповѣди Божія и имѣющими свидѣтельство Христово»* (Апок. XII, 1, 3, 5, 13, 14, 17).

Все сказанное въ этихъ стихахъ 12 главы Апокалипсиса дѣйствительно было на кіево-софійской иконѣ Софіи-премудрости Божіей. Хотя въ нынѣ существующей иконѣ сего имени недостаетъ вѣнца изъ 12 звѣздъ вокругъ главы Богоматери, нѣтъ уже и 7-главаго дракона, но такой вѣнецъ сохранился на древнѣйшей ея копіи—храмовой иконѣ тобольскаго софійскаго собора и въ рельефномъ изображеніи той-же Софіи-премудрости Божіей на окладѣ евангелія, подареннаго кіево-софійскому собору преосвященнымъ Стефаномъ, митрополитомъ рязанскимъ, въ 1703 году. Седмиглавый драконъ, какъ выше упомянуто, былъ на кіево-софійской иконѣ ниже 7-столпной сѣни, при обозрѣніи кіево-софійскаго собора въ 1653 г. діакономъ Павломъ. Тотъ-же 7-главый драконъ находился подъ ногами Божіей Матери, изображенной въ видѣ крылатой жены съ младенцемъ въ лонѣ, на кіевской иконѣ Софіи конца XVII в., бывшей въ московской церкви на Березкахъ.

Итакъ мы приходимъ къ слѣд. заключеніямъ: 1) Ни въ повгородской, ни въ кіевской иконѣ Софіи-премудрости Божіей нѣтъ

никакихъ античныхъ элементовъ, заимствованныхъ изъ греческаго или римскаго языческаго міра, и потому отвергаемъ предположеніе, будто центральная фигура въ иконѣ Софіи-премудрости Божіей первоначально была олицетвореніемъ идеи мудрости вообще, въ видѣ дѣвы или музы. 2) Въ новгородской и въ кіевской иконѣ Софіи главное лице есть Сынъ Божій Іисусъ Христосъ, воплощенная премудрость Божія, второе лице св. Троицы; разность лишь въ томъ, что на новгородской иконѣ Онъ представленъ въ видѣ ангела великаго совѣта, а на кіевской—въ видѣ младенца, покоящагося въ лонѣ св. Дѣвы. 3) Составъ той и другой иконы XVI вѣка, а ихъ элементы принадлежать болѣе древнему времени. 4) Кіевская икона Софіи съ младенцемъ Іисусомъ въ лонѣ Божіей матери, стоящей посреди седмистолпной сѣни, образовалась не подъ западнымъ, а подъ библейскимъ вліяніемъ. 5) Сличеніе новгородской иконы Софіи-премудрости Божіей съ кіевскою иконою того-же имени нисколько не дастъ повода согласиться съ г. Филимоновымъ, что во время появленія этихъ иконъ, въ XVI вѣкѣ, преобладало православіе на сѣверѣ болѣе, чѣмъ на югѣ Россіи.

П. Л—въ.

ДОДАТОК Л. Некролог Петру Лебединцеву, складений
В. Науменком

ПЕТРЪ ГАВРИЛОВИЧЪ ЛЕБЕДИНЦЕВЪ.

(НЕКРОЛОГЪ).

3 декабря минувшаго 1896 года скончался кievскій кафедральный протоіерей *Петръ Гавриловичъ Лебединцевъ*. Смерть его составляетъ большую утрату какъ для лицъ, близко связанныхъ съ нимъ узами родства и дружбы, такъ и для тѣхъ, кому дороги интересы родного края, блюстителемъ которыхъ въ разныхъ направленіяхъ былъ покойный. Полную оцѣнку его дѣятельности просвѣтительной и ученой дать придется еще не такъ скоро, и во всякомъ случаѣ не на свѣжей еще могилѣ, но общую характеристику ея обязанъ представить всякій органъ печати, такъ или иначе соприкасающійся съ тѣми теченіями, въ которыхъ игралъ роль П. Г. Лебединцевъ. Нашъ журналъ по отношенію къ покойному имѣетъ нѣкоторыя исключительныя обязательства, такъ-какъ не только считаетъ П. Г. Лебединцева въ числѣ своихъ постоянныхъ сотрудниковъ, но и самое свое возникновеніе ставитъ въ тѣсной связи съ его нравственнымъ обликомъ. Напомнимъ нашимъ читателямъ, что первымъ редакторомъ-издателемъ „Кievской Старины“ былъ родной братъ покойнаго, Теофанъ Гавриловичъ Лебединцевъ, который, по окончаніи службы своей, чувствуя въ себѣ еще достаточно силъ для работы, обратился къ брату за совѣтами, что бы ему предпринять теперь въ качествѣ свободнаго человѣка. П. Г. Лебединцевъ, неоднократно и раньше толковавшій совмѣстно съ другими любителями изученія своей родной старины о настоятельной

нуждѣ въ изданіи мѣстнаго ученаго органа въ Кіевѣ, но не находившій возможности осуществить этотъ планъ, теперь ухватился за мысль предложить брату употребить свою силу и опытность на организацію и веденіе этого дѣла. Не касаясь пока подробностей, какими сопровождалось возникновеніе нашего журнала, мы скажемъ только, что ободряющій голосъ П. Г. Лебединцева былъ однимъ изъ самыхъ сильныхъ рычаговъ, направившихъ окончательно Теофана Гавриловича на этотъ путь издательства. И вотъ, въ теченіе 15 лѣтъ, покойный Петръ Гавриловичъ постоянно былъ личностью, органически связанной съ интересами нашего дѣла, и, не смотря на многообразныя свои работы, всегда удѣлялъ часть досуговъ на участіе въ журналѣ. Эти страницы въ его жизни, помимо общаго значенія личности покойнаго П. Г. Лебединцева, обязываютъ насъ, отлагая на будущее время полную оцѣнку его научныхъ трудовъ, касающихся исторіи нашего края, теперь представить хоть краткій очеркъ его жизни и ученой дѣятельности.

В. Науменко

ДОДАТОК М. Оцінка В. Науменком ролі протоієрея Петра Лебединцева в духовному житті українського суспільства

Результатомъ этой его работы по организаціи школъ явилось около 100 церковно-приходскихъ училищъ, открытыхъ въ томъ же году въ кievской епархіи, а затѣмъ и во всемъ юго-западномъ краѣ. Не мѣсто здѣсь дѣлать оцѣнку этихъ школъ, особенно въ томъ видѣ, въ какомъ онѣ сложились впоследствии, — для насъ важно въ этомъ случаѣ, что инициаторомъ дѣла съ наилучшими стремленіями былъ П. Г. Лебединцевъ.

Въ 1860-мъ году П. Г. Лебединцевъ былъ переведенъ въ Кіевъ священникомъ въ Подольскій Успенскій соборъ и законоучителемъ во 2-ую мужскую гимназію. Начиная съ этого момента идетъ непрерывная *тридцатишестилѣтняя* дѣятельность его въ Кіевѣ, при чемъ довольно часто мѣняются его положенія: изъ Успенскаго собора онъ перемѣщается въ 1862 г. настоятелемъ Кіево-Печерской Преображенской церкви (Спасъ на Берестовѣ), а въ 1864 г. — въ Николаевскую церковь генераль-губернаторскаго дома, и наконецъ — въ 1868 г. назначается кафедральнымъ протоієреемъ въ Кіево-Софійскій соборъ, въ каковой должности оставался онъ до самой кончины. Назначеніе его кафедральнымъ протоієреемъ совпало съ окончаніемъ 25-ти лѣтня службы по учебному вѣдомству, вслѣдствіе чего онъ и покинулъ законоучительство во 2-ой гимназіи, гдѣ пишущему эти строки пришлось быть его ученикомъ въ теченіе всего гимназическаго курса и сохранить самыя лучшія воспоминанія о личности почившаго наставника, умѣвшаго всегда съ отмѣннымъ тактомъ выдерживать себя въ роли законоучителя юношества.

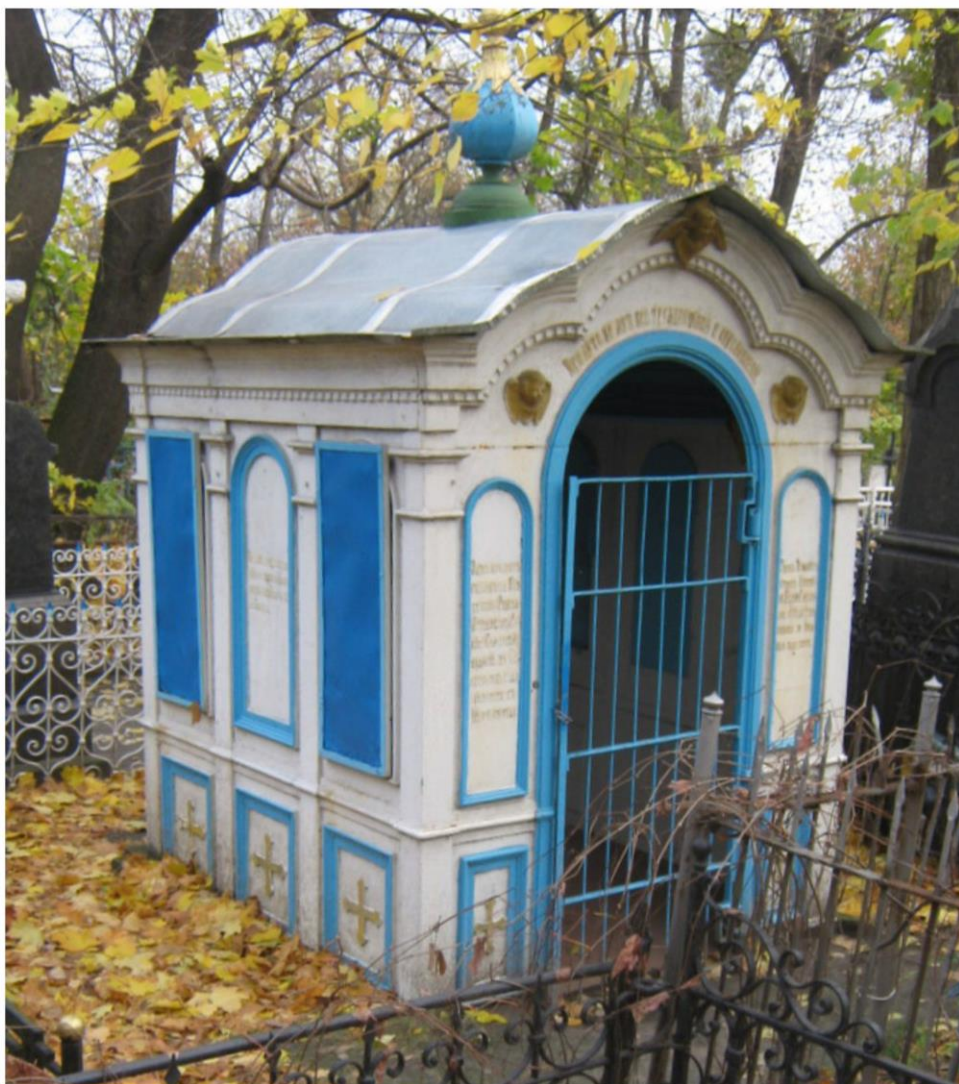
Сравнительно широкая область, въ которой пришлось обучиться П. Г. Лебединцеву въ Кіевѣ, сразу открыла ему, кромѣ главныхъ его занятій, цѣлый рядъ параллельныхъ въ разныхъ родахъ общественнаго служенія. Такъ, онъ исполняетъ съ 1861 г. должность наблюдателя церковно-приходскихъ школъ по г. Кіеву, въ томъ-же году становится редакторомъ „Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“; назначается благочиннымъ кіевоподольскихъ церквей; въ 1862 г. состоитъ членомъ строительнаго комитета по постройкѣ дома училища для дѣвицъ духовнаго вѣдомства; съ 1863 года назначается членомъ кіевской духовной консисторіи, а также и главнымъ распорядителемъ кіевского училища дѣвицъ духовнаго вѣдомства; въ томъ-же 1863 г. избранъ дѣйствительнымъ членомъ Высочайше утвержденной въ г. Кіевѣ комиссіи для разбора древнихъ актовъ; въ теченіе двухъ лѣтъ (1864 и 65 г.) состоялъ членомъ комитета по обновленію Спасской церкви; тогда-же опредѣленъ членомъ губернскаго присутствія по обезпеченію духовенства; затѣмъ состоялъ членомъ правленія кіевской семинаріи, членомъ губернскаго церковно-строительнаго присутствія, членомъ комитета общественнаго здравія, членомъ попечительства о бѣдныхъ духовнаго званія и цензоромъ проповѣдей въ Кіевѣ; былъ также избранъ предсѣдателемъ епархіальнаго съѣзда; съ 1870 по 1873 годъ состоялъ членомъ Высочайше утвержденного при Св. Синодѣ комитета для преобразованія духовно-судебной части; съ 1874 года избранъ товарищемъ предсѣдателя церковно-археологическаго общества при кіевской духовной академіи. Одновременно съ этой разнообразной дѣятельностью П. Г. Лебединцева отмѣчались его заслуги и тѣми наградами, которыя дошли до высокихъ, орденскихъ знаковъ и до сравнительно очень рѣдкаго отличія въ духовенствѣ—Высочайше пожалованной ему въ 1888 году митры. Во всѣхъ только-что отмѣченныхъ положеніяхъ П. Г. Лебединцева дѣятельность его была, такъ сказать, спеціальною, не выходявшею за предѣлы своего духовнаго круга; но рядомъ съ нею шла непрерывно та его работа, которая находится въ сословныхъ интересахъ, а является достояніемъ жизни общества,—мы разумѣемъ его учено-литературные труды. Какъ выше было сказано, мы не беремся теперь давать полную оцѣнку этой его научной дѣятельности, но желаемъ только въ нѣсколькихъ словахъ сказать объ общемъ ея значеніи.

Изъ словъ, приведенныхъ раньше изъ его автобіографической записки, видно было, что рано заговорило въ немъ чувство любви къ изученію родной исторіи въ различныхъ ея теченіяхъ, и какъ истинный сынъ своей родины, П. Г. Лебединцевъ не мало труда и времени удѣлилъ главнымъ образомъ для уясненія судебъ родного края въ его прошломъ. Если разсмотримъ обширный списокъ его статей, далеко еще не приведенныхъ вполнѣ въ извѣстность, то можно увидѣть, что громадное большинство изъ нихъ касается нашей Малороссіи, и преимущественно Кіева и кіевщины. Достаточно назвать такіе его труды, какъ „Описаніе Кіево-Софійскаго Каѳедральнаго Собора“, „Кіево-Михайловскій Златоверхій монастырь въ его прошедшемъ и настоящемъ состояніи“, „Св. Софія Кіевская, нынѣ Кіево-Софійскій Каѳедральный Соборъ“, „Кіево-Печерская Лавра въ ея прошедшемъ и нынѣшнемъ состояніи“, „Историческія замѣтки о Кіевѣ“, „О возобновленіи стѣнной живописи въ Кіево-Печерской Лаврѣ“,—достаточно, говоримъ, назвать эти статьи, и всякій хоть немного изучавшій исторію нашего города долженъ будетъ признать, что эти труды П. Г. Лебединцева никогда не будутъ вычеркнуты изъ списка главныхъ источниковъ по исторіи Кіева; не даромъ всѣ единогласно признаютъ, что П. Г. Лебединцевъ былъ въ послѣднее время однимъ изъ лучшихъ знатоковъ историческихъ моментовъ въ жизни Кіева и его церковно-археологическихъ памятниковъ. Прибавимъ къ этому рядъ мелкихъ статей, освѣщающихъ тѣ или иные факты изъ жизни старинныхъ монастырей въ краѣ, какъ напр: „Виноградскій Ирдынскій Успенскій монастырь“, „Медвѣдовскій Николаевскій монастырь“, „Чигиринскій Свято-Троицкій женскій монастырь“, „Дмитріевскій монастырь, основанный вел. кн. Изяславомъ Ярославичемъ“,—и мы увидимъ, что кропотливое изысканіе въ области нашей старины не пройдетъ мимо трудовъ покойнаго П.

Г. Лебединцева. Замѣтимъ здѣсь кстати, что одна изъ первыхъ печатныхъ статей его касалась тоже нашей мѣстной исторіи, а именно: въ „Руководствѣ для сельскихъ пастырей“ 1860 г. № 2-й помѣщена его замѣтка „Дополнительныя свѣдѣнія къ сказанію о мученической кончинѣ Мліевскаго ктitora Данила Кушнина“ (стр. 47—56). Этими симпатіями покойнаго къ изученію мѣстной старины объясняется и то, что онъ, ставши въ 1861 году редакторомъ только-что основанныхъ по его-же мысли „Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“, сразу захотѣлъ поставить ихъ на высоту научнаго органа, чего далеко не всегда и не вездѣ достигаютъ другія Епархіальныя Вѣдомости. Значеніе „Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“ въ первый десятокъ лѣтъ ихъ существованія можетъ въ достаточной степени опредѣлить всякій, кто возьметъ въ руки „Указатель неофициальнаго отдѣла за десятилѣтіе изданія ихъ, 1861—1870 г. г.“ Здѣсь окажутся, кромѣ статей самого редактора, многія статьи по исторіи, древней литературѣ и археологій, безъ которыхъ не обойдется и впредь человѣкъ, занимающійся бытописаніемъ родной земли.

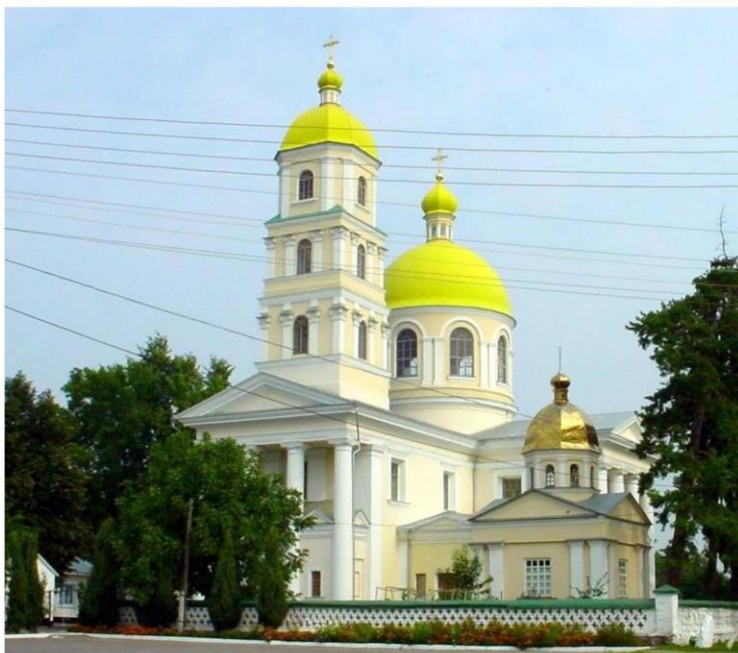
Вотъ эти-то всѣ ученые заслуги П. Г. Лебединцева и были вполне объяснимой причиной разновременнаго избранія его почетнымъ членомъ Общества Нестора Лѣтописца, Кіевской Духовной Академіи и Кіевскаго Университета Св. Владимира. Не можемъ не выразить по этому поводу нѣкотораго удивленія, что всѣ выше указанныя научныя заслуги покойнаго П. Г. Лебединцева не помѣшали составителямъ „Энциклопедическаго Словаря И. А. Ефрона“ пропустить его имя совершенно, что, конечно, въ дополнительныхъ томахъ будетъ исправлено. Мы же, заканчивая нашу поминку о своемъ постоянномъ сотрудникѣ и одномъ изъ основателей журнала, выражаемъ увѣренность, что въ ближайшемъ будущемъ станутъ появляться обстоятельныя статьи съ подробной характеристикой, какъ его самого, такъ и его трудовъ, а потому, чтобъ облегчить работу для другихъ, приведемъ теперь списокъ всѣхъ статей и замѣтокъ въ нашемъ журналѣ за все время существованія его, принадлежащихъ перу покойнаго П. Г. Лебединцева.

Додаток Н. Могили П. Лебединцева та його дружини

Протоієрей Петро Лебединцев, помер у 1896 році, та був похований на Щековицькому кладовищі м.Київ. На початку ХХ ст. кладовище зазнало значних руйнувань. Останки були перезахоронені на Байкове кладовище в родинній склеп сем'ї Лебединцевих.

Джерело: [615].

Київська область, місто Біла Церква.
Храм Марії Магдалини
В 1853 р. на храмовій території була
похована Олександра Лебединцева,
дружина священника Петра Лебединцева.

Джерело: [719].

ДОДАТОК О. Вшанування пам'яті протоієрея П. Лебединцева

Джерело: [717].

Рішення Білоцерківської міської ради та додаток до нього

Про перейменування вулиць та інших поіменованих об'єктів міста Білої Церкви

Дата :
2015-02-22

БІЛОЦЕРКІВСЬКА МІСЬКА РАДА
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Р І Ш Е Н Н Я

18 лютого 2016 р.

м. Біла Церква

№ 81-07-VII

Про перейменування вулиць
та інших поіменованих
об'єктів міста Білої Церкви

Розглянувши подання постійної комісії міської ради з питань освіти, науки, культури, мови, прав національних меншин, міжнародного співробітництва, інформаційної політики, молоді, спорту та туризму, соціального захисту, охорони здоров'я, материнства та дитинства № 2-17-192 від 08 лютого 2016 року, відповідно до законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій», п.1 ст. 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», на підставі пропозицій робочої групи та результатів громадського обговорення, міська рада вирішила:

- 1.Перейменувати ряд вулиць та інші поіменовані об'єкти відповідно [додатку](#).
- 2.Управлінню житлово-комунального господарства міської ради вжити організаційно-правові заходи щодо виконання пункту 1 цього рішення.
- 3.Визнати таким, що втратило чинність рішення виконавчого комітету міської ради від 27 травня 1982 року № 305.
- 4.Контроль за виконанням рішення покласти на постійну комісію з питань освіти, науки, культури, мови, прав національних меншин, міжнародного співробітництва, інформаційної політики, молоді, спорту та туризму, соціального захисту, охорони здоров'я, материнства та дитинства

Міський голова

Г.А.Дикий

Додаток до рішення міської ради від 18 лютого 2016 р. № 81-07-VII

Додаток
до рішення міської ради
від 18 лютого 2016 р.
№ 81-07-VII

**Список вулиць та інших поіменованих об'єктів м. Білої Церкви,
що перейменовуються:**

№ п\п	Назва об'єкту, що змінюється	Варіант нової назви
26	вул. Піонерська	вул. Петра Лебединцева
27	пров. Піонерський	пров. Петра Лебединцева

Секретар міської ради Б.М. Смуток

Джерело: [718].

Київська область, місто Біла Церква.
Вулиця Петра Лебединцева.

Джерело: [720].

Київська область, місто Біла Церква.
Провулок Петра Лебединцева.

Джерело: [720].